

Roger Deneef, Hilde Kennes
& Jo Wijnant

ASSE (BEKKERZEEL): HOF TE ZITTERT

SCHUTSTRAAT 6, 1730 BEKKERZEEL
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

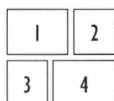
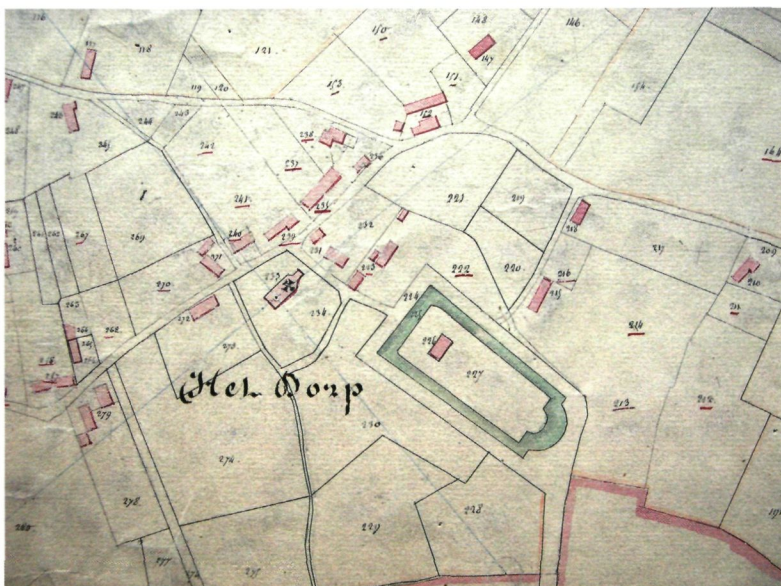
Het kasteel
van Bekkerzeel
alias Hof te Zittert
vanuit het zuiden
(foto R. Deneef,
2007)

Landgoed van circa 4 hectare rond een kasteel van omstreeks 1750, grondig verbouwd in 1832, omringd door een eilandtuin van 38,5 are, oorspronkelijk strak-regelmatig en eindigend in een spiegelboog, pas in 1958 van zijn strakke oevers ontdaan; landschappelijke uitbreiding met 2 hectare 70 are in 1958; één van de bekoorlijkste kasteelsites van de regio, zwaar geteisterd door geluidsoverlast van een aanpalende autosnelweg.

Het hof *te(r)* Zittert of *te Sittaert* ontleent zijn naam aan het geslacht dat tijdens de 14de eeuw het goed in bezit had. Talrijke eigenaars hebben elkaar door

de eeuwen heen opgevolgd, maar de naam bleef in gebruik. In een akte van 1599 is er sprake van een in puin liggend hof met aanhorigheden. In 1641 wordt het beschreven als “*t hoff te Sittaert metten huysinge, schueren ende stallingen daer op staende, metten borreputte rontsomme in sijn bemetste muren...*” (1). Tijdens de tweede helft van 18de eeuw was de familie Beydaels eigenaar. Charles-Jean Beydaels, heer van Zittaert, was de laatste ‘*wapenkonink*’ van de Oostenrijkse Nederlanden (2). Na zijn dood in 1811 kwam het landgoed door erfenis in handen van de familie Wauters de Besterveld. Het huidige kasteel werd gebouwd in het midden van de 18de eeuw, naar verluidt (3) op de fundamenten van het oude hof. In 1832 werd het grondig verbouwd; het kadaster spreekt van een “*reconstruction totale*”, die echter niets aan het grondplan gewijzigd zou hebben. Het resultaat was een landhuis in

1. De dorpskern van Bekkerzeel en het omwalde Hof te Zittert op de Ferrariskaart, 1771-1775

2. De dorpskern van Bekkerzeel en het Hof te Zittert circa 1810 op de manuscriptversie van de Carte topographique de

Bruxelles et de ses environs door G. De Wautier (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, afdeling Kaarten en Plannen)

3. De dorpskern van Bekkerzeel en het Hof te Zittert op de stafkaart van 1877 (ICM, 1882)

4. De kerk, de pastorie en het Hof te Zittert op de Primitieve kadastraal kaart door C.F. Boonaerts in 1823 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

overeenstemming met de smaak van die tijd: een sober, witgepleisterd, neoclassicistisch 'dubbelhuis' van vijf traveeën, twee bouwlagen en – typisch voor landhuizen uit die periode – een mezzanine onder een schilddak. De steen met het opschrift "C:I:C: WAUTERS / DE BESTERFELD / NÉE DE AGUILAR / LE 2 MAI / 1832" links van de voordeur getuigt van de restauratie die het kasteel zijn huidige uitzicht gaf, en verwijst naar de opdrachtgeefster: Eugénie Sanchez de Aguilar, echtgenote van Théodore Wauters de Besterfeld (4).

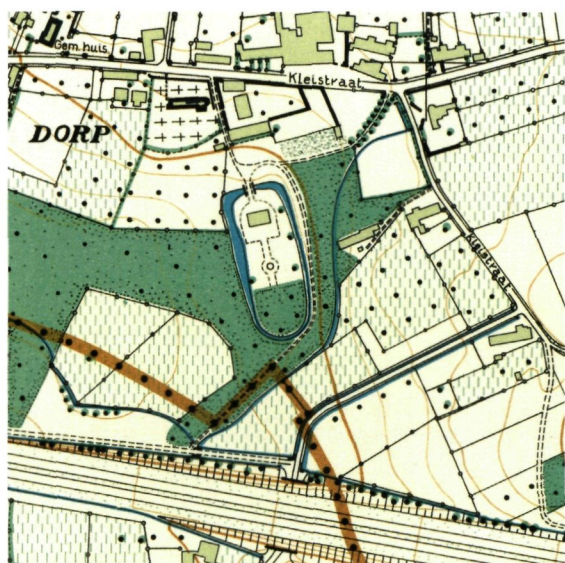
De portierswoning en de stallen ten oosten van het toegangshek dateren volgens het kadaster uit het begin van de jaren 1860, toen vier vrijstaande gebouwtjes werden vervangen door het huidige langgerekte volume met een pannen zadeldak (5), maar mogelijk bleef een gedeelte van de 18de-eeuwse muren bewaard (cf. diverse zandsteenblokken, steigergaten in de noordelijke muur) (6). Ten westen van het toegangshek staat een tweede, kleiner dienstgebouw met het bakhuisje, eveneens van rond 1860.

De kerk, de pastorie en het pas geres-
taureerde Hof te
Zittert in vogel-
perspectief vanuit
het zuidwesten in
de jaren 1960
(foto Inbel)

De noordgevel van
het verwaarloosde
kasteel en de brug
over de ringgracht
tijdens de Tweede
Wereldoorlog
(Koninklijk Instituut
voor het Kunstpatri-
monium, cliché
b51540)

Het Hof te Zittert
met verlandchap-
pelijkt ringgracht
en autosnelweg
in 1958
(Ministerie van
Openbare Werken
en Wederopbouw,
1958)

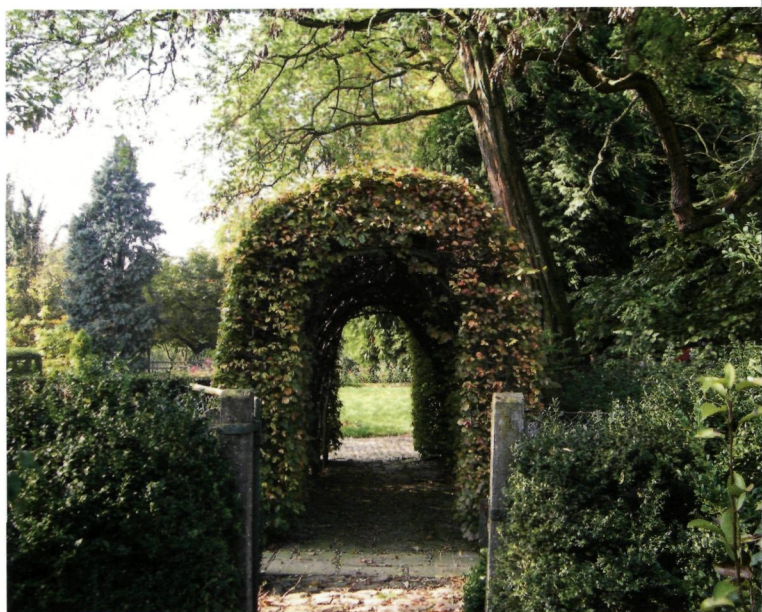

De verlandchap-
pelijkt ringgracht
in het beboste
gedeelte
(foto R. Deneef,
2007)

Opmerkelijk op alle oude kaarten, tot en met de stafkaart van 1930 en zelfs nog de huidige kada-
sterkaart, is de vorm van de ringgracht: een strakke
bijna-rechthoek die een eiland omvat van 40 bij
100 m en waarvan het zuidelijke, iets smallere uit-
einde uitloopt op een barokke spiegelboog. Het
kasteel staat precies op de lengteas in de noordelijke
helft van het eiland, min of meer in het verlengde
van de oprijlaan die, tussen de kerk en de pasto-
rie, van de voornaamste dorpsstraat (de huidige
Schutstraat) aftakt en door het toegangshek en via
een bakstenen boogbrug over de ringgracht op het
kasteel toeloopt. De spiegelboogvorm van de ring-
gracht, een typisch vormelement dat we in talrijke
tuinen terugvinden, werd ongetwijfeld gelijktijdig
met de bouw van het kasteel in het midden van
de 18de eeuw aangelegd. Een groot gedeelte van

de zuidwestwaarts aflopende helling moest daartoe
worden genivelleerd.

Rond 1830 wordt het kasteleiland (perceel nr. 227)
in de Primitieve kadastrale legger geregistreerd als
een 'lusthof' van 38,5 are. Hij wordt omringd door
een 'lustvijver' (nr. 225) en een 'dreef' (nr. 224) die
de buitenoevers omvat en aansluit bij de oprijlaan
(7). Langs weerszijden van de oprijlaan en het kas-
teleiland bijna omsluitend liggen de nutspcelen:
de boomgaard (nr. 230) ten westen van het kasteel,
de voor de helft ommuurde moestuin (nr. 222) ten
noordoosten. Tot het 7,5 hectare grote eigendom
van Wauters behoort ook de dorpswoning (nr. 272)
met aansluitende 'hoplochting' (nr. 273) ten wes-
ten van de kerk. Een tweede hopveldje (nr. 220)
bevindt zich ten oosten van het kasteleiland.

1	2
3	4
5	

1. De portierswoning en de stallen ten oosten van het toegangshek tijdens de Tweede Wereldoorlog (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, cliché b51541)

2. Paardenkastanje in het park rond het Hof te Zittert, één van de weinige 19de-eeuwse bomen (foto R. Deneef, 2007)

3. Het centrale pad in de voormalige moestuin, uiterst rechts de pastorie van Bekkerzeel (foto R. Deneef, 2007)

4. De 'bersauw' die de toegang vormt tot de moestuin (foto R. Deneef, 2007)

5. Een zame mammoetboom in het weidelandschap ten zuidwesten van het kasteleiland (foto R. Deneef, 2007)

De overloop van de ringgrachtvijver met de landschappelijke uitbreiding van 1958 op de achtergrond (foto R. Deneef, 2007)

De manuscriptversie van de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs', omstreeks 1810 opgemaakt door voormalig artilleriekapitein Guillaume De Wautier, geeft als eerste een betrouwbaar beeld van het landgoed, in het bijzonder van de eilandtuin. Het eiland ten zuiden van het kasteel was axiaal-symmetrisch verdeeld in acht vierkante bedden of parterres. De hoofdas liep uit in de opgehoogde uitstulping van de spiegelboog, waar als blikvanger een fontein, een beeld of een vaas stond. Loofwerkparterres ('*parterres de broderie*') aan het begin van de 19de eeuw? Het klinkt onwaarschijnlijk anachronistisch, maar het is niet uitgesloten, zoals een figuratieve kaart van 1801 met de tuinen van het nabijgelegen kasteel van Groot-Bijgaarden aantoont (8).

Nieuw op de Primitieve kadasterkaart, uitgetekend door C.F. Boonaerts in 1823, is de appendix van de dreef ten zuiden van het kasteleiland, waar hij na 80 m op de grens met Sint-Ulriks-Kapelle abrupt eindigt. Dit stukje dreef bestaat nog steeds, maar loopt nu dood op de autosnelweg (E40) en de bedoeling ervan is onduidelijk. Op de Primitieve kadasterkaart komt de op de 'Carte topographique' getoonde indeling in door paden gescheiden

parterres niet meer voor en men mag ook aannemen dat ze niet meer bestond, want padentracés in geometrische tuinen worden (in tegenstelling tot moeilijker op te meten landschappelijke tracés) op de oudste kadasterkaarten meestal wel weergegeven, zoals bij de kastelen van Impde*, Wemmel* en Bever* (te Strombeek-Bever). De eilandtuin van Wauters de Besterfeld zag er wellicht zo uit: een rechthoekig gazon omringd door een gemengde aanplanting van bomen en struiken, vergelijkbaar met de tuin van het Gravenhuis te Dilbeek (9). Informele beplantingen binnen een strak, uit de 18de eeuw overgeërfd kader waren in 19de eeuw niet uitzonderlijk.

Ondanks de historische continuïteit telt het domein opvallend weinig oude bomen. Enkele bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), zomereiken (*Quercus robur*), paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*) en tamme kastanjes (*Castanea sativa*) is alles wat de 19de eeuw heeft nagelaten. Een groot gedeelte van het huidige bomenbestand – zilverlinde (*Tilia tomentosa*), witte en rode paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*, *A. x carnea*), magnolia (*Magnolia x soulangeana*), goudbonte reuzenlebensboom (*Thuja plicata* 'Zebrina'), treures (*Fraxinus*

excelsior 'Pendula'), vederesdoorn (*Acer negundo*)... – werd aangeplant tijdens het interbellum door de toenmalige eigenaar, Charles de Meulemeester. Na zijn dood in 1938 staat het domein tijdens de oorlogsjaren voor een korte periode leeg en gedurende de daarop volgende twintig jaar zal het onderhoud van het park grotendeels wegvallen.

Odilon van der Haegen, die het domein in 1958 aankoopt, laat het kasteel grondig restaureren (cf. de jaarsteen rechts van de voordeur) zonder aan het uitzicht van 1832 te raken. De wijzigingen aan de omgeving zijn iets ingrijpende. De ringgracht wordt geruimd maar verliest ook haar strakke oevers en de spiegelboog. Haar zachtjes slingerende, landschappelijke contouren contrasteren dan weer met de formele aanleg van het eiland, die herinnert aan de 'Franse' tuinen uit van 'Belle Époque': een centrale, met snoeivormen en beelden afgezoomde as, onderbroken door een rotonde met een tuivaas. Aan het 18de-eeuwse terras met zijn abrupte taluds werd niet geraakt: geen landschappelijke glooiingen of overgangen. De vijver loopt via een betonnen kanaaltje en een waterval over in een ovaal bekken aan de voet van het talud aan de westzijde. Zelfs de functionele indeling van het domein bleef behouden: de boomgaard ten zuidwesten van het kasteleiland, de moestuin ten noordoosten. De moestuin ligt momenteel braak en de serre is vervallen, maar het leifruit (peer) op de muren en de in kordons gesnoeide appelbomen langs het centrale, gekasseide pad worden nog steeds onderhouden. Bijzonder fraai is de ingang van de moestuin in de vorm van een korte 'bersauw' of looftunnel van beuk (*Fagus sylvatica*). Van der Haegen breidde het park ook uit in het weidelandschap ten zuidwesten van het kasteleiland. Hij omkaderde een hooilandperceel van 2 hectare 70 are (10) met platanen (*Platanus x hispanica*), robinia's (*Robinia pseudoacacia*), Amerikaanse eiken (*Quercus rubra*), een massief herfstpaardenkastanje (*Aesculus parviflora*), een laantje van Hollandse linde (*Tilia x europaea*)... Ook langs de oevers van de ringgrachtvijver werd gul aangeplant: hemelboom (*Ailanthus altissima*), atlasceder (*Cedrus atlantica* 'Glauc'), ginkgo (*Ginkgo biloba*)...

Toen van der Haegen het Hof te Zittert aankocht, was de autosnelweg Brussel-Oostende (E40) net voltooid, maar niemand kon bevroeden dat het autoverkeer in de daaropvolgende decennia exponentieel zou toenemen, samen met de geluidshinder – nu een ononderbroken geraas. Niettemin blijft het kasteeldomein van Bekkerzeel één van de bekoorlijkste sites in de omgeving van Brussel.

Merkwaardige bomen

(opname 15 oktober 2007)

- 7. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **501**(100)
- 18. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **576**(50)
- 24. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **505**

NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (VI), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1967, p. 32-35. Bekkerzeel... uit zijn geschiedenis, Bekkerzeelnummer, *Ascania* 21(1), 1978, p. 26-28. WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, IIIA (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 169-172.
- (2) ANNE DE MOLINA J., Le dernier roi d'armes Beydaels et sa famille, *Brabantica* 4, 1959, p. 17-60 en 5, 1960, p. 306-309.
- (3) DE SEYN E., *Geschied- en aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten*, Turnhout, Brepols, s.d., p. 98.
- (4) *La noblesse belge – L'annuaire de 1899* (1e série), Bruxelles, Veuve Monnom, 1901, p. 2588.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Bekkerzeel 1863 nr. 4.
- (6) Beschrijving in KENNES H. m.m.v. VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Asse*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p.158-161.
- (7) Oudste kadastrale legger 212 Bekkerzeel, art. 76, nrs. 6-11, 14-16, 19 en 23.
- (8) DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Pajottenland – zuidwesten van Vlaams-Brabant* (Cahier M&L nr. 11), Brussel, afdeling Monumenten & Landschappen, 2005, p. 62.
- (9) Zie de aquarel p. 35 in DENEFF R., *op. cit.*
- (10) Oude kadastrale legger 212A Bekkerzeel, art. 257 nr. 20.

*Roger Deneef, Marjolijn
Van Damme & Jo Wijnant*

GRIMBERGEN (BEIGEM): HOF VAN BENTINCK – OUD KASTEEL

BEIGEMSESTEENWEG 282, 1852 BEIGEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

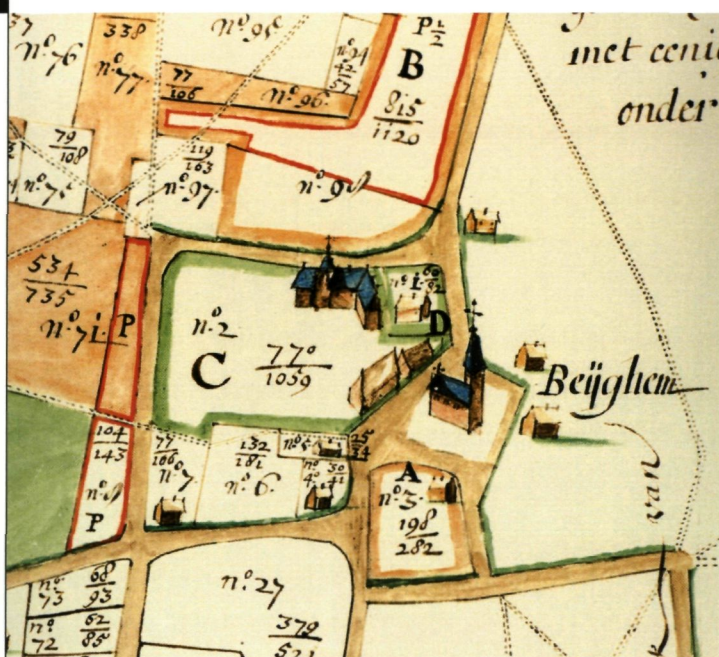
Het Hof van
Bentinck of Oud
Kasteel op een
ansichtkaart van
vóór de Eerste
Wereldoorlog
(archief Onroerend
Erfgoed Vlaams-
Brabant, Leuven)

**Relict (oude bomen) van een park in
landschappelijke stijl, aangelegd rond
1850 naast een in oorsprong 17de-eeuws
'huis van plaisantie', aanvankelijk
2 hectare, in de jaren 1890 uitgebreid
tot circa 4 hectare (cf. Ten Doorn),
na 1945 grotendeels verkaveld.**

De naam verwijst naar Allard Bentinck, hofmeester van hertogin Margaretha van Bourgondië, aan wie het hof in 1517 werd vererfd. Tijdens godsdiensttroebelen aan het einde van de 16de eeuw brandde het volledig af, maar in 1638 (volgens geveljaartal) werd het als 'huis van plaisantie' heropgebouwd (1). Het tweede kaartblad uit het 'metingboek' van Beigem in het kaartboek van de abdij van Grimbergen van 1699 toont een L-vormig complex

bestaande uit verschillende volumes onder leien zadeldaken en met een toren. Twee dienstgebouwen stonden aan de noordwestrand van het domein, tegenover de dorpskerk. In 1775 kwam het Hof van Bentinck in handen van advocaat Jean-Paul Domis de Semerpont (1727-1779), lid van de Soevereine Raad van Brabant (2). Het aanpalende 'Domishof' (Beigemsesteenweg 284), oorspronkelijk de pastorie van Beigem, maakte bij het opstellen van het Primitief kadaster in 1821 ook deel uit van het eigendom. Na de Ferrariskaart (1771-1775) en vóór het Primitief kadasterplan (1821) werd het kasteel uitgebreid met een rechthoekig dienstgebouw (koetshuis en stallen) haaks op de zuidgevel. Het goed omvatte volgens de Primitieve kadastrale legger (3) twee percelen boomgaarden, twee moestuinen en een 'lustplein' van één hectare (perceel nr. 177), dat het oostelijke gedeelte van het domein met één van de boomgaarden en een stukje moes-

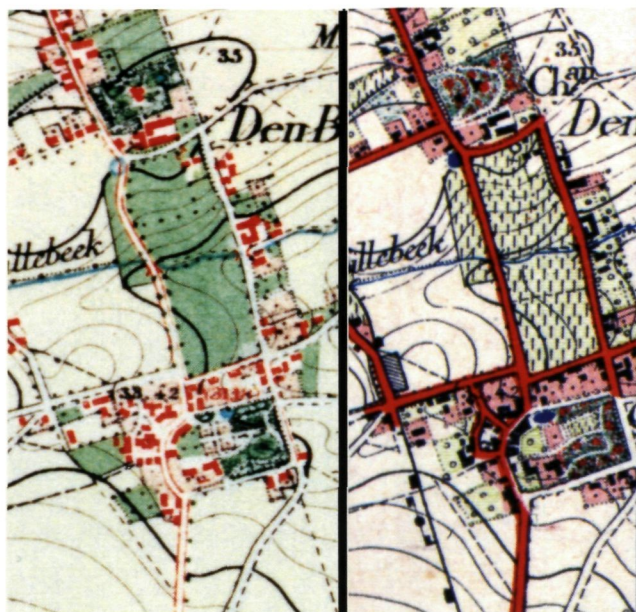
Met L-vormig grondplan midden in beeld: het Hof van Bentinck volgens het tweede kaartblad uit het 'metingboek' van Beijgem in het kaartboek van de abdijs van Grimbergen door Jan van Acoleyen, 1699 (noorden onderaan)

tuin als een U omvatte. De term lustplein is zeer ongebruikelijk en vermoedelijk synoniem voor lustgrond, een informele aanplanting met siersoorten als bruine beuk, rododendron...

In 1842 werd het Hof van Bentinck met de bijbehorende gronden geërfd door Charles Domis de Semerpont (1802-1878), kleinzoon van Jean-Paul Domis, provincieraadslid en burgemeester van Beigem (4). Hij liet de Moerstraat (de huidige Kasteelhofstraat) rechte trekken en verbond ze via een korte oprit met het kasteel. Het kasteel zelf werd uitgebreid tot een rechthoekige plattegrond. Het werd later nog verschillende keren verbouwd en in 1912 wordt er zelfs van een gedeeltelijke reconstructie gesproken (5). Maar op oude ansichtkaarten is het kasteel nog min of meer in zijn 19de-eeuwse vorm zichtbaar: een gebouw van bak- en zandsteen dat door hoek- en negblokken, speklagen en hoekkettingen herinnert aan de traditionele bak- en zandsteenbouw; de decoratieve fries met witte steentjes valt buiten dit idioom en als het gebouw witgepleisterd of – zoals nu – witgeschilderd was, dan zou het ook voor classicistisch kunnen doorgaan. Het voorplein werd ommuurd en een neoclassicistisch poortgebouw met een oculus vormde voortaan de toegang. Een tuin- en een boomgaardperceel werden versmolten met het omgevende 'lustplein' tot een 'lustgrond' (perceel nr. 169a) van bijna 2 hec-

1864

1892

De dorpskern van Beigem met het Hof van Bentinck of Oud Kasteel en, bovenaan, het kasteel Ten Berg op de stafkaarten van 1864 en 1892 (DLG, 1867, ICM, 1895)

tare (6). De stafkaart van 1864 toont deze 'lustgrond', die ongeveer de oostelijke helft van het domein besloeg en duidelijk *naast* het kasteel lag. De moestuin met padenkruis bevond zich ten noorden van (achter) het kasteel.

Toen de stafkaart van 1892 werd opgemaakt was de toenmalige eigenaar – Jules Domis de Semerpont, secretaris-generaal bij het ministerie van Justitie en provincieraadslid, die zijn vader als burgemeester was opgevolgd (7) – volop bezig om zijn park in zuidelijke richting uit te breiden, aan de overzijde van de Kasteelhofstraat. In 1893 werd als sluitstuk van deze uitbreiding de eclectische kasteelvilla Ten Doorn* opgetrokken, die 21 jaar later door de Duitsers in brand werd gestoken en in 1929 uiteindelijk werd gesloopt. Op de stafkaart van 1909 [zie p. 89] wordt één aaneengesloten landschappelijk park van circa 4 hectare afgebeeld, waarin het 'oud' en het 'nieuw' kasteel door slingerende wegen met elkaar verbonden waren. Het domein ten zuiden van de Kasteelhofstraat werd na de Tweede Wereldoorlog verkaveld voor woningbouw en het park rond het Hof te Bentinck – woongebied volgens het gewestplan – werd zelf in vier afzonderlijke kavels opgedeeld: het Domishof (ooit pastorie), het eigenlijke kasteel en, ten oosten daarvan nog twee grote kavels, waarvan één voorlopig nog onbebouwd. Een twintigtal oude bomen hebben dit

Recente villa en
eeuwenoude
zomereik met het
Hof van Bentinck of
Oud Kasteel op de
achtergrond
(foto Jo Wijnant,
2001)

alles overleefd, onder andere een zomereik (*Quercus robur*) die minstens 250 jaar oud is, enkele zware bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') die wellicht behoren tot de door Jean-Paul Domis uitgevoerde beplantingen (circa 1850), en een generatie van bomen die dateren van de uitbreiding in de jaren 1890 – onder meer hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), bontbladige esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') en varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia').

Merkwaardige bomen

(opnamen 30 mei 2001)

1. bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') **318**
2. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **444**
9. zomereik (*Quercus robur*) **340**
10. varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia') **268**
12. zomereik (*Quercus robur*) **482**

NOTEN

- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, V (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 178.
- (2) DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse de Belgique*, Bruxelles, A Decq, 1863, p. 107.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Beigem, art. 51 nrs. 8-15.
- (4) *La noblesse belge. Annuaire de 1891* (I), Bruxelles, Veuve Monom, 1891, p. 630-631.
- (5) Oudste kadastrale legger 212 Beigem, art. 576 nr. 69.
- (6) Dit alles, behalve het poortgebouw, wordt kadastraal opgetekend in de opmetingsschets Beigem 1849 nr. 1. Zie ook de oudste kadastrale legger 212 Beigem, art. 264 nrs. 23-30 en 56-60.
- (7) *La noblesse belge. Annuaire de 1891* (I), Bruxelles, Veuve Monom, 1891, p. 631.

Roger Deneef & Jo Wijnant

GRIMBERGEN (BEIGEM): TEN DOORN

TEN DOORN / BEIGEMSESTEENWEG, 1852 BEIGEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

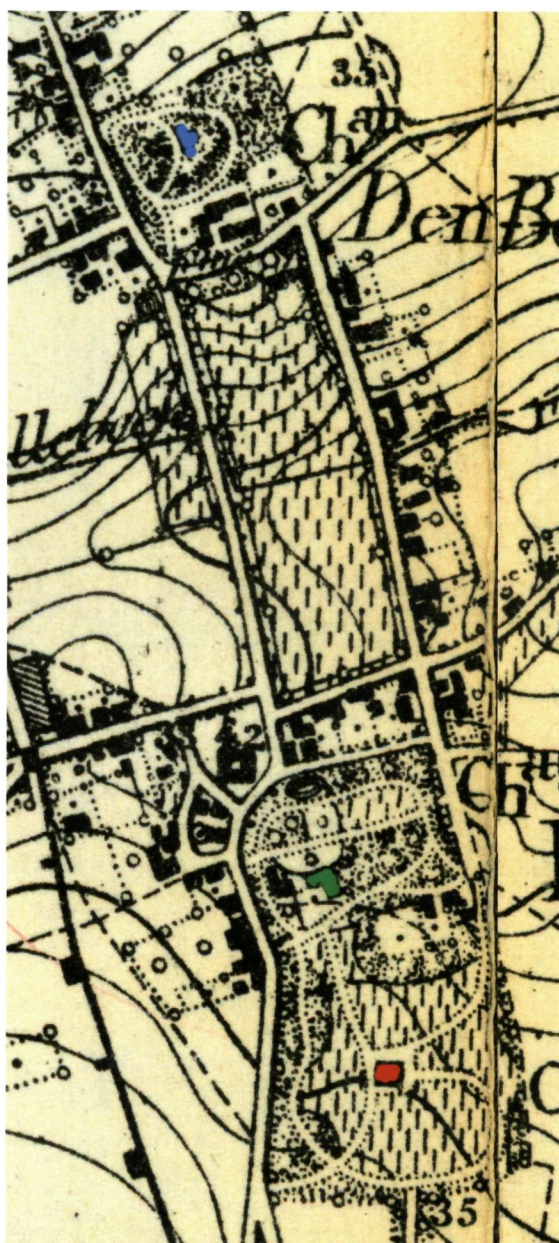
Het kasteel
Ten Doorn
kort na 1900
(met dank aan
H. de Jonghe-Viérin,
Beigem)

Overblijfselen (oude bomen) van een park in landschappelijke stijl van bijna 2 hectare aangelegd bij een in 1893 gebouwd eclectisch kasteel dat in 1914 in brand werd gestoken en rond 1929 werd afgebroken; het park werd verkaveld en bebouwd vanaf 1940.

Jules Domis de Semerpont, secretaris-generaal bij het ministerie van Justitie, provincieraadslid en burgemeester van Beigem (1), liet in 1893 een riant villa bouwen in de kouter ten zuiden van het Hof van Bentinck – eclectisch, een amalgaam van stijlelementen uit de middeleeuwse burcharchitectuur (de vierkante donjon met tentdak, de ronde hoektorens, schietgatachtige raampjes), de renaissance (steekboogfrontons boven sommige ramen) en de traditionele bak- en zandsteenarchitectuur (speklagen, negblokken) (2). Het ‘nieuw

kasteel’ bevond zich op nauwelijks 12 m van de Lindweg, die van de Brusselbaan (de huidige Beigemsesteenweg) aftakte en diagonaal door de kouter naar het Lintkasteel liep. Deze openbare weg werd pas in 1913 in het privédomein opgenomen, maar was vermoedelijk al een hele tijd verdwenen, want op de stafkaart van 1909 wordt een gesloten landschappelijk park afgebeeld van bijna 2 hectare – ‘lustgrond’ volgens het kadaster – met een wegnnet dat naadloos overliep in het park van het aanpalende Hof van Bentinck (‘Oud Kasteel’), eveneens eigendom van Jules Domis. Het kasteel stond op het snijpunt van landschappelijk slingerende wegen in een open, door hoogstam-mig plantsoen omringde ruimte. De ingang van het landgoed bevond zich in de zuidwesthoek, aan de Beigemsesteenweg. Aan de noordrand van het park, bereikbaar via de Kasteelhofstraat (nu privédomein), bevonden zich het koetshuis, het bak-huis en een moestuin van 43,5 are, ook zichtbaar op de stafkaart van 1909.

De dorpskern
van Beigem in 1909
met het kasteel
Ten Berg (door ons
blauw gekleurd),
het Hof van
Bentinck (groen) en
het rond 1895
opgetrokken kasteel
Ten Doorn (rood)
(ICM, 1923)

Het kasteel was geen lang leven beschoren, want het werd in 1914 door de Duitsers in brand gestoken. De toenmalige eigenaar en burgemeester, graaf Etienne Cornet de Peissant, liet het verder verkommeren en uiteindelijk rond 1929 slopen. De stafkaart van 1930 [zie p. 92] laat zien hoe het park na de verdwijning van het kasteel verder één geheel vormde met dat rond het Hof van Bentinck. Rond 1940 werd de 45 m brede strook langs de pas heraangelegde en verbrede Beigemsesteenweg verkaveld (3). Na de oorlog werd in de rest van het park, dat bij het gesloopte kasteel hoorde, het huidige stratennet aangelegd, zodat het verder kon worden verkaveld en bebouwd, wat op enkele percelen na ook gebeurde. Tweeëntwintig bomen, verspreid over negen verschillende villapercelen, hebben de verkavelings- en bouwwerken overleefd – naast de onvermijdelijke bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), Amerikaanse eiken (*Quercus rubra*) en Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica') ook enkele minder courante bomen, met name varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia') en moseik (*Quercus cerris*).

Merkwaardige bomen

(opnamen 2 juni en 24 augustus 1999)

1. varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia') 252
6. moseik (*Quercus cerris*) 225
20. bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') 224

NOTEN

- (1) *La noblesse belge. Annuaire de 1891* (I), Bruxelles, Veuve Monom, 1891, p. 631.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Beigem 1895 nr. 1; oudste kadastrale legger 212 Beigem, art. 110 nr. 13. Zie ook SLACHMUYLDERS T.H.A., *Fragmenten uit het verleden van Beigem*, Beigem, uitgave Theo Slachmuylders, 1990, p. 15.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Beigem, art. 576 nr. 13 (brand), kadastrale opmetingsschetsen Beigem 1930 nr. 2 (sloop), 1941 nr. 1 en 1942 nr. 2 (verkaveling).

*Roger Deneef, Marjolijn
Van Damme & Jo Wijnant*

GRIMBERGEN (BEIGEM): KASTEEL TEN BERG

BEIGEMSESTEENWEG 372, 1852 BEIGEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De voortuin
met de ceders en
het bordes met
Toscaanse zuiltjes en
balkon, een toevoe-
ging uit het
interbellum
(foto R. Deneef,
1998)

Park in landschappelijke stijl van bijna 1,5 hectare, aangelegd in de jaren 1860 rond een omstreeks 1800 gebouwd landhuis; gedeeltelijk verminkt door een wegverbreding.

Het 'Kasteel ten Berg' werd aan het einde van de 18de of in het begin van de 19de eeuw gebouwd als een vrij bescheiden landhuis bij het pachthof Ten Berge (Molenstraat nr. 5-7) op een lage heuvelrug ten noorden van de dorpskern van Beigem. Het wordt nog niet weergegeven op de kaart van Ferraris (1771-1775) maar wel op het Primitief kadasterplan van 1821. Volgens de Primitieve kadastrale legger was zowel het landhuis als de hoeve rond 1830 eigendom van de weduwe van Leopold Demauger uit Leuven. Het huis werd omringd door een lusthof van bijna 1,5 hectare. Er waren ook twee moestuinen – de grootste (31 are) vermoedelijk gereserveerd voor de kasteelbewoners –

en een boomgaard (1). Het oorspronkelijke, vrij kleine volume – drie traveeën en twee bouwlagen onder een leien schilddak en met een driezijdige erker aan de parkzijde – werd aan het einde van de jaren 1860 uitgebreid met een linker- en een rechtertravee, elk met een tentdak (2). Op de eerstvolgende stafkaart van 1892 verschijnt dan ook de term 'château'. Eigenaar en bouwheer was een zekere Charles de Graindorge, die in 1881 het landgoed zal doorverkopen aan de erfgenamen van Charles Domis de Semerpont, eigenaars van het Hof van Bentinck of Oud Kasteel* en de grootste grondbezitters van Beigem (3). De classicistische soberheid van het oude landhuis bleef behouden. De enige ornamenten van de bepleisterde en roze-ge schilderde gevels zijn de lisenen en – een toevoeging uit het interbellum (4) – het bordes met een balkon dat rust op twee Toscaanse zuilen (beide afgeboord met vaasvormige balusters) langs de straatzijde en de ingediepte paneeltjes op de erker langs de tuinzijde (5).

Het vijvertje en de
achtergevel van het
kasteel Ten Berg
(foto R. Deneef,
1998)

Op de stafkaart van 1864 [zie p. 86], vlak voor de verbouwing, wordt het landgoed weergegeven met het kasteel, de twee moestuinen, de boomgaard, de hoeve en het park – grosso modo de situatie die op de Primitieve kadasterkaart van 1821 werd afgebeeld. De oprijlaan lag zoals nu waarschijnlijk aan de zuidrand van het park, waar rond 1836 ook een portiersloge werd gebouwd (6). Het blauwe vlekje ten oosten van het kasteel suggereert de aanwezigheid van een vijvertje. De twee heuveltjes aan de oostrand van het domein – één daarvan afgeboord met witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*) – bestaan mogelijk uit grond die daarvoor werd uitgegraven; vermoedelijk heeft er ooit een prieel of een paviljoen op gestaan.

De verbouwing van een bescheiden landhuis tot 'château' ging vermoedelijk gepaard met de heraanleg van het park en aanplantingen, waarvan een viertal bomen bewaard bleven, vooral de monumentale libanonceder (*Cedrus libani*) voor het kas-

teel. Op de stafkaart van 1892 [zie p. 86] verschijnt het parkwegenpatroon als een dubbele lus met een gemeenschappelijke 'wortel' aan de Beigemsesteenweg in de zuidwestpunt van het park. Het vijvertje wordt op geen enkele stafkaart meer afgebeeld, maar het is nog steeds aanwezig. De stafkaart van 1909 [zie p. 89] geeft ongeveer hetzelfde beeld, maar de toegang van het domein werd verlegd naar de hoek met de Molenstraat. Het ijzeren poorthek tussen gecementeerde pijlers afgedekt met een vrij hoge deksteen met bloemmotief, was tot het begin van de jaren 1970 bewaard, toen de oude oprit weer in ere werd hersteld (7). Het parkwegenpatroon wordt op de stafkaart van 1930 onregelmatiger voorgesteld dan vroeger, met meer kronkels en slingerbewegingen. Een groot gedeelte van het huidige bomenbestand – zeer gevarieerd maar zonder echte zeldzaamheden – dateert uit het interbellum. Een destructief moment was de verbreding van de Beigemsesteenweg rond 1935, toen een strook van 4 m breed bij het openbaar domein werd ingelijfd

De dorpskern van Beigem in 1930, met het kasteel Ten Berg in het noorden en het Oud Kasteel met het Hof van Bentinck in het zuiden; het in 1893 gebouwde Hof ten Doorn is net afgebroken (ICM, 1936)

en de oude randbeplanting aan die zijde verdween (8). Tot op een afstand van 50 m van de steenweg komen geen oude bomen meer voor; de boomgordel langs die zijde bestaat uit een naoorlogse aanplanting van gedeeltelijk bruine beuken en gedeeltelijk een mengsel van zestien soorten, waaronder tamme kastanje (*Castanea sativa*), moerasedik (*Quercus palustris*), rode bastaardpaardenkastanje (*Aesculus x carnea*), Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*), Californische schijnprincipres (*Chamaecyparis lawsoniana*) en laurierkers (*Prunus laurocerasus*).

Merkwaardige bomen

(opnamen 18 juni 1998)

1. libanonceder (*Cedrus libani*) 590
2. blauwe atlasceder (*Cedrus atlantica* 'Glauc') 394
3. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 373
19. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 410

NOTEN

- (1) Oudste kadastrale legger 212 Beigem, art. 41 nrs. 17-22.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Beigem 1869 nr. 2.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Beigem, art 398. Zie ook: *La noblesse belge*, 1891 (II), p. 630-631.
- (4) Vergelijk met de foto van circa 1900 in SLACHMUYLDERS T., *Fragmenten uit het verleden van Beigem*, Beigem, uitgave Theo Slachmuylders, 1990, p. 21.
- (5) Beschrijving in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 233-234.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Beigem 1837 nr. 8.
- (7) De dekstenen zijn hergebruikt als markerings van de oprit van de woning Molenstraat nr. 1.
- (8) Kadastrale opmetingsschets Beigem 1937.

Roger Deneef, Marjolijn
Van Damme & Jo Wijnant

GRIMBERGEN (GRIMBERGEN): ABDIJ DER NORBERTIJNEN

KERKPLEIN 1, 1850 GRIMBERGEN

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het abdijdomein op
een ets uit de
*Chorographia Sacra
Brabantiae* van
A. Sanderus, 1659

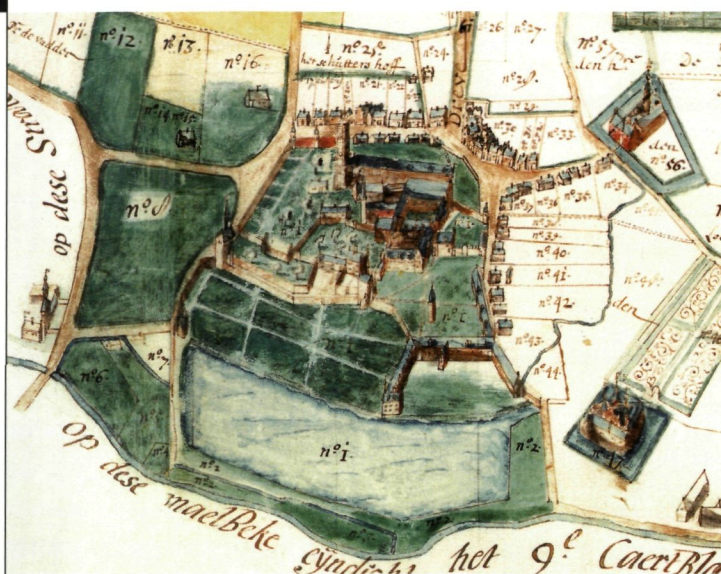

Relict van abdijtuin, oorspronkelijk circa 15 hectare, tijdens de 17de en 18de eeuw met een grote vijf- en geometrische tuinen met loofwerkparterres, in de jaren 1820 tot één vierde gereduceerd.

De norbertijnenabdij van Grimbergen werd gesticht in 1124-1128. In de loop van 12de en 13de eeuw groeide haar patrimonium gestaag aan en samen met Affligem en Dielegem werd zij één van de drie 'morele machten' in West-Brabant (1). In 1566 had de abdij zwaar te lijden van de beeldenstormers en in 1584 werd ze, als gevolg van een verkeerde politieke keuze van de abt, samen met de kerk in de as gelegd door de troepen van Filips II. Pas in 1600 keerden de norbertijnen naar Grimber-

gen terug. De abdij werd geleidelijk heropgebouwd en kwam tot volle bloei in de 18de eeuw.

De eerste realistische afbeelding van de abdij en haar omgeving is een ets in de oorspronkelijke uitgave van de *'Chorographia Sacra Brabantiae'* uit 1659 van A. Sanderus (2). Ze toont de abdij in vogelperspectief vanuit het noorden, met op de voorgrond de grote vijver, gevoed door de Maalbeek. Daarachter, van rechts naar links, lagen het neerhof met een U-vormige plattegrond, een ommuurde lusttuin ('hortus abbatiae') opgebouwd uit zes parterres met geometrische motieven, en de hoofdboort met een zadeldak en getrapte zijgevels. De poort gaf uit op een binnenpleintje waarrond verschillende gebouwen stonden: een remise, het gastenkwartier ('villa'), de schapen- of geitenstal ('ovile') met daar-

De abdij van Grimbergen in het kaartboek van de norbertijnenabdij van Grimbergen door Jan van Acoleyen, 1699, gebaseerd op het 15de kaartblad van het *Metingboek der* Prochie van Ghimberghen van Peeter Meysman, 1696

naast iets wat op een kleine boomkwekerij lijkt, de pastorie (want de abdijskerk was ook parochiekerk) met getrapte zijgeveltjes, een ingangspaviljoen naar de parterretuin, en een tweede poorttoren met volutengeveltjes. Deze tweede poort gaf toegang tot de erekoer, omsloten door het neerhof, de paardenstallen en het abtskwartier met een imposante halsgevel boven het middenrisaliet. De ets geeft een levendig beeld van het dagelijkse leven in de abdij: een door twee paarden getrokken koets met een voor die periode typische tentdak zal zo halt houden voor het portaal van het abtskwartier. Daarachter bevonden zich de refter en het klooster met een tweede siertuin, ditmaal met acht parterres; links daarvan de bibliotheek met daarachter de infirmerie. De abdijskerk op de achtergrond is getekend naar het bouwplan (of één van de bouwplannen), want de eerste steen werd pas in 1660 gelegd. De ommuurde boomgaard met

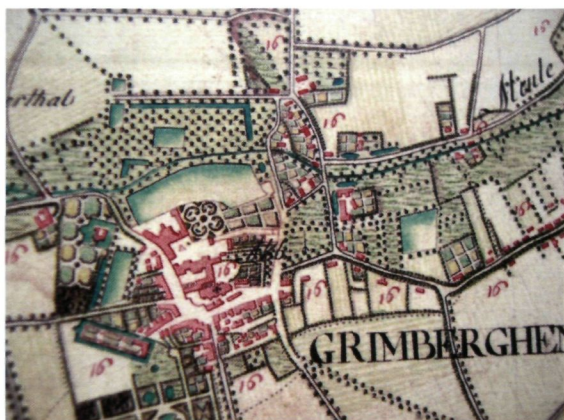

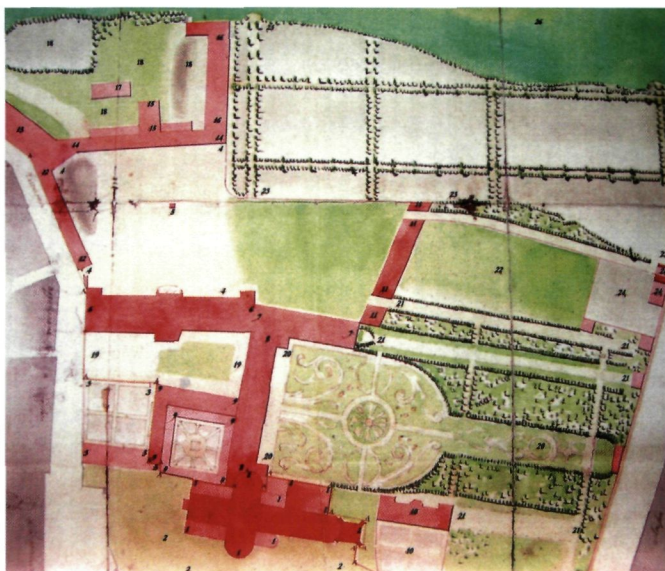
Het abdijsdomein op een ets uit de *Chorographia Sacra* Brabantiae van A. Sanderus, heruitgave 1726-1727

een kapelletje van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel ('sacellum D. Virginis aspericollensis') toont hoe nut, sier en contrareformatische geloofsijver hand in hand gingen.

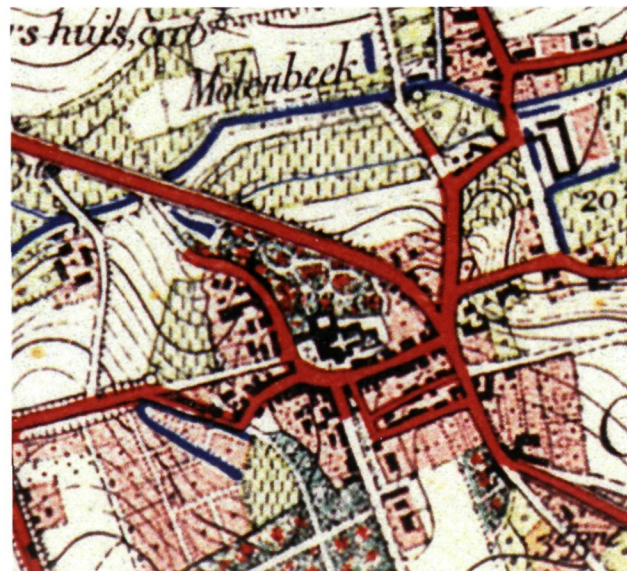
De eerste betrouwbare kaart van het abdijsdomein, een figuratieve kaart uit 1696 door Peeter Meysmans uit het kaartboek van de abdij (3), bevestigt grosso modo het beeld uit de 'Chorographia'. De toren heeft zijn huidige, (wegens stabiliteitsproblemen) onvoltooide vorm gekregen, maar het transept en de vieringskoepel zouden pas in 1699 worden voltooid. De boomgaard heeft plaats geruimd voor een in bedden opgedeelde moestuin; de 'villa' op het voorplein is verdwenen en de ommuurde siertuin ('hortus abbatiae') naast de vijver werd in oostelijke richting uitgebreid. De vernieuwing van de abdijsgebouwen werd voortgezet in de 18de eeuw met de bouw van een nieuw prelaatskwartier (1710-1726), een conventsgebouw (1714), een dormitorium (1717), een gastenkwartier en een prelaatskapel (1725). Een ets in de heruitgave van de 'Chorographia Sacra Brabantiae' van 1726 (4) toont de nieuwe abdijskerk, één van de laatste grote barokke kerken in de Zuidelijke Nederlanden, andermaal volgens het bouwplan want de torenspits en de voorgevel zouden er nooit komen. De flamboyante barokstijl van de kerk contrasteert met het streng classicistische uitzicht van de andere gebouwen: het nieuwe abts- en gastenkwartier, het nieuwe conventsgebouw met het 'dormitorium' en een monumentale, op het noorden gerichte façade

De dorpskern van Grimbergen en de abdij op de Ferrariskaart, 1771-1775

De abdijs tuinen op een opmetingsplan uit 1796 door M. Nivoy, naar aanleiding van de openbare verkoop van de abdij als 'nationaal goed'

Rudimentaire aanleg in landschappelijke stijl tussen de Wolvertemsesteenweg en de nieuwe abdijsgebouwen in 1892 (ICM, 1895)

met brede driehoekige frontons. Een gedeelte van de vroegere boomgaard werd opgeofferd om een nieuwe 'hortus conventualis' aan te leggen met loofwerkparterres (*'parterres de broderie'*) en in kegel gesnoeide boompjes. De oude kloostertuin aan de oostzijde werd tot de helft gereduceerd om het plein voor de kerk aan te leggen en de voorgevel (die nooit gebouwd werd) beter tot zijn recht te doen komen.

De pastorie, die het kerkplein aan de noordzijde afsluit, wordt pas in 1768 gebouwd. De gereduceerde boomgaard, nog steeds met de 'sacellum aspricolense', was verdeeld in twee omhaagde compartimenten. In de schaduw van de toren, ongeveer daar waar zich vroeger de infirmerie bevond, is een kleine omhaagde tuin verschenen met een kruispad en waterbekken op het kruispunt. De grote 'hortus abbatiae' naast de vijver omvatte twaalf parterres, eveneens met snoei-boompjes op de hoeken en vermoedelijk *'parterres de gazon'* (tenzij de tekenaar of etser het zich hier gemakkelijk heeft gemaakt en het nagelaten heeft de *'broderies'* uit te tekenen). Een van de lengteassen mondde aan de oostzijde, dichtbij de buitenpoort, uit bij een kleine constructie met twee gebogen vleugels, misschien een kapel of een sierconstructie. De in terrassen aangelegde en met snoei-boompjes afgelijnde oever rechts op de voorgrond maakt duidelijk dat de formele aanleg zich ook langs de oevers van de grote vijver uitstrekte. Het omhaagde perceeltje naast de buitenpoort was vermoedelijk een wijngaard.

Op de Ferrariskaart (1771-1775) is de ets van 1726 nog in grote lijnen herkenbaar, maar de gelobde structuur in de westelijke helft van de 'hortus abbatiae', die aan een hagenlabyrint doet denken, is misschien ontsproten aan het brein van de cartograaf. Op de laatste afbeelding van de abdij 'au grand complet' – een opmetingsplan door A. Nivoy van 1798 naar aanleiding van de openbare verkoop van de abdij (5) – wordt de tuin naast de vijver immers ongeveer op dezelfde wijze weergegeven als in 1726. De kloostertuin met de loofwerkparterres stemt op dit plan bijna tot in het detail overeen met de afbeelding van 1726. De abdijsite bestreek een oppervlakte van 15 bunders, zowat 15 ha, en strekte zich uit van het Kerkplein en de Hogesteenweg ten zuiden, tot de Abdijstraat ten westen, tot over de Maalbeek ten noorden en de Rijkenhoekstraat met in het verlengde de Vorststraat ten oosten.

In 1796 werd het klooster door de Fransen geconfisqueerd en op 13 juli 1798 als 'nationaal goed' openbaar verkocht aan de Franse generaal Guérout de la Pallière, die onmiddellijk met de afbraak begon. De pastorie, de kerk, de grote en de kleine sacristie werden omwille van hun 'openbaar nut' echter buiten de verkoop gehouden en ontsnappen aan de sloop. Door de aanleg van de steenweg Vilvoorde-Wolvertem in de jaren 1820 werd de abdijsite middendoor gesneden. Toen in 1821 de Primitieve kadasterkaart werd opgemaakt, waren de werken nog volop aan de gang, wat af te leiden is uit de potloodlijntjes op de kladversie. De

Een door lindepalissades afgebaand wandelpad in de abdijtuin van Grimbergen gefotografeerd door Jacques Hersleven tijdens het interbellum (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, cliché E24539)

Calvarie en de stam van een oude beuk in de abdijtuin van Grimbergen, gefotografeerd door Jacques Hersleven tijdens het interbellum (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, cliché E24538)

De in 1860 gebouwde muur langs de Wolvertemsesteenweg ingericht als fruitmuur (foto R. Deneef, 2000)

vijver, gedempt en in weiland omgezet, kwam aan de overzijde van de nieuwe weg te liggen op één fragmentje na: het perceel 254bis. Onder impuls van parochiepriester Jan-Baptist Vandenbergen herstelde de abdij zich langzaam. In 1833 keerden de kloosterlingen terug en zeven jaar later werd de norbertijngemeenschap opnieuw plechtig geïnstalleerd. In de loop van de 19de eeuw werd het grootste deel van de abdijsite ten zuiden van de Wolvertemsesteenweg weer aangekocht en rond 1860 ommuurd. Het huidige convent werd vanaf 1856 opgetrokken volgens een vierkantstructuur; de werken zouden tot 1919 aanslepen. In 1873 verscheen (met de 'schoolstrijd' in het vooruitzicht) naast het pachthof een 'vrije' school. Pas op de stafkaart van 1892 is er tussen het nieuwe convent en de Wolvertemsesteenweg iets van tuinaanleg te bekennen: een patroon van slingerpaadjes die evenwijdig met de steenweg, vier opeenvolgende lussen vormen en in noordwestelijke richting afdalen naar het vijvertje in de spie tussen de steenweg en de Abdijstraat, nietig overblijfsel van de grote vijver. Dit patroon wordt opnieuw afgebeeld op de stafkaart van 1909, maar niet meer op die van 1930. Op foto's uit het begin van de 20ste eeuw is een afbuigend wandelpad te zien, afgezoomd met lindepalissades, of een uit rotsblokken opgebouwde en met varens en rododendrons beplante calvarieberg met op de achtergrond de stam van een oude beuk.

In 1965 verrees op de plaats van de Vrije School het cultuurcentrum 'Fenikshof' en de school verhuisde naar het uiterste noordwesten van het domein (de spie Abdijstraat – Wolvertemsesteenweg). Het re-

lictvijvertje behoorde toen al lang tot het verleden. Twee jaar later werd 'Mira', de eerste 'volkssterrenwacht' van ons land, in het Feniksgebouw ondergebracht. Toen in 1999 het gebouw van de volkssterrenwacht werd uitgebreid, werd de 19de-eeuwse muur langs de Wolvertemsesteenweg over 120 m gesloopt en het noordwestelijke gedeelte van de abdijtuin werd als parkeerterrein ingericht. Het overblijvende gedeelte bestaat uit grasveldjes, sommige met draadafsluiting. Van oude beplanting is niets overgebleven en behalve een prieeltje met zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) zijn er geen formele structuren meer aanwezig. Het enige interessante element op horticultureel gebied zijn de leifruitbomen tegen wat overblijft van de bakstenen muur langs de Wolvertemsesteenweg, een 'fruitmuur' in compartimenten verdeeld door getrapte steunberen.

NOTEN

- (1) Overzicht van de geschiedenis van de abdij en een uitvoerige beschrijving van het huidige gebouwenpatrimonium in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p.81-95.
- (2) SANDERUS A., *Chorographia Sacra Brabantiae, sive Celebrium aliquot in ea provincia ecclesiarum et coenobiorum descriptio...*, Brussel, Ph. Vleugart, 1659, p. 9-10.
- (3) Gereproduceerd in WAGENAAR W.P. (red.), *Caertboek van de abdij van Grimbergen* (II), Abdij van Grimbergen, 1999.
- (4) SANDERUS A., *Chorographia Sacra Brabantiae, sive Celebrium aliquot in ea provincia abbatiarum, coenobiorum, monasteriorum, ecclesiarum, ...*(deel I), 's Gravenhage, Chr. Van Lom, 1726-1729.
- (5) Gereproduceerd in WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, V (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 99.

*Roger Deneef, Marjolijn
Van Damme & Jo Wijnant*

GRIMBERGEN (GRIMBERGEN): PRINSENKASTEEL

GULDENDAL, 1850 GRIMBERGEN

Het Prinsenkasteel,
een geconsolideerde
ruïne in een
herstelde slotgracht
(foto R. Deneef,
2006)

Gemeentelijk park met sporen in het microliëf van een klassieke Franse tuin van circa 13 hectare, aangelegd tijdens het 3de kwart van de 18de eeuw bij een waterburcht die rond 1610 tot 'huis van plaisantie' werd omgebouwd; verbost tijdens de 19de eeuw.

Loofwerkparterres

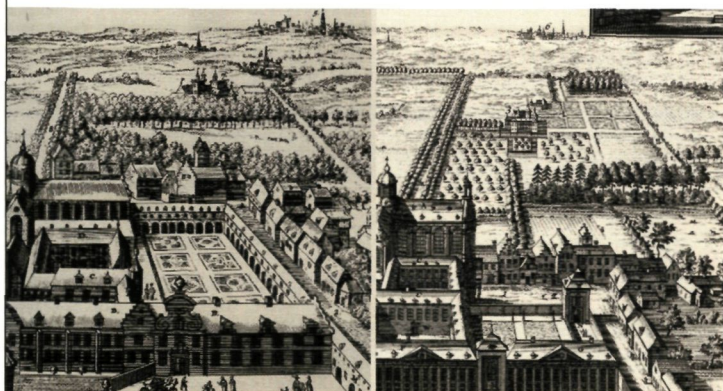
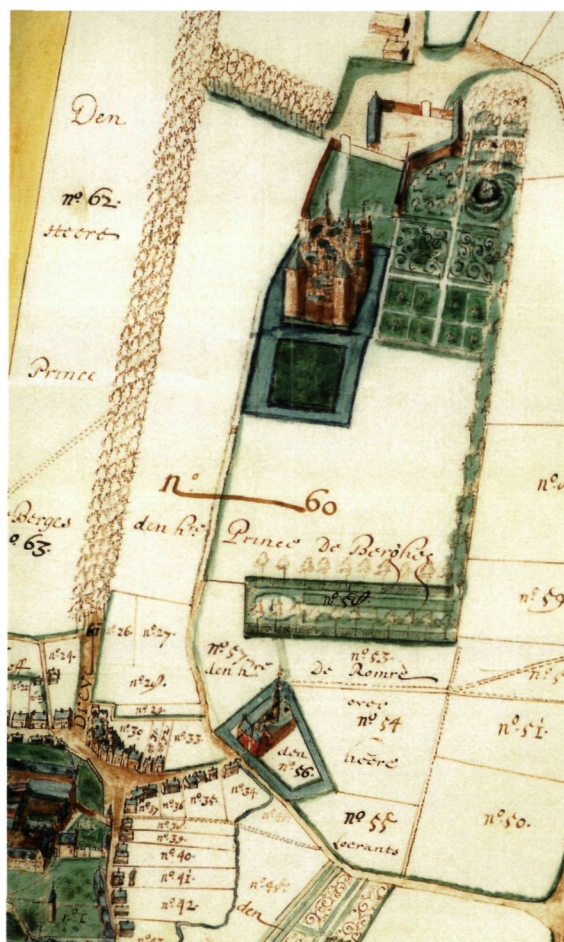
Het eens zo machtige waterkasteel met omringend park en aanhorigheden was de verblijfplaats van de heren van Grimbergen. Het ligt ten zuiden van de abdij, waarmee het sinds de 17de eeuw via een dubbele dreef (de huidige Prinsenstraat) is verbonden. Nadat de burcht op de Borcht- of Senecaberg was afgebrand tijdens de zogenaamde Grimbergse oorlog (1141-1159), trokken de Berthouts, heren van Grimbergen, een nieuwe verblijfplaats op ten

zuiden van het dorpscentrum en de door hen in 1128 gestichte norbertijnenabdij (1). Dit gebeurde waarschijnlijk pas aan het einde van de 13de of in de 14de eeuw. Ook deze burcht werd na de belegeringen door Maximiliaan van Oostenrijk in 1488 en door hertog Albrecht van Saksen in 1489 tot op de grond afgebroken. Bij de heropbouw werd mogelijk gebruik gemaakt van de oude funderingen. Een ets in de 'Antiquitatis illustrissimi' uit 1610 van Gramaye geeft een idee van de heropgebouwde versie (2). Nog in datzelfde jaar bouwde Jacques de Bergues (ook Berghe of van Bergen) de burcht om tot een 'huis van plaisantie' met bijbehorende lusttuin. Tien jaar later kocht hij 23 bunder land aan op het kerkveld om zijn bosareaal uit te breiden. Wellicht werd toen het oorspronkelijke neerhof verlaten en werden nieuwe dienstgebouwen opgetrokken ten zuiden van het kasteel, buiten de ringgracht. Op een pentekening uit 1678 door Constantijn Huygens jr. wordt een gezicht vanuit

Het Prinsenkasteel
en de omgeven-
de tuinen in het
kaartboek van de
norbertijnenabdij
van Grimbergen
door Jan van
Acoleyen, 1699,
gebaseerd op het
15de kaartblad van
het *Metingboek der
Prochie van Grim-
bergen* van Peeter
Meynsman, 1696

De norbertijnenabdij op de voorgrond en het Prinsenkasteel op de achtergrond in 1659 (links) en 1726 (rechts), details van twee kopergravures uit respectievelijk de *Chorographia Sacra Brabantiae* van A. Sanderus (1659) en de heruitgave van 1726

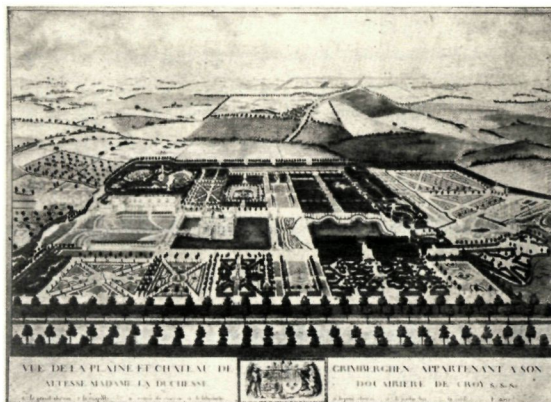
het kasteel in de richting van het dorp en de abdij afgebeeld, met op de voorgrond een kaal, vierkant eilandje ten noorden van het kasteeliland (3). Op dit eilandje stond wellicht het oorspronkelijke neerhof. De structuur met twee eilanden, die heel sterk aan de klassieke, volmiddeleeuwse dubbele motte doet denken, wordt duidelijk weergegeven op de eerste betrouwbare kaart van het kasteeldomein, een figuratieve kaart van 1696 door Peeter Meysmans (4), en op een ets met een gezicht in vogelperspectief gepubliceerd in de heruitgave van de *'Chorographia Sacra Brabantiae'* uit 1726 van A. Sanderus.

De oorspronkelijke uitgave van de 'Chorographia' van 1659 bevat een ets met een vogelperspectief van de abdij vanuit het noorden. Ze toont ook het kasteel op de achtergrond, half verscholen tussen de bomen, met als enig spoor van aanleg de vier boomrijen langs de Prinsendreef, toen ook de hoofdweg naar Brussel. De tekening van het kasteel door Huygens stemt in hoge mate overeen met een ets van Harrewijn bijna twintig jaar later (1694). Het waterkasteel was te bereiken langs een zuidelijke, gedeeltelijke stenen boogbrug (de laatste travee bestond uit een houten ophaalbrugje) die leidde naar een monumentale toegangspoort geflankeerd door ronde torentjes. De tekening van Huygens (twee obeliskjes die de aanzet van een brug laten vermoeden) en de poort met valhekken in de donjon suggereren het bestaan van een tweede toegang vanuit het westen, waardoor het kasteel rechtstreeks verbonden werd met de siertuinen. Het kasteelgebouw bestond uit een kluwen van volumes onder zadel- en tentdaken, waaronder een hoge donjon, meerdere kleinere torens en aan de oostzijde een kapel. De donjon en de ronde, noordwestelijke hoektoren hadden een spits tentdak met dakkapellen en bolspitsen. Van een binnenplaats valt er op de afbeeldingen niets te bespeuren.

De ets van Harrewijn en de figuratieve kaart van Meysmans, die ongeveer gelijktijdig werden gemaakt, vertonen grote overeenkomsten in de omgevingsaanleg van het kasteel, sinds 1686 'Prinsenkasteel' genoemd. Philippe-François de Bergues, graaf van Grimbergen, baron van Arquennes... had immers als dank voor bewezen diensten de titel van prins verworven (5). De formele tuin lag buiten de gracht ten westen van het kasteel. Hij werd door een padenkruis verdeeld in vier bedden – volgens Harrewijn vier loofwerkparterres (*'parterres de broderie'*) met zuilvormige boompjes op de hoeken en een rotonde op het kruispunt, volgens Meysmans twee loofwerkparterres en twee op hun beurt door een kruispad verdeelde bedden, elk met een boom of struikmassief in het midden. De ruimte ten noorden daarvan werd door Meysmans blanco gelaten.

De dorpskern van Grimbergen, de abdij en het Prinsenkasteel met pas vernieuwde tuinaanleg op de Ferrariskaart, 1771-1775

Vue de la Plaine et Château de Grimberghen appartenant à Son Altesse Madame la Duchesse Douairière de Croy, circa 1770, op de voorgrond de Prinsendreef (kopie uit Iconographie van Vlaamsch-Brabant, IV, door A. Verbouwe)

De dorpskern van Grimbergen en het verboste kasteeldomein in 1864 (DLG, 1867)

Het Prinsenkasteel op een in 1914 afgestempelde ansichtkaart (verzameling André Cresens, Tielt-Winge)

De dorpskern met de abdij en het Prinsenkasteel op de Primitieve kadasterkaart (noorden links) door J.W. Voncken, 1821 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Bij Harrewijn is het vierkant eilandje afwezig (want normaal zou de ringgracht rechts in beeld moeten doorlopen) en de blanco ruimte ten noorden van het kasteleiland zou grotendeels uit boomgaard bestaan. Uiterst rechts op de ets van Harrewijn is een fragment van een tweede parterretuin te zien. Op de kaart van Meysmans worden details getoond van het tuingedeelte dat buiten het perspectief van Harrewijn valt: een compartiment met een moeilijk te interpreteren concentrisch patroon (een omhaagde fontein? Een labyrint? Een 'Parnassusberg' in de vorm van een getrapt heuveltje?). Op beide afbeeldingen wordt de westelijke begrenzing van de tuinen afgebeeld: een laantje tussen hagen of hekwerk, volgens Harrewijn met minstens twee kabinetten of priëlen (wellicht in latwerk), volgens Meysmans een met boompjes en hagen afgezoomd laantje. Dit liep tot aan de noordgrens van het kasteeldomein. Deze grens werd gevormd door een 200 m lange en 55 m brede strook met een door bomen overschaduwde 'lepelvijver', een kanaal dat eindigde in een bijna ronde lob. Daarachter begon het landgoed van graaf Pierre de Romrée, burgemeester van Mechelen (6). Sporen van deze strook en van de lob waren rond 1820 nog aanwezig, want we vinden ze terug op de kladversie van de Primitieve kadasterkaart.

Franse tuinen

Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) werd het interieur van het Prinsenkasteel vernield, en in 1745 had het zwaar te lijden van de Franse kanonnen. Nog in hetzelfde jaar liet prins Louis-Joseph d'Albert de Luynes "*réparations de nécessité et de plaisir*" aan het exterieur en interieur uitvoeren en ook de tuinen heraanleggen. De nieuwe tuinaanleg kan vrij gedetailleerd gereconstrueerd worden aan de hand van de Ferrariskaart (1771-1775) en, vooral, een anonieme geaquarelleerde tekening van circa 1770 getiteld '*Vue de la Plaine et Château de Grimbergen appartenant à Son Altesse Madame la Duchesse Douairière de Croy*' (7). Het vierkant eilandje ten noorden van het kasteleiland, vermoedelijk het primitieve neerhof, nog zichtbaar op een ets in de heruitgave van de '*Chorographia Sacra Brabantiae*' van 1726, werd weggegraven, zodat de ringgracht aan die zijde bijna 100 m breed werd en als 'spiegelvijver' kon fungeren. De brug aan de noordzijde leidde naar een open erekoer, want de toegangspoort met de ronde torentjes was verdwenen. De as van het kasteel, evenwijdig aan de oude Prinsendreef, werd versterkt door een tweede langgerekte waterpartij met gelobde uiteinden. De oude lepelvijver werd gereduceerd tot zijn eindlob en, symmetrisch ten opzichte van de centrale as, een tweede ronde waterpartij. De 70 m brede en 500 m lange strook tussen de Prinsendreef en het kasteel werd volledig

aangelegd. De siertuinen aan de andere zijde van de as werden eveneens aangepast aan de nieuwe smaak. Het laantje dat de oude parterretuin aan de oostzijde afgrensde, bleef behouden en vormde zowat een tegengewicht voor de Prinsendreef. De nieuwe 'Franse tuin' besloeg nagenoeg 13 hectare.

De Ferrariskaart en de aquarel vertonen geen overeenstemming in de details, maar het lijdt geen twijfel dat traktaten en modellenboeken over Franse tuinaanleg, te beginnen met het befaamde '*La théorie et la pratique du jardinage*' van Dezallier d'Argenville, een belangrijke inspiratiebron vormden bij het concipiëren van de talloze '*chambres de verdure*', '*boulingrins*' met of zonder waterbekken of fontein, '*parterres de compartiments*', labyrinten, '*bosquets réguliers*'... (8). De tuinen van het Prinsenkasteel werden aangelegd in een periode dat de eerste 'Engelse' tuinen het licht zagen. De vroegste landschappelijke tuin in België zou rond 1765 in Schaarbeek zijn aangelegd, maar de echte doorbraak dateert van 1771, toen de hertog van Arenberg het oostelijk gedeelte van zijn domein te Heverlee liet omvormen in 'Engelse' stijl. Daarna volgden delen van domeinen in Brugelette (1773), Baudour en Beloeil (1775), Heks en Vilvoorde (1778), Seneffe (1780), Schonenberg te Laken (1781), Attre (1784), Lochristi (1785), Wannegem (1785), Alden Biesen, Geerdegem bij Mechelen en het kasteel Drietoers te Londerzeel* (1786)... (9). Ook vóór 1765, los van de grote Engelse voorbeelden, werden al tuinen ontworpen met onregelmatige compartimenten, niet zozeer bedoeld als natuurabootsing, maar als symbool voor chaos en wildernis – binnen een formele, barokke of rococo-aanleg. Het ging om kleinschalige, gesloten, welomlijnde tuincompartimenten zonder grote zichtlijnen of uitkijkpunten, met een woelige topografie, een kluwen van kronkelende wandelpaden en een overdaad aan 'fabriekjes' en 'follies'. Enkele van deze 'chaotische' compartimenten kregen achteraf het etiket 'Engels' opgeplakt. Van dergelijke rocospielementen is in Grimbergen weinig te merken. De vraag blijft natuurlijk in hoever de aquarel de bestaande toestand weergeeft of een geïdealiseerde eindsituatie die nooit bereikt werd. Ook de exactheid van de Ferrariskaart laat soms te wensen over.

Prinsenbos

Marie-Joseph d'Onyngues, echtgenote van Guillaume de Merode, prins van Rubempré..., hield in 1793 haar 'blijde intrede' als prinses van Grimbergen, één van de laatste feodale festiviteiten in de Oostenrijkse Nederlanden. De familie de Merode bracht de revolutiejaren door in Duitsland, maar het domein werd merkwaardig genoeg niet onder sekwestering geplaatst. Voor het kasteeldomein van Grimbergen was dit echter wel het begin van een

langdurige vervalperiode. De de Merodes hebben zich na hun terugkeer toegespitst op Westerlo, Everberg en Rixensart; Grimbergen werd aan zijn lot overgelaten. De Franse tuinen hebben een efe-meer bestaan gekend. Op de kladversie van de Primitieve kadasterkaart, opgemaakt in 1821, werden de vijver met de gelobde uiteinden en één van de ronde vijvertjes (oorspronkelijk de eindlob van de 'lepelvijver') nog als water ingekleurd met aparte perceelnummers, maar de kasteelvijver (oorspronkelijk de ringgracht) was volledig verland. Veelzeggend is het toponiem 'Princen Bosch'. Op de definitieve versie worden de contouren van de lobbenvijver en het ronde vijvertje nog weergegeven maar zonder blauwe kleur of perceelnummer. In de Primitieve kadastrale legger (1831) wordt de kasteelvijver afgebeeld deels als weide (perceel nr. 477), deels als bos (nr. 480). Het compartiment met de lobbenvijver (nr. 473) was een weide; alle andere percelen werden door het Primitief kadaster geregistreerd als bos (10).

De Brusselse archivaris en historicus Alphonse Wauters vond bij een bezoek rond 1850 alleen maar bos en verlaten en verwaarloosde dreven (11). De eerste stafkaart (1864) geeft een beeld dat in niets afwijkt van de Primitieve kadasterkaart. Een toeristische publicatie van 1909 betreurt de ruïneuze toestand van het kasteel, maar prijst de rustieke charme en de voorjaarsflora van het bos ("*plein de charme et de mystère*") (12). Het onderhoud was beperkt tot één van de dreven, die ook toegankelijk was voor het publiek. In 1901, nadat de schilderijen en andere waardevolle interieurstukken naar Westerlo waren overgebracht, werd het kasteel ter beschikking gesteld van norbertinessen uit Avignon, die wegens de antiklerikale politiek van de regering Combes Frankrijk had verlaten (13). In 1907 werd het kasteel gerestaureerd onder leiding van architect Piet Langerock. In 1944 staken Duitse soldaten op hun terugtocht het kasteel in brand. De restanten takelden onder invloed van weer, wind, begroeiing en plundersaars steeds verder af tot de huidige ruïne. Rond 1970, na de overdracht van de ruïne en het domein aan de gemeente (14), werd de oude ringgracht uitgebaggerd en hersteld. Het 'Prinsbos' werd ingericht als openbaar park en in het noordelijke gedeelte, waar ooit de lobbenvijver lag, werden een voetbalveld aangelegd en een sporttribune gebouwd. In 1996-1997 werden onder leiding van architect P. Doms de donjon gerestaureerd en de ruïne geconsolideerd (15). In de aanhorigheid ten zuiden van het kasteel (Guldendal nr. 20) – voormalige paardenstallen, koetshuis en andere dienst ruimten, een L-vormig volume opklimmend tot de 17de eeuw met een prachtige, vermoedelijk gerecupereerde renaissancebogengalerij – is sinds 1980 het 'Museum voor de Oude Technieken' gehuisvest.

De 18de-eeuwse tuinen, sinds meer dan twee eeuwen overschaduwd door bos, hebben sporen nagelaten, niet alleen in de hoofdindeling van het domein (de driestrokenstructuur), maar ook in het microreliëf. In de strook ten westen van het kasteel zijn taluds bewaard gebleven die samenvallen met de grenzen tussen de terrassen of compartimenten van de Franse tuin of zelfs de loofwerkparterres van de 17de-eeuwse baroktuin. Het huidige bos, deels het resultaat van spontane opslag, deels aangeplant, omvat tal van oude bomen, vooral beuk (*Fagus sylvatica*) en ook es (*Fraxinus excelsior*) en wintereik (*Quercus petraea*).

NOTEN

- (1) Historische gegevens geput uit WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, V (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 138-155. DELESTRE D.J., *Uit het verleden van Grimbergen*, I (bewerkte en geannoteerde uitgave), Grimbergen, Heemkundige Kring Eigen Schoon – Abdij-gemeenschap Norbertijnen, 1987. VERBESSELT J., *Het parochie-wezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (II), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964, p. 218-233.
- (2) GRAMAYE J.B., *Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae* [...], Brussel, 1610.
- (3) HEIJBROEK J.F., *Met Huygens op reis. Tekeningen en dagboeknotities van Constantijn Huygens jr. (1628-1697), secretaris van stadhouder-koning Willem III* (tentoonstellingscatalogus), Amsterdam / Gent, 1982-1983, p. 82.
- (4) Gereproduceerd in WAGENAAR W.P. (red.), *Caertboek van de abdij van Grimbergen* (II), Abdij van Grimbergen, 1999.
- (5) WAUTERS A., *op. cit.*, p. 51.
- (6) WILMET L., *Un joyau national – Grimbergen*, Paris/Marcinelle, J. Dupuis, z.d. (1935?), p. 263-264.
- (7) Gereproduceerd in VERBOUWE A., *Iconografie van Vlaams-Brabant* (IV), Kanton Wolven, Brussel, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1942, plaat nr. 8, en in VERBESSELT J., *op. cit.*, p. 231.
- (8) DEZALLIER D'ARGENVILLE A.-J., *La théorie et la pratique du jardinage ou l'on traite à fond des beaux jardins appelés communément les jardins de propreté...*, Paris, Jean Mariette, 1709.
- (9) Zie DUQUENNE X., *Het park van Wespelaar. De Engelse tuin in België in de 18de eeuw*, Brussel, Wespelaar, Ph. de Spoelberch, 2002.
- (10) Oudste kadastrale legger 212 Grimbergen, art. 161 nrs. 26-48, op naam van Henri de Merode-Westerlo.
- (11) WAUTERS A., *op. cit.*, p. 138.
- (12) COSYN A., *Grimbergen. Note descriptive*, Bruxelles, Touring Club de Belgique, 1909, p. 13-14.
- (13) Emile Combes (1835-1921), leider van het 'Bloc des Gauches' en voorzitter van de ministerraad 1902-1905, instigator van diverse antiklerikale wetten.
- (14) In 1962 volgens oude kadastrale legger 212A Grimbergen, art. 2259 nr. 182.
- (15) Uitvoerig beschreven in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 51-53.

*Roger Deneef, Marjolijn
Van Damme & Jo Wijnant*

GRIMBERGEN (GRIMBERGEN): SINT-SERVAASHOF

VILVOORDESESTEENWEG 34, 1850 GRIMBERGEN
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het Sint-Servaashof
'côté jardin' met
een *Magnolia
grandiflora*
(foto Jo Wijnant,
2001)

Park in landschappelijke stijl, oorspronkelijk 2 hectare 30 are, aangelegd bij het begin van de 19de eeuw achter een laat-classicistisch landhuis, heraangelegd rond 1905, toen ook het huis werd verbouwd; gedeeltelijk verkaveld en verminkt in 1955 en, vooral, 2002.

De benaming dateert uit de tweede helft van de 20ste eeuw, maar het witgeschilderde en deels bepleisterde laatclassicistische landhuis werd vermoedelijk gebouwd rond 1800-1810 met – voor de zandstenen plint (de rest was van baksteen) – afbraakmateriaal van de abdij. Het afgeknotte driehoekige perceel van 2 hectare 30 are was eveneens voormalig abdijbezit (1). De toenmalige burgemeester en notaris Philippe Van den Daele zou de opdrachtgever geweest zijn. Het had een L-vormige plattegrond met een diepgericht hoofdvolume, aan

de straatzijde vergezeld van een haaks, beduidend smaller volume, waarin de dienstruimten en wellicht ook het notariaat waren ondergebracht. Het domein was toegankelijk via het classicistische pijlpunthek rechts (ten noorden) van het huis. Omstreeks 1913 liet notaris Jules Barbé grondige verbouwingen uitvoeren, waarbij de beide volumes werden verlengd en het dienstgebouw aan de tuinzijde werd voorzien van een neoclassicistische gevel met een middenrisaliet onder een driehoekig fronton (2). Het oorspronkelijke toegangshek verloor zijn functie, omdat in de met bollen versierde muur ten zuiden van het huis een nieuwe poortdoorgang werd aangebracht.

Volgens het Primitief kadaster beschikte de toenmalige eigenaar Henri Smets in 1831 over een 'luthof' van 2 hectare 28 are. Ten zuiden daarvan bevond zich nog een woning met een moestuin voor de tuinier of huisbewaarder (3). De 19de eeuwse stafkaarten [zie p. 95 en 99] bevestigden

Linksboven de tuin van de abdij van Grimbergen, rechts onder een landschappelijk parkje bij het Sint-Servaashof (door ons rood aangestipt) in 1909 (ICM, 1923)

Stedenbouwkundig veroordeeld: bouwen in het park van het Sint-Servaashof, een monumentale libanonceder en de toren van de abdij van Grimbergen op de achtergrond (foto R. Deneef, 2003)

grosso modo deze indeling, maar geven geen duidelijk beeld van de structuur van de lushof. Enkele bomen in het parkgedeelte achter het huis – een tamme kastanje (*Castanea sativa*), een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een groepje Oostenrijkse dennen (*Pinus nigra* subsp. *nigra*) en een libanonceder (*Cedrus libani*) – zijn het enige wat rest van het 19de-eeuwse park. De vader van notaris Barbé had rond 1875 een paviljoentje laten bouwen in het smalle gedeelte ten noorden van het huis (4), maar dit werd dertig jaar later afgebroken.

De verbouwing van 1905 ging waarschijnlijk ook gepaard met de heraanleg van het park. De nieuwe structuur wordt duidelijk weergegeven op de stafkaart van 1909: een centrale open ruimte, min of meer afgebakend door een rondpad dat een grote lus beschrijft en omkaderd door een gemengde gordel van hoogstammig groen – bruine beuk, zomereik, gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), zomertilinde (*Tilia platyphyllos*), plataan (*Platanus x hispanica*), gewone es (*Fraxinus excelsior*)... Op enkele naoorlogse toevoegingen na (zwembad, tennisveld) bleef deze structuur tot 2002 bewaard. Rond 1955 werd het uiterste noorden van het park, dat oorspronkelijk tot aan de Onze-Lieve-Vrouwstraat reikte, verkaveld in vijf percelen voor rijwoningen (5). In het gewestplan werd het domein integraal

als 'woongebied' ingekleurd. In 2002 werd doorheen het zuidelijk gedeelte van het park een straat getrokken en werd de eerste villa gebouwd.

Merkwaardige bomen

(opname 30 mei 2000)

1. libanonceder (*Cedrus libani*) **394**(60)
2. tamme kastanje (*Castanea sativa*) **389**
8. Oostenrijkse den (*Pinus nigra* subsp. *nigra*) **333**(50)
19. zomereik (*Quercus robur*) **361**
32. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **522**(130)

NOTEN

- (1) DELESTRE D.J., *Uit het verleden van Grimbergen*, II (bewerkte en geannoteerde uitgave), Grimbergen, Heemkundige Kring Eigen Schoon – Abdijsamenwerking Norbertijnen, 1987, p. 40-41.
- (2) Kadastrale opmetingsschets Grimbergen 1913 nr. 60. Het middenrisaliet wordt kadastraal pas opgetekend in 1957 (opmetingsschets nr. 26). Het huidige gebouw wordt in extenso beschreven in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 164-165.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Grimbergen, art. 461 nrs. 5-9.
- (4) Kadastrale opmetingsschetsen Grimbergen 1876 nr. 16 en 1905 nr. 12.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Grimbergen 1955 nr. 29.

*Roger Deneef, Marjolijn
Van Damme & Jo Wijnant*

GRIMBERGEN (GRIMBERGEN): KASTEEL D'OVERSCHIE – DE VORST

D'OVERSCHIELAAN 1, 1850 GRIMBERGEN
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het door Flanneau
ontworpen kasteel
en de terrassen
(foto Olga Filenko,
2009)

Park in gemengde stijl, oorspronkelijk 2 hectare 78 are, rond 1803 aangelegd in een oude steengroeve, uitgebreid tot 3,5 hectare rond 1905, toen het oorspronkelijke, op een bron gebouwde landhuis werd vervangen door het huidige, eclectische kasteel; aanleg in landschappelijke stijl met slingerende paden gecombineerd met een strak aangelegde 'lepelvijver'.

Steengroeve en landhuis met boomkwekerij
Het domein d'Overschie, in 1699 in het register bij het kaartboek van de abdij (1) omschreven als een uitgewonnen 'steenpoel' en in de regio één van de talrijke steengroeven of 'scheisputten' waaruit Lediaanse kalkzandsteen was ontgonnen, was vóór

de Franse Revolutie eigendom van de abdij van Grimbergen. De benaming 'Vorst' of 'Vorsch' zou herinneren aan een legende waarbij arbeiders een grote zandsteen in de vorm van een kikvors over de bron legden (2). In 1801 werd het domein door de Franse republiek openbaar verkocht aan Jean-Baptiste Weemaels uit Brussel, die er twee jaar later een landhuis bouwde – een witgepleisterd dwarshuis van vijf travéeën en twee bouwlagen met een zadeldak. De dienstruimten waren ondergebracht in een lage uitbouw aan de rechterzijde (3). In 1817 werd het goed, in de akte omschreven als een 'landhuis met boomkwekerij', door zijn dochter en erfgename verkocht aan baron Auguste d'Overschie, telg uit een familie waarvan de naam vooral met het kasteel van Neerijse verbonden is (4). Op de in 1821 voltooide Primitieve kadasterkaart wordt het landgoed nog met drie waterpartijen afgebeeld: twee onregelmatig gevormde, serpentineachtige

De abdijkerk van Grimbergen (rechts-onder) en het landgoed d'Overschie (linksboven) met lustgrond en drie vijvers op de Primitieve kadastrerkaart (noorden links) door J.W. Voncken, 1821 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

vijvertjes (percelen nrs. 170 en 175) – ongetwijfeld originele, ongewijzigde ontginningssporen – en een 'lepelvijver', een 90 m lang en 10 m breed kanaal dat eindigt in een bijna ronde lob, vermoedelijk een vergraven ontginningsrelict, nagenoeg symmetrisch met strakke, rechtlijnige oevers. Het landhuis van Weemaels stond aan het gelobde uiteinde van deze lepelvijver en de bron bevond zich onder het huis. Het water vloeiده naar buiten via een rondboogpoortje in een brede natuurstenen, geblokte, naar boven toe versmallende omlijsting. Volgens de Primitieve kadastrale legger (1831) werden het landhuis en de vijvers omgeven door een perceel 'lustgrond' (nr. 178) van 2 hectare 37 are (5). Opmerkelijk is dat de lepelvijver en de lengteas van het landhuis geen volmaakte rechte hoek vormden.

Aanleg in landschappelijke stijl

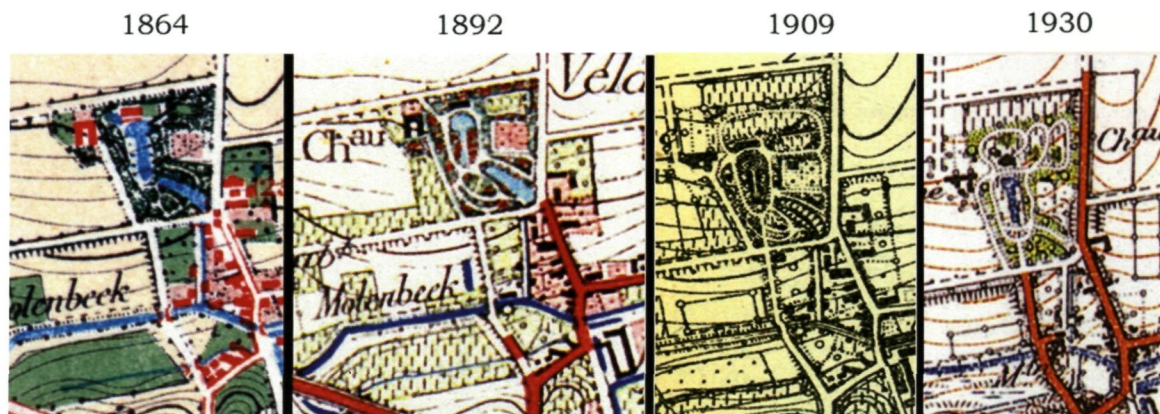
Uitgewonnen steen- of kleigroeven – een verzameling plassen en hopen – konden een ideaal uitgangspunt vormen voor een 'jardin à l'anglaise' en Weemaels was niet de enige die op een dergelijk idee kwam. Ongeveer op hetzelfde ogenblik werd bijvoorbeeld te Tessenderlo, op de grens van Brabant en Limburg, een 'Engels Hof' aangelegd op een voormalige kleiontginning... Hoewel rond 1843 de meest noordelijke vijver verdween (6), mag men aannemen dat het park op de oudste stafkaart (1864) weinig verschilde van de 'lustgrond' van Weemaels. Behalve de waterpartijen

Het door Weemaels gebouwde landhuis dat in 1904 werd afgebroken (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

en de onmiddellijke omgeving van het landhuis in het noordelijk gedeelte, werd het door bomen overschaduwd. De moestuin (perceel nr. 174) met bijbehorende tuinierswoning lag ten oosten van de lepelvijver. De hoofdingang van het domein bevond zich (zoals nu) aan de westrand van het park, in de huidige d'Overschielaan, die toen eindigde bij de boerderij van het landgoed, een gebouw met U-vormig grondplan dat vermoedelijk ook de stallen en koetshuis bevatte. Een met iepen (7) beplante dreef – de huidige Vorststraat – verbond het landgoed met de Liermolen, eveneens eigendom van d'Overschie, en de dorpskern. De bijna 100 m lange serpentinevijver in de zuidoostelijke hoek van het domein liep onder de Steenpoeldreef over in een gracht die het water naar de Maalbeek leid-

Het kasteel d'Overschie op de stafkaarten van 1864, 1892, 1909 en 1930 (DLG, 1867; ICM, 1895, 1923 en 1936)

Het kasteel d'Overschie weerspiegeld in de 'lepelvijver', gefotografeerd door Edmond Rahir rond 1910 (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, cliché E13058)

de. Een kluwen van 'landschappelijke' kronkelpaden ontsloot het park. Het hybride karakter van de aanleg springt in het oog, want de strakheid van de lepelvijver werd nog benadrukt door bomenrijen, duidelijk zichtbaar op de eerste stafkaart.

Neoclassicistisch kasteel met Franse tuin

Omstreeks 1904 werd het landhuis van Weemaels afgebroken en vervangen door het huidige kasteel, 9 m meer naar het noorden (8). Architect Octave Flanneau, die enkele jaren later ook het kasteel van Wilder* te Kampenhout zal verbouwen (9), ontwierp in opdracht van de baronessen Valentine en Isabelle d'Overschie een eclectisch kasteel met neoclassicistische inslag – een bijna rechthoekig volume van witte natuursteen, zeven traveeën breed en vijf diep, met twee bouwlagen en een souterain onder een leien mansardedak. De parkgevel heeft een verdiepte centrale ingangspartij met een door pilasters afgelijnd middenrisaliet onder een gebogen fronton. Deze gevel werd ook verrijkt met rococosierelementen, onder meer verwerkt in de venster- en deuromlijstingen, het balkon en het smeedijzeren hekwerk. De afgeronde uitbouw in de sobere achtergevel herbergt de huiskapel (10).

Het oude landhuis werd niet helemaal afgebroken; de funderingen werden hergebruikt voor de aanleg van een monumentaal dubbel terras tussen de lepelvijver en het kasteelfront. Het bovenste, door een stenen balustrade afgezoomd niveau is tevens het uiteinde van de lus die de op- en afrit vormt. Hiermee verbonden door twee trappen is het lage terras, gedeeltelijk betegeld, gedeeltelijk met rozenperken. In de bakstenen keermuur van dit terras vinden we het natuurstenen rondboogpoortje terug dat voorheen de bron onder het kasteel inkleedde. Het naar buiten sijpelende water wordt opgevangen in een halfrond stenen bekken.

De bouw van het nieuwe kasteel ging gepaard met bijkomende bouwwerken, herschikkingen en vernieuwingen én met een uitbreiding van het park. De moestuin ten oosten van het kasteel werd langs twee zijden ommuurd en van een schuur annex serre voorzien. Aan de Steenpoeldreef, die de zuidgrens van het landgoed vormde, werd een nieuwe oprijlaan gemaakt die, in het verlengde van de met iepen afgezoomde Vorststraat, recht op de lepelvijver afkoerste en zich daar symmetrisch opsplijste in een op- een afrit. Het nog bewaarde poorthek bestaat uit samengestelde hekpijlers van vier gietijzeren zuiltjes met smeedijzeren krullen ertussen, onderaan en bovenaan verbonden en bekroond door gebundelde voluten; de hekvleugels zijn van giet- en smeedijzer met aflopend beloop van de bovenregel naar de makelaar en ronde spijlen, alternerend afgewerkt met vlampunt en lans. Tegenover het hek buiten het park, aan het uiteinde van de iependreef, werd een portiersloge (Steenpoeldreef nr. 17) gebouwd – een eigenaardige combinatie van een laat-19de-eeuws kantonniers- of boswachtershuisje (ver overkragend afgewolfd zadeldak, uitgesproken verticaal volume) met traditionele architectuurelementen (speklagen, trapgeveltje) (11). De Kruijstraat, die de noordgrens van het park

Het kasteel weer-
spiegeld in de
'lepelvijver', met het
'waterpoortje', relict
van het in 1904
gesloopte landhuis
(foto Olga Filenko)

vormde, werd 100 m naar het noorden verlegd. De daardoor beschikbaar geworden ruimte werd slechts voor de helft benut voor de uitbreiding van het park – voortaan 3,5 hectare. Volgens de stafkaart van 1909 werd het geannexeerde gedeelte ontsloten door een pad dat één grote lus beschreef; de huidige ontsluiting door drie gekoppelde lussen verschijnt op de stafkaart van 1930.

Bij de nieuwe 'Franse' kastelen van de eeuwwisseling hoorde meestal ook een nieuwe 'Franse' tuin, zoals in het nabije kasteel Groeneveld*, waar de tuinzijde van het landhuis tijdens de Eerste Wereldoorlog eveneens in zogenaamde Beaux-Arts-stijl werd opgedirkt en het park in landschappelijke stijl plaats ruimde voor een klassieke aanleg met een kanaalvijver en parterres. De 'style Duchêne', genoemd naar de voornaamste exponenten van deze revival, de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne, mag beschouwd worden als de tuinarchitectonische pendant van de Beaux-Arts-stijl (12). In De Vorst vormden de strakke, door bomenrijen geflankeerde 'lepelvijver' en de keermuur met het 'waterpoortje' al een bruikbare aanzet, waaraan niet zoveel moest worden toege-

voegd (balustrade, terras met rozenperken). De trapsgewijze opbouw van de oevers van de 'lepelvijver' geflankeerd door dubbele rijen zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) kan uit deze periode dateren. De zuidoostelijke serpentinevijver, een typisch landschappelijk element, werd drooggelegd of, juister gezegd, gereduceerd tot een beekje, want de ravijnachtige insnijding in het reliëf bleef behouden.

In de naoorlogse jaren evolueerde Grimbergen van een landelijk dorpje tot een residentiële gemeente, een satelliet van de Brusselse agglomeratie. Als gevolg van de verkavelings- en bouwwoede van de jaren 1960-1970 werd het landgoed bijna volledig omringd door villawijken. De kasteelboerderij werd afgebroken en de d'Overschielaan werd doorgetrokken tot aan de Kruipstraat. Alleen aan de zuidzijde, langs de Steenpoeldreef, werd niet gebouwd. De iepen langs de Vorststraat, waarschijnlijk geveld door de opkomende iepenziekte in de jaren 1920, werden vervangen door witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*). Het padentracé dat wordt afgebeeld op de stafkaart van 1909 is nog grotendeels herkenbaar; meestal gaat het om lichtjes verzonken paden. Het domein wordt bijna

De 'lepelvijver'
van op het
kasteelbordes
(foto Olga Filenko,
2009)

volledig omringd door een haag van laurierkers (*Prunus laurocerasus*). Sinds 1960 werden talrijke beuken geroid (13), maar er zijn nog tal van oude, 19de-eeuwse beuken aanwezig, vooral bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'). Gewone klimop (*Hedera helix*) is de meest verspreide bodembedekker en de struiklaag wordt gedomineerd door twee typische 'parkvullers': sneeuwbes (*Symphoricarpos albus*) en alpenbes (*Ribes alpinum*).

Merkwaardige bomen

(opname 5 juli 2000)

6. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')

486

33. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **403**

53. komkommermagnolia (*Magnolia acuminata*) **201**

64. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **429**

NOTEN

- (1) WAGENAAR W.P. (red.), *Caertboek van de abdij van Grimbergen* (I, tekstboek), Abdij van Grimbergen, 1999: 9de kaartblad perceel nr. 70, in het register folio 35v.
- (2) Volgens COSYN A., *Grimberghen. Note descriptive*, Bruxelles, Touring Club de Belgique, 1909, p. 39.
- (3) Foto in DEMOL S. & VANWETSWINKEL J., *Groot Grimbergen tussen 1900-1958: facetten van het dorpsleven in vier deelgemeenten*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 2002, p. 71.
- (4) DELESTRE J., *Uit het verleden van Grimbergen*, II (bewerkte en geannoteerde uitgave), Grimbergen, Heemkundige Kring Eigen Schoon – Abdijsamenwerking Norbertijnen, 1987, p. 111.
- (5) Oudste kadastrale legger 212 Grimbergen, art. 231 nrs. 10-22.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Grimbergen 1844 nr. 6.
- (7) Iepen volgens COSYN A., *op. cit.*, p. 39.
- (8) Kadastrale opmetingsschets Grimbergen 1904 nr. 10.
- (9) DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen – ten noordoosten van Brussel* (M&L Cahier 19), Brussel, Onroerend Erfgoed, 2009, p. 35-43. VAN LOO A. e.a., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 308-309.
- (10) Uitvoeriger beschreven in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 32-33.
- (11) Beschreven in VAN DAMME M., *op. cit.*, p. 152.
- (12) DUCHÊNE M. e.a., *Architectes-paysagistes 1841-1947. Le style Duchêne*, Paris, Editions du Labyrinthe, 1998.
- (13) Mondelinge mededeling door Jan Costers, tuinier, op 5 juli 2000.

*Roger Deneef &
Marjolijn Van Damme*

GRIMBERGEN (GRIMBERGEN): DOMEIN VAN BORCHT

REIGERSTRAAT / FAZANTENSTRAAT / WIELEWAALLAAN / HUMBEEKSESTEENWEG, 1850 GRIMBERGEN
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het 'Château de Borgh' op de plaats van het verdwenen Tommenhof, op een ansichtkaart van vóór de Eerste Wereldoorlog (collectie F.A. Cresens, Tielt-Winge)

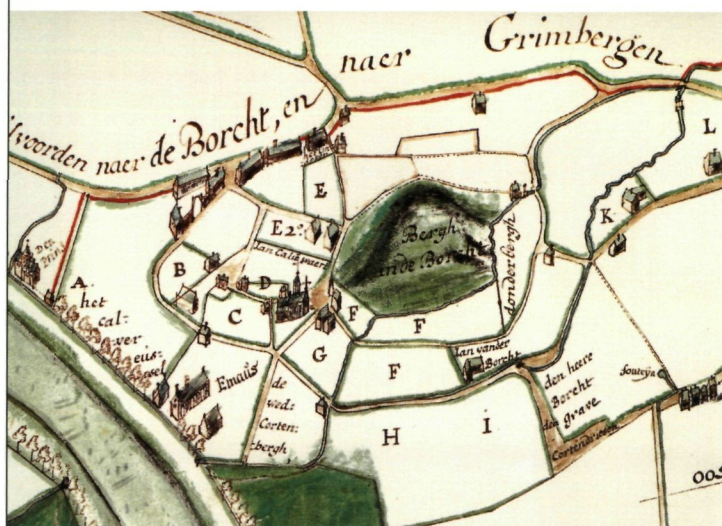
Grotendeels moerassig overblijfsel (circa 15 hectare) van een park in landschappelijke stijl aangelegd, mogelijk vóór 1800, bij een neoclassicistisch landhuis (op de plaats van een middeleeuwse burcht) en rond een oude meander van de Zenne; rond 1880 verbouwing van het landhuis tot eclectisch kasteel en uitbreiding van het park tot 30 hectare; in 1962 afbraak van het 19de-eeuwse kasteel en verkaveling van het droge gedeelte van het park.

De Borcht

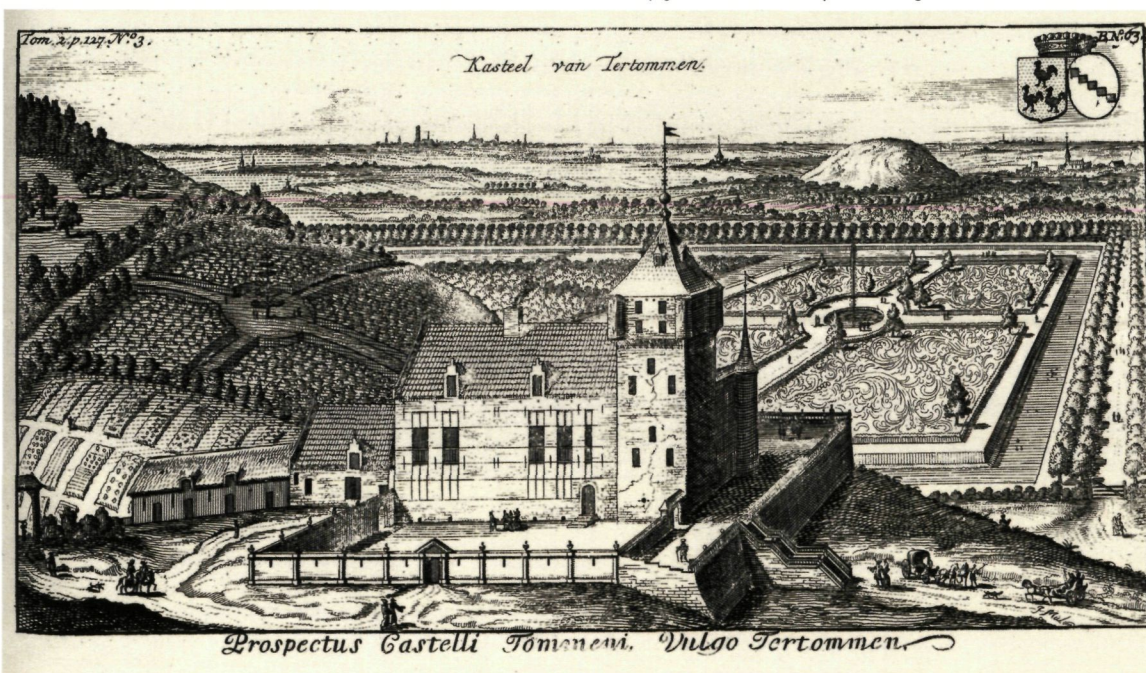
Het gehucht Borcht – ook Borgh, Borgt, Senecaberg – dankt zijn oorsprong en naam aan de grote motte of burchtheuvel in het midden van het gehucht. Hij wordt voor het eerst vermeld in 1275 in de 'Keure van Grimbergen' maar is ongetwij-

feld veel ouder. Opgravingen hebben aangetoond dat de bewoning van de kunstmatig opgeworpen heuvel teruggaat tot de 8ste eeuw en eindigde met een brand rond het midden van de 12de eeuw. De burcht op deze motte stond strategisch op het kruispunt van twee interregionale wegen, aan de rand van het territorium van de Berthouts, heren van Grimbergen. Ze was hun woonplaats van de 10de tot het midden van de 12de eeuw, toen ze werd ingenomen en vernield door hertog Godfried III tijdens de zogenaamde Grimbergse oorlog. De Berthouts bouwden een nieuwe burcht nabij de dorpskom van Grimbergen, het latere Prinsenkasteel* (1). De burchtheuvel – een ellips van 55 tot 70 m diameter en circa 20 m hoog – was omgeven door een vanuit de Tangebeek gevoede gracht en een dubbele ring van straten. De beek voedde tot in de 20ste eeuw ook een watermolen met een eigen vijver (perceel nr. 198) aan de voet van de heuvel. De Primitieve kadasterkaart (1821) toont geen details over de heuvel, maar in de 'Atlas cadastral'

Het kasteel
Ter Tommen vanuit
het oosten op de
kaart van de
Zennevallei door
Mathieu Bollin,
circa 1600
(overgenomen uit
C. De Maegd, 1998,
p. 70)

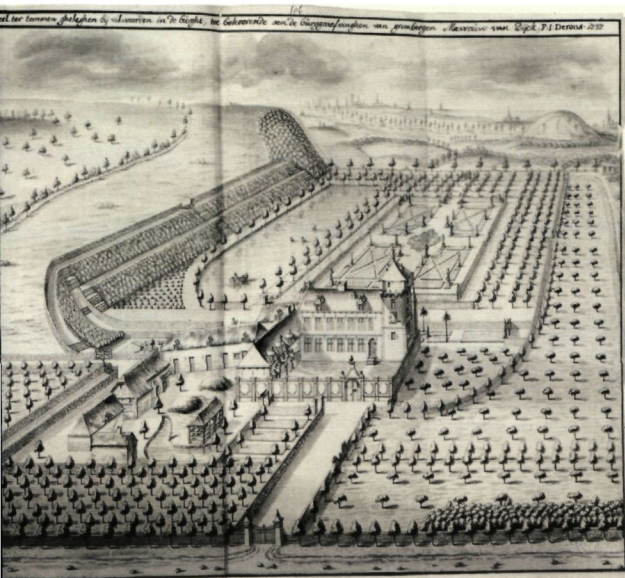

'De Borcht' en
uiterst rechts het
'Tommen Hof' in
het kaartboek van
de norbertijnenabdij
van Grimbergen
door Jan van
Acoleyen, 1699,
gebaseerd op het
zevende kaartblad
uit het Metingboek
der Prochie van
Grimbergen van
Peeter Meysman,
1696
(noorden onder)

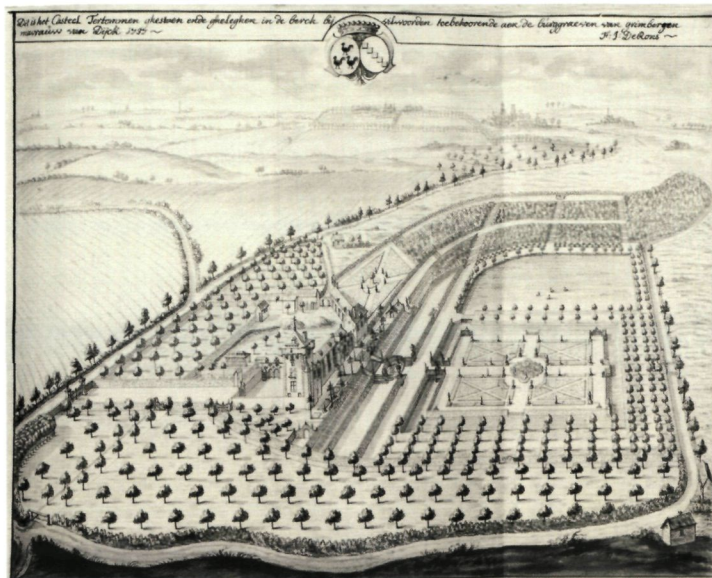

van P.C. Popp (1860) [p. 112] wordt – zeer uitzonderlijk – een kluwen van paden afgebeeld, die op een sieraanleg wijzen. De heuvel, in de loop van de geschiedenis talloze malen vergraven, was toen uit drie trappen opgebouwd (2) en de paden naar de top volgden gedeeltelijk de hoogtelijnen. Dit patroon vinden we terug op de eerste stafkaart (1864), maar het vervaagt op de latere stafkaartedities. In het huidige reliëf zijn deze paden nog duidelijk zichtbaar. De ruimtes tussen de paden worden door Popp bijna figuratief weergegeven (gras, bomen, struiken, bloemperken?), en tussen het kreupelhout op de hellingen duiken nog hier en daar diverse siersoorten op: gewone sering (*Syringa vulgaris*), ranonkelstruik (*Kerria japonica*), vedresdoorn (*Acer negundo*) en een massieffe buxus (*Buxus sempervirens*). De platte top van de heuvel is grazig met enkele appelbomen. Dit parkje op de Borchtheuvel, ongetwijfeld bedoeld als omkadering van een belvédère met een toen nog bijzonder aantrekkelijk panorama over de Zennevallei, was niet aangelegd voor de molenaar, maar voor de eigenaar van de molen: Louis Helman de Grimberghe (3). Helman was ook eigenaar en – nu en dan – bewoner van het nabijgelegen kasteel van Borcht, opvolger van het kasteel Ter Tommen, en bezat daarenboven nagenoeg één zevende (circa 300 hectare) van het grondgebied Grimbergen, waaronder het grootste gedeelte van het gehucht Borcht (4).

Het kasteel Ter Tommen in 1694 vanuit het zuidwesten met in de verte een topografisch	onmogelijke combinatie: de Borchtheuvel en de Sint-Romboutstoren van Mechelen, op een	kopergravure uit Castella et Praetoria nobilium Brabantiae van J. Le Roy, hergebruikt door De	Cantillon in Verma- kelykheden van Brabant en deszelfs onderhoorige landen, 1770
---	---	---	--

Het kasteel Ter Tommen vanuit het zuidwesten in 1737 op een tekening van F.-J. Derons (uit: Van 't stadt en schoone buytens, 2007, p. 111)

Het kasteel Ter Tommen vanuit het oosten in 1737 met op het achterplan de kerk van Beigem en de abdijkerk en het Prinsenkasteel van Grimbergen op een tekening van F.-J. Derons (uit: Van 't stadt en schoone buytens, 2007, p. 111)

Het kasteel Ter Tommen

Om na de vernietiging van de burcht de bouw van een nieuwe vesting op deze strategisch belangrijke plaats te voorkomen, werd de Borchtheuvel met het omgevende gehucht een vrijheid met een eigen schepenvank. Desondanks werd er aan de noordwestelijke rand, net buiten de vrijheid en aan de voet van de valleiflank, een nieuw kasteel gebouwd, veel bescheidener dan het verwoeste. Het kasteel Ter Tommen of Tommenhof (aldus genoemd als verwijzing naar de Borchtheuvel), bedoeld als voorpost voor het kasteel van Grimbergen en bewoond door een kastelein of burggraaf, wordt voor het eerst afgebeeld rond 1600 op één van de kaarten van Mathieu Bollin (5): een vierkante donjon met overkragende top met machicoulis, spietorentjes onder een hoog leien tentdak en, aanleunend, een woonvleugel van zeven traveeën en twee of drie bouwlagen met een zadeldak. Donjon en woonvleugel vormden samen met de twee dienstvleugels een U-vormige plattegrond, die aan de zuidwestzijde door een muur met een rondboogpoort was afgesloten.

Op het einde van de 17de eeuw wordt het kasteel schematisch afgebeeld op één van de figuratieve kaarten van Peeter Meysmans in het kaartboek van de abdij van Grimbergen, en met veel details op een ets uit de *'Castella et Praetoria nobilium Brabantiae'* (1694) van Jacob Le Roy, die ook de tuinen in beeld brengt. Het feodale, defensieve karakter van het gebouw werd sinds Bollin door allerlei in-

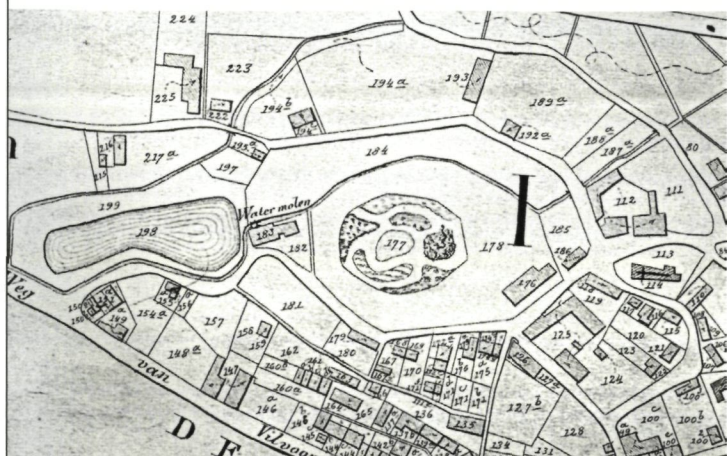
grepen zoveel mogelijk afgezwakt, zodat het meer op een 'huis van plaisantie' ging lijken. De dienstvleugels uit de tijd van Bollin werden gesloopt om plaats te maken voor een ruime 'cour d'honneur', langs drie zijden omgeven door een met pilasters en siervazen versierde muur en toegankelijk via een poort met een driehoekig fronton. De kasteelhoeve – twee lage, langgestrekte volumes – lag ten westen van het kasteel. Vanop het terras kon men de schitterende parterretuin bewonderen die zich uitstreckte in de voormalige beemden ten noordoosten het kasteel. Deze tuin, omgeven door een brede gracht en langs twee zijden door dubbele dreeven afgezoomd, bestond uit omhaagde loofwerkparterres (*'parterres de broderie'*), de hoeken geaccentueerd door bomen (hier uitzonderlijk niet in vorm gesnoeid), gescheiden door een padenkruis met op het kruispunt een rond waterbekken met een hoog opspuitende fontein. Volgens de bijbehorende beschrijving: *"Men klimt met een wenteltrap in het Woonhuis, waar uit men wederom neerwaarts klimt. Aldaar gaat men in een heerlyke Tuyn, verciert met een Fontein en omringt met een, vol water zynde, sloot, welkers boorden van de andere zyde een wandelplaats oopenen, dewelke zeer lang en breed is, tusschen de Boomen van eener dikte en eener hoogte"* (6). Op de valleiflank, links, wordt aansluitend bij de kasteelhoeve niet alleen de in stroken verdeelde moestuin weergegeven, maar ook een 'bosquet' van vier omhaagde compartimenten met kleine bomen of struiken, eveneens verdeeld door een padenkruis

Het gehucht Borcht met de heuvel en het kasteel
Ter Tommen met een in parterres verdeelde eilandtuin
op de Ferriskaart, 1771-1775

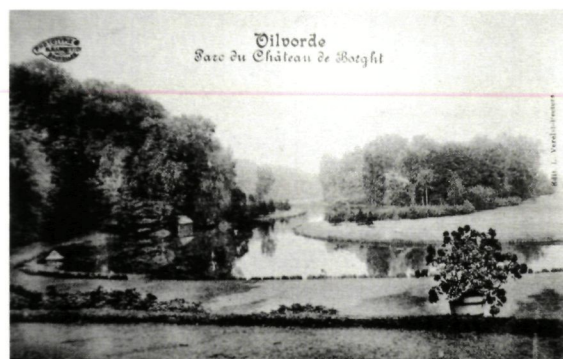

Het Kasteel van Borcht op de plaats van het vroegere Tommenhof en de Borchtheuvel of Senecaberg met landhuis en een door de Tangebeek gevoede watermolen
op de Primitieve kadasterkaart, 1821 - noorden rechts (archief Kadaster Brabant, Brussel)

met op het kruispunt een rotonde met een hoge, in etages gesnoeide boom. De onmiddellijke omgeving bestond voor de rest uit boomgaarden. De oprijlaan, een onregelmatig slingerende aardeweg, werd opgesplitst in een weg naar de kasteelpoort en een weg naar het neerhof. Een tweede weg vanuit het zuidoosten, rechts op de ets, eindigde voor de keermuur van het terras bij een imposante trap met balustrades en twee overlopen. De achtergrond van de ets is problematisch. De torens van Mechelen – inzonderheid het hoge, stompe silhouet van Sint-Rombouts – waren ongetwijfeld vanuit het kasteel zichtbaar, maar de hoge ronde heuvel, die niets anders dan de Borchtheuvel kan verbeelden, is door de tekenaar-graveur ten onrechte binnen hetzelfde gezichtsveld afgebeeld, waarschijnlijk ten documentaire titel.

De Brusselse tekenaar Ferdinand-Joseph Derons maakt van Hof ter Tommen bijna een halve eeuw later drie gezichten, waarvan twee in vogelvlucht (7). Een eerste tekening, gedateerd 1733, toont het kasteel eveneens vanuit het zuidwesten. De gebouwen worden gedetailleerd weergegeven, tot en met de hoekkettingen en de steigergaten, de textuur van de strodaken van de lemen neerhofgebouwen, de twee zonnewijzers op de toren, de 'spiegels' in de omheiningsmuur van de 'cour d'honneur'... Opmerkelijk is het 'hooihuis' links van het kasteel, een open constructie met een rieten schilddak. De belangrijkste veranderingen sinds 1694: 1° Langs de linkerflank van de 'cour d'honneur' werd een 'modern' koetshuis met twee korfboogpoorten toegevoegd. 2° De oprijlaan naar het kasteel werd geformaliseerd: geen slingerende modderwegel meer maar een brede, door latwerkhokken afgelijnde

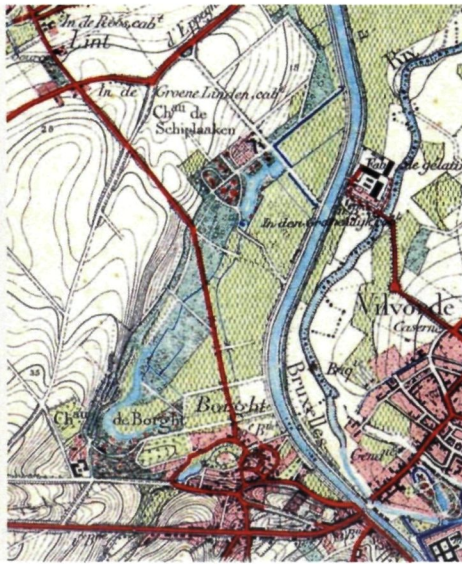
De landschappelijke van de Zenne
vijver in het domein (collectie Onroerend
bij het Kasteel Erfgoed Vlaams-
van Borcht, Brabant, Leuven)
een oude meander

Siertuin-belvédère
op de Borchtheuvel
volgens de Atlas
cadastral de Belgique
van P.C. Popp, 1860

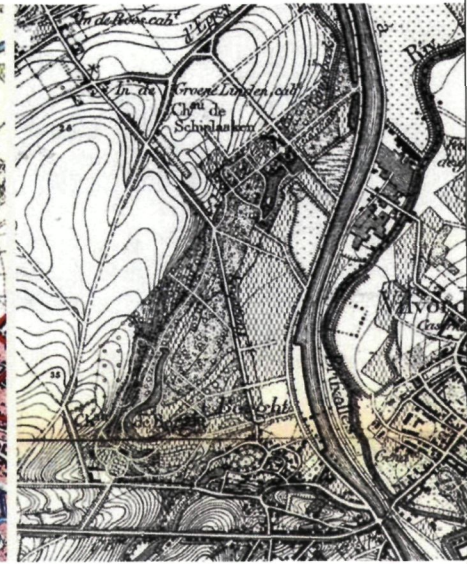
1864

1892

1909

Het domein De Borcht op de stafkaarten van 1864, 1892 en 1909 (DLG, 1867; IGM, 1895 en 1923)

laan. De nieuwe oprijlaan vertrekt vanaf een lanspuntenhek tussen monumentale pijlers, bekroond door ingezwenkte en afgeknotte piramides met erbovenop een in een punt uitlopend ei. Een rond lichaam (bol of ei) op een kubus of op om het even welk horizontaal vlak was sinds het begin van de 17de eeuw symbool voor rust en ontspanning. Dit motief wordt herhaald op de afgeknotte punt van het poortfronton.

Twee gezichten in vogelvlucht van dezelfde tekenaar [p. 111], gedateerd 1737, geven de ruime omgeving weer. Zoals in Le Roys ets toont één van de tekeningen de site vanuit het zuidwesten en ook hier worden de torens van Mechelen samen met de Borchtheuvel in één gezichtsveld gevat, wat zoals reeds opgemerkt onmogelijk is. De achtergrond van de tweede tekening is minder gefingeerd: een gezicht vanuit het oosten met het Prinsenkasteel en de abdij van Grimbergen aan de einder. De twee afbeeldingen van het kasteeldomein zelf zijn ongetwijfeld realistisch. Het koetshuis is ondertussen met een vorstskam uitgerust, maar voor de rest vinden we de situatie van 1733 tot in de details terug. De eilandtuin is enigszins van uitzicht veranderd. Een ondefiniceerbaar gewas heeft de plaats van het loofwerk ingenomen in de parterres, die door sint-andrieskruisen worden onderverdeeld. Loofwerk komt nog wel voor in de barokke parterre in spiegelvorm met lunetachtige uitstulpingen op het kruispunt, waar zich in 1694 het bekken met de fontein bevond. De parterres worden omzoomd door in smalle kegels gesnoeide boompjes en op de meeste hoekpunten staan levensgrote beelden op

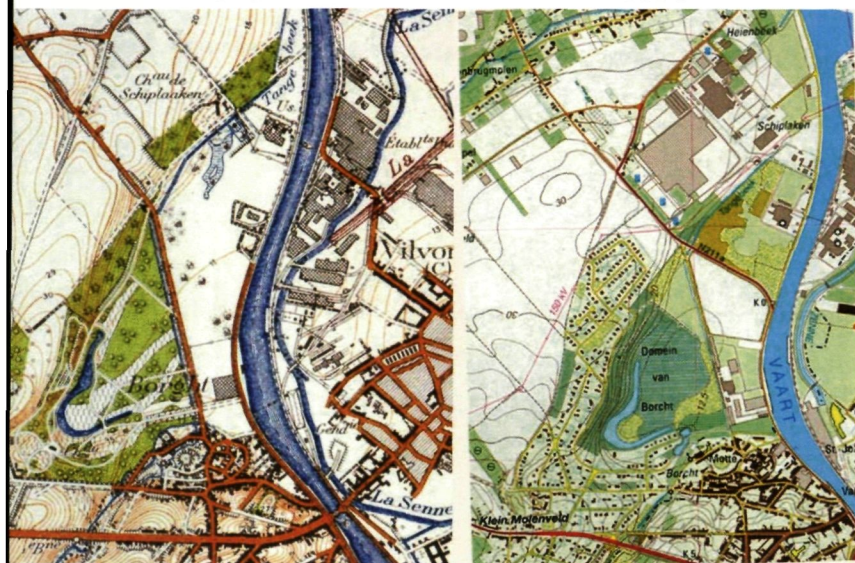
sokkels. De eilandtuin wordt afgeschermd door een manshoge haag en de vier hoeken van het eiland worden door kabinetten in latwerk gemarkeerd.

De terrassen tussen het kasteel en de eilandtuin worden op de tweede tekening duidelijk weergegeven. De taluds of keermuren zijn achter hagen verborgen. Op het terras voor het kasteel werden eveneens parterres aangelegd, mogelijk met loofwerk en in de schaduw van een rij hoge sparren. De afdaling naar de eilandtuin wordt gevormd door een brede, statige trap, die zich bij een eerste overloop opsplijt in twee gebogen trappen met een borstwering van kunstsmeedwerk. Deze borstwering omhelst als het ware iets wat op een afhellend bloembed lijkt met een motief dat aan de Griekse letter pi doet denken en is opgesmukt met drie beelden. Twee korte, rechte trappen tussen grote siervazen vormen het laatste stuk van de afdaling. Via een brede, platte, door zuilen geflankeerde brug belandt men tenslotte in de eilandtuin.

De brede gracht rond de eilandtuin is verbonden met een grote vijver, vierkant met een afgeronde hoek, die aansluit bij een steile, beboste helling. Deze vijver is een relict van een oude meander van de Zenne. Op grond van geomorfologische en bodemkundige gegevens (8) mag worden aangenomen dat vóór de aanleg van het kanaal Brussel-Willebroek in 1560-1561 de Zenne 1,5 km meer naar het westen liep en tegen de flank van het leemplateau ten oosten van Grimbergen een weidse meander vormde. Deze eigenaardige knik in de loop van de rivier ten noorden van Vilvoorde kan wellicht verklaard worden aan de hand van de hypothese van twee geologen uit het interbellum: een soort

1930

1990

Het domein De Borcht in 1930 en, voor de (droge) helft verkaveld, in 1990 (ICM, 1936; NGI, 1995)

De in 2006 vernielde boogbrug over de oostelijke uitloper van de met gele plomp begroeide vijver, in feite een fossiele meander van de Zenne (foto R. Deneef, 1986)

oerloop van de Demer-Dijle zou op die plaats in de Zenne hebben uitgemondd; de steilrand in het Lediaan ter hoogte van Borcht ontstond ten gevolge van de eroderende werking van deze rivier (9). De strakke vorm van de vijver, die bij Derons te zien is, ontstond vermoedelijk gelijktijdig met de eilandtuin. De afgeronde hoek valt samen met het scherpste gedeelte van de meanderbocht. Op de beboste steilrand werden toen ook smalle terrassen aangelegd, die door trappen met elkaar verbonden waren. Op het gedeelte van de helling dat paalt aan de kasteelboerderij werd een tweede, ditmaal hellende parterretuin aangelegd: een rechthoek verdeeld door een sint-andrieskruis met een centrale, door kegelboompjes omgeven rotonde en een hoogstammige boom in het middelpunt. Deze plek moet ongeveer samenvallen met de 'padenkruisbosquet' van 1694.

Van fossiele meander tot Engelse tuin

Het door Derons geschetste aanlegpatroon met eilandtuin en meandervijver is nog in grote lijnen herkenbaar op de Ferrariskaart (1771-1775), maar zal door baron Henri Helman – vanaf 1825 burggraaf Helman de Grimberghe – ergens tussen 1781 (toen hij het domein van zijn vader erfde) en 1821 (opstelling van de Primitieve kadastrale kaart) worden opgedoekt. De meandervijver wordt het uitgangspunt voor een 'jardin à l'anglaise'. Hoewel de Primitieve kadastrale legger (1831) met geen woord rept over lusttuin of lustgrond (10), laten de sikkelvorm van de vijver met een brugje en een eilandje, en ook de golvende contouren van de twee bospercelen binnen de meander weinig twijfel bestaan over het sierkarakter van de aanleg. De twee bospercelen (nrs. 241 en 243) vormen vanuit het kasteel gezien als het ware een visuele trechter naar het valleilandschap in het noordoosten. Mogelijk was De Borcht, samen met het nabije landgoed De Drie Fonteinen te Vilvoorde, één van de oudste landschappelijke parken van België. Een vergelijking met het door bankier J.-J. Walckiers de Gammerages aangelegde Drie Fonteinen – ommuurd en bulkend van kunstmatige rotspartijen, beelden, 'fabriekjes' – is misschien onterecht. Het domein van Borcht was slechts één van Helmans verblijfplaatsen. De ambiance van het door Helman aangelegde landschapspark en van het nieuwe 'Château de Borcht' was wellicht nauwer verwant met de idee van de 'ferme ornée' (ontspannen boeren in een rustiek decor) dan met de uitstalling van kunstzin, eruditie en filosofische overtuiging, waarvoor parken zoals De Drie Fonteinen te Vilvoorde, Bouchout* en het kasteel van Meise* of dat van Wespelaar het kader vormden. Tot recent waren een boogbrug over de oostelijke uitloper van de vijver en een ijskelder met een als grot vermomde ingang in de steilrand boven de vijver het enige overgebleven 'tuinmeubilair'. De brug werd bij een recente kapping van canadapopulieren gereduceerd tot verwrongen metaal en de ijskelder verdween onder een nieuwbouwvilla.

Een middeleeuwse burcht zoals het oude kasteel Ter Tommen paste niet meer in dit rustieke concept; ze werd afgebroken en vervangen – mogelijk op de oude funderingen – door een 'moderne', witgepleisterde, neoclassicistische villa, geblokte lisenen en driehoeksfronton met oculus inbegrepen. Vastgebouwd aan de westgevel van het kasteel vormde de boerderij met stallen en koetshuis op L-vormige plattegrond en enkele losstaande gebouwtjes een soort van neerhof. In het begin van de jaren 1860, toen eigenaars van landgoederen de nabijheid van

mesthopen en schonkig boerenfolk niet meer zo op prijs stelden, werd de boerderij afgebroken, op de koetshuisvleugel in het verlengde van het kasteel na, en 120 m zuidwaarts heropgebouwd, tegen de huidige Luypaertstraat aan. Toen werd ook de huidige Ter Tommendreef aangelegd, de dreif met paardenkastanjes die het domein verbond met de Vilvoordsesteenweg. Dit was waarschijnlijk de meest gebruikte maar niet de hoofdtoegang tot het domein, want hij kwam uit bij de nieuwe boerderij. De ceremoniële toegang, bedoeld om indruk te maken op bezoekers en gasten, vertrok aan de vaart, koerste in westzuidwestelijke richting linea recta tot aan de vijver, boog af ter hoogte van het boogbrugje en belandde ten slotte bij het kasteel, zonder dat de boerderij in zicht kwam. Door de aanleg van de Humbeeksesteenweg rond 1880 werd deze oprijlaan doorsneden; deze nieuwe weg, afgebeeld op de stafkaart van 1892, vormde voortaan de oostgrens van het park. Rond 1880 liet Roger Helman, diplomaat en op dat moment gevolmachtigd minister te Istanbul (11), tot slot ook de koetshuisvleugel slopen, zodat het kasteel alleen kwam te staan (12). Dit is de periode waarin talrijke sobere, neoclassicistische landhuizen van de vroege 19de eeuw tot eclectisch 'château' werden opgedirkt, wat ook hier gebeurde maar met opvallende rustieke en pittoreske toetsen. Toeristisch journalist Arthur Cosyn zal het 'Château de Borgh't' met zijn gefiguurzaagde daklijsten, houten balkons, modillons en dakruiters en andere sierschrijnwerk, niet helemaal onterecht omschrijven als "un vaste chalet" (13), maar dan met Cheverny-allures.

Villa's en verdrongen land

De appreciatie voor het omgevende landschap blijkt uit de drie grote, met ijzeren hekken afgerasterde dakterrassen waarmee het 'Château de Borgh't' [zie p. 109] werd uitgerust. De vermelde visuele trechter vanuit het kasteel in noordoostelijke richting – al zichtbaar op de Primitieve kadasterkaart – wordt in de loop van de jaren verder vernauwd. Volgens de stafkaart van 1909 was hij aan de oostrand van het domein nog amper 40 m breed en dit had ongetwijfeld zijn reden, want minstens sinds 1890 was het visuele eindpunt een... gelatinefabriek. De fraaie kasteeldomeinen van Schiplaken (14) en de Verbrande Brug, die het uitzicht vanuit Ter Tommen opvrolijkten, zouden tijdens het interbellum onder de fabriekslods verdwijnen. Rond 1900, na de verkoop van het domein aan de industrieel Gustave Debbandt, verwaardigde het kadaster zich eindelijk om 29 hectare 'lustgrond' in rekening te brengen (15). Debbandt verkocht het landgoed

De als grot vermomde ijskelder, recentelijk onder nieuwbouw verdwenen (foto R. Deneef, 1995)

in 1920 aan de maatschappij *L'Industrielle de Vilvoorde* en in 1961 belandde het tenslotte bij *Immobilière Fédérale de la Construction*, die het vervallen kasteel en de boerderij liet afbreken en in de daaropvolgende jaren het droge gedeelte van het domein, zowat de helft, verkavelde (16).

Wat overbleef werd op het gewestplan als 'natuurgebied' ingekleurd, niet helemaal onterecht want dit gebied herbergt een zeer gevarieerde flora en vegetatie met onder meer bont kroonkruid (*Coronilla varia*), moerasstreeppaard (*Crepis paludosa*) en gele plomp (*Nuphar lutea*), die een groot gedeelte van de vijver bedekt. In het overblijvende gedeelte kwamen tot voor kort nog talrijke relictten van het 19de-eeuwse park voor: de boogbrug, de als grot vermomde ijskelder en enkele andere, niet te duiden artefacten op de westelijke steilrand. Het 'moerasbos' werd in de jaren 1980 nog bevolkt door een groot aantal sier- en cultuurvariëteiten, onder meer atlasceder (*Cedrus atlantica*), weymouthden (*Pinus strobus*), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), plataan (*Platanus x hispanica*), zilversdoorn met ingesneden blad (*Acer saccharinum* 'Laciniatum') en vooral, als hakhout, vederesdoorn (*Acer negundo*). Een groot gedeelte van de bebossing op de steilrand bestaat uit witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), vermoedelijk aangeplant door Debbandt (17), maar hier en daar duiken ook veel oudere platanen en beuken op. Na 1990 is het waterpeil in het gebied merkbaar gestegen, waardoor grote delen bijna permanent blank staan en de vederesdoorn meer en meer het veld ruimde voor zwarte els (*Alnus glutinosa*) en diverse soorten wilg (*Salix spec.*).

Het 'verdrinken land' van Borcht, sporadisch met siersoorten als vedresdoorn en plataan (foto R. Deneef, 2006)

Merkwaardige bomen

(opname 24 mei 2006)

1. zilveresdoorn met ingesneden blad (*Acer saccharinum* 'Laciniatum') 347
3. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) 396
7. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 379

NOTEN

- (1) MARIËN, M.E. & BORREMANS R., Grimbergen, onderzoek van de burchtheuvel ("Senecaberg") in *Belgica Antiqua*, 2, Opgavingen 1958-1969, (overdruk uit het *Bulletin der Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis*, 40e-42e jrg.), Brussel, 1968-1970, p. 321-329. VERBESSELT J., *Het Parochiewezen in Brabant tot het einde van de 31de eeuw* (III), Brussel, Koninklijk Geschieden Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964, p. 65-86 en 218-225. CLAES B., *Castrale mottes in Vlaams-Brabant. Inventaris en vergelijking* (I), Universiteit Gent, licentiaatsverhandeling, 2002, p. 89-105.
- (2) Beschreven in WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, V (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 81.
- (3) Louis-Marie-Joseph-Hubert Helman de Grimberghe, in 1799 in de 'emigratie' te Würzburg geboren, gestorven in Hyères (F) in 1870, cf. *La noblesse belge*, 1887, p. 129.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Grimbergen, art. 272 nrs. 118-124, 139-150.
- (5) Detail met het gebouw gereproduceerd in DE MAEGD C., Twee predkadastrale kaarten van Mathieu Bollin uit ca. 1600. *Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet* 52(204), 1998/2, p. 70.
- (6) DE CANTILLON Ph., *Vermakelykheden van Brabant en deszelfs onderhoorige landen*, deel II (Amsterdam, David Weege, 1770) Anastatische herdruk, Amsterdam/Antwerpen, 1981, p. 32.
- (7) Gereproduceerd in VAN DEN BULCKE A., DEKNOP A. & DE JONG K., *Van 't stadt en schoone buytens. Een kijk op Brussel in de 18e eeuw. Tekeningen en schilderijen van F.-J. Derons en A. Martin*, Brussel, Musea van de Stad Brussel, 2007, p. 108-111.
- (8) LOUIS A., *Bodemkaart van België: kaartblad Vilvoorde 73W*, Centrum voor Bodemkartering, 1961.
- (9) VAN ESBROECK G., Mouvements tectoniques récentes le long de la Basse-Senne et de la Basse-Dyle. *Bulletin de la Société de Géologie, de Paléontologie et d'Hydrologie*, 45, 1935, p. 166-180; STEVENS C., Le Démer transséquent. *Bulletin de la Société belge de Géologie, de Paléontologie et d'Hydrographie*, jg. 44, 1934, p. 320-331.
- (10) Alleen maar bos, weide, vijver en bouwland, cf. oudste kadastrale legger 212 Grimbergen, art. 272 nrs. 139-150, 178-179 en 349-359.
- (11) *La noblesse belge*, 1887, p. 129. Zie ook de oudste kadastrale legger, art. 1106 nrs. 257-272 en 419-435.
- (12) Kadastrale opmetingsschetsen Grimbergen 1866 nr. 67 en 1882 nr. 17.
- (13) COSYN A., *Grimberghen. Note descriptive*, Bruxelles, Touring Club de Belgique, 1909, p. 60-61.
- (14) Niet te verwarren met het kasteel van Schiplaken te Boortmeerbeek (Hever), zie DENEEF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen – ten noordoosten van Brussel* (M&L Cahier 14), Brussel, Onroerend Erfgoed, 2009, p. 101-108.
- (15) Oudste kadastrale legger 212 Grimbergen, art. 2372 nrs. 1-29 en 33-48.
- (16) Oude kadastrale legger 212A Grimbergen, art. 3846 en art. 5293 nr. 5; kadastrale opmetingsschetsen Grimbergen 1963 nr. 19.
- (17) Opname zomer 1986.

Roger Deneef, Marjolijn
Van Damme & Jo Wijnant

GRIMBERGEN (GRIMBERGEN): KASTEEL GROENEVELD

OOSTVAARTDIJK 168-170-172-174, 1850 GRIMBERGEN
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het kasteel Groeneveld 'côté jardin', weerspiegeld in de spiegelvijver, stilistische echo van de Beaux-Artsstijl van de kasteelgevel, een typisch ingrediënt van de nieuwe 'Franse' tuin (foto Jo Wijnant, 2001)

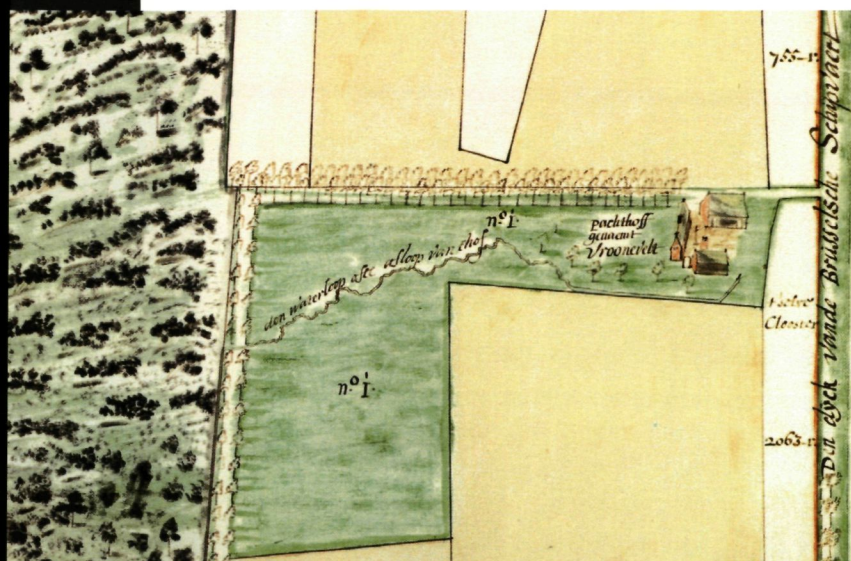

Tuin in landschappelijke stijl, oorspronkelijk 1 hectare, aangelegd rond 1800 naast een landhuis annex pachthoeve tegen de achtergrond van een symmetrisch bos; vergroot tot circa 3 hectare en verrijkt met een vijver in de loop van de 19de eeuw; vlak voor de Eerste Wereldoorlog heraangelegd tot een symmetrische 'Franse' tuin met een axiaal 'kanaal' als spiegelvijver.

Van Vrooneveldt tot Groeneveldt

Het pachthof 'Vroonevelt' – veld dat bij een 'vroonhof' hoort (1) – was oorspronkelijk een leengoed van de heren van Grimbergen (2). Het werd op het einde van de 15de eeuw eigendom van de abdij van Grimbergen. Een figuratieve kaart in het kaartboek van de abdij van 1699 geeft het pachthof weer als

een U-vormig complex met losstaande bestanddelen, geopend naar de westzijde. De woonvleugel (evenwijdig met het kanaal Brussel-Willebroek, de "*Brusselsche Schipvaart*"), de noordelijke stalvleugel en de zuidelijke dwarsschuur waren gegroepeerd rond een binnenplaats met een waterput. Het geheel was volgens het bijbehorende register (3) aan de zuidzijde toegankelijk via een "*voordreve*" met "*uitweg tot aan de dijk*". De dreef liep door tot aan "*het ongeroijt bosch*", dat op de Ferrariskaart "*Rollekots bosch*" en vanaf de Primitieve kadasterkaart (circa 1821) "*Katter Meuter bosch*" zal genoemd worden. Hij boog dan af in noordelijke richting en volgde, evenwijdig met de vaart, de westrand van het bos om te eindigen bij een strook van vier bomenrijen aan de noordpunt van het bos. Het woord 'ongeroid' in het register bij het kaartboek en de talrijke bostoponiemen in de omgeving (onder meer het Bos van Aa, Zemst-Laar, Kapelle-op-den-Bos) wijzen op de (toen nog) recente ontginning van een gebied dat in de 16de eeuw nog dicht be-

Het 'pachthoff genaamt vroonevelt' in het kaartboek van de norbertijnenabdij van Grimbergen door Jan van Acoleyen, 1699, gebaseerd op het tweede kaartblad uit het *Metingboek der Prochie van Ghimberghen* van Peeter Meysman, 1696 (noorden rechtsonder)

bost was – een gebied met een voor de landbouw weinig aantrekkelijke bodemgesteldheid, want het bestond grotendeels uit vochtige tot natte, podzolachtige zandleembodems (4). De ontbossing werd mogelijk op gang gebracht of versneld door de aanleg van de vaart Brussel-Willebroek in 1560-1561. Op de kaart van 1699 wordt het Kattemeuterbos, ongeveer 40 hectare groot, zonder wegen maar met twee vennetjes afgebeeld, getuigen van een gebrekkige waterhuishouding.

Volgens de Ferrariskaart (1771-1775) lag de pacht-hoeve 'Groeneveldt' in plaats van 'Vrooneveldt' – de volksetymologie had ondertussen toegeslagen – in een rechthoekig omhaagd terrein, circa 3 hectare groot, met ten westen en ten noorden de moestuinen en ten oosten een grote boomgaard. De hoeve wordt op de Ferrariskaart vermoedelijk in spiegelbeeld (met de opening naar het oosten) weergegeven. De dreef van de vaart naar het bos en langsheen de westelijke bosrand wordt met vier rijen bomen afgebeeld. Het bos wordt nog als een onge-

'Cense Groeneveldt' op de Ferrariskaart, 1771-1775

structureerde massa voorgesteld, zonder wegen of paden. In 1797-1798 werd Groeneveld aangekocht door een zekere Barthélémy Tort de la Sonde, een (in minstens twee betekenissen van het woord) intrigerende figuur, onder Lodewijk XVI secretaris van de Franse ambassadeur te Londen (5), in de beginjaren van de revolutie snel rijk geworden als leverancier voor het republikeinse leger. In het pachthof zou een blekerij ondergebracht worden. Hij verbouwde het centrale gedeelte van de woonvleugel tot een sober, classicistisch landhuis van één bouwlaag met aan de oostzijde een bepleisterde gevel en een driehoekig fronton met oculus en met venster- en deuromlijstingen in zandige kalksteen, naar verluidt recuperatiemateriaal van de abdij (6). De oostgevel van het landhuis keek uit op een lusttuin van circa één hectare. Het bedrijfsgebied van het complex werd visueel van de lusttuin gescheiden door een hoge bepleisterde muur. In een weide achter de lusttuin lag nog een cirkelvormige vijver, die bij de latere uitbreiding van de luthof naar het bos toe het aanknopingspunt zal vormen voor de aanleg van een landschappelijke vijver (cf. infra).

Het 'Pagthof van het Groen Veld' op de Primitieve kadastrerkaart (noorden links) door J.W. Voncken, zonder datum, waarschijnlijk 1821 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Dreven in het Kattemeuterbos

Dit is ongeveer de toestand die we aantreffen op de rond 1821 opgemaakte Primitieve kadasterkaart. Ook de omgeving van het Groeneveldhof is dan veranderd. De dreef die langs de zuidrand van het landgoed loopt en er de toegang toe vormt, werd linea recta verlengd doorheen het Kattemeuterbos tot aan de oostelijke bosrand op 1300 m van de vaart, op de grens met Eppegem. Deze 18 m brede dubbele dreef werd naar alle waarschijnlijkheid aangelegd door de laatste abt van Grimbergen, Nicolas Joseph Maras, die in zijn dagboek een nieuwe, met iepen en beuken afgelijnde dreef in het bos van 'Rollecoten' vermeldt, "in haar lengte een kwartier gaans" (7). Loodrecht op deze as en evenwijdig met de vaart en de as van het landhuis werden – misschien door Tort of (waarschijnlijker) zijn opvolger, de Brusselse handelaar Jean-Baptiste Demeure (8) – zijdreven aangelegd die het bos verder onderverdeelden en die bovendien landbouwpercelen omkaderden, kleine enclaves in het bos. Deze percelen worden nog op de stafkaart van 1864 als landbouwgrond afgebeeld, niet meer op de volgende uitgaven. Het kruispunt met de eerste dwarsdreef was opgevat als een rotonde. De twee vennen uit de tijd van het 'caertboek' waren verdwenen, maar in het oostelijke, natste gedeelte van het bos, in perfecte symmetrie langs weerszijden van de dreef die de hoofdas vormt, verschenen twee bijna lijnvormige waterpartijen, in feite verbredingen van de ontwateringsgrachten naast de weg met, haaks op de weg, uitlopers in het bos. De wandelaar moest over een brugje waaronder de twee waterpartijen met elkaar in verbinding stonden. Tot slot werd langs de zoom van het bos ook zoiets als een ringpad aangelegd, die de strakke, classicistische symmetrie van het wegenpatroon nog versterkte. De dreef van de vaart naar het bos was rond 1850 afgezoomd met dub-

bele rijen bomen en aan het begin ervan stond een eeuwenoude linde (*"plusieurs fois séculaires"*) (9).

Hoewel het kadaster het tot 1935 zal houden bij de Primitieve lusthof van 1 hectare 7 are 30 centiare (perceel nr. 5), blijkt uit de eerste stafkaart dat het landschappelijk park in 1864 de hele ruimte tussen het kasteel en het Kattemeuterbos besloeg – dit is zowat 3 hectare. De ronde poel (nr. 6) had een landschappelijk staartje gekregen – een naar het bos toe uitlopende versmalling met uiteraard een brugje, wellicht het voor die tijd obligate boogbrugje. Het trapeziumvormige landbouwperceel achter de vijver werd aangelegd volgens een veelgebruikt 'landschappelijk' recept: een open ruimte met enkele struikmassieven of boomgroepjes en omringd door een gordel van hoogstammig groen met aan de rand een zacht slingerend rondpad en ook een dwarspad. Dit patroon wordt afgebeeld op de stafkaarten van 1864, 1892 en 1909. De dikste en oudste bomen in het park – drie witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) en twee beuken (*Fagus sylvatica*), zijn vermoedelijk restanten van het oudste landschapspark.

Kasteel met twee gezichten, een sigarenbandje en een trompe-l'oeil

Onder het eigenaarschap van magistraat Charles Demeure werden omvangrijke uitbreidings- en verfraaiingswerken uitgevoerd (10). In 1911 werden volgende werken kadastraal ingetekend: uitbreiding van het boerenhuis tot het huidige volume en de bouw van een koetshuis aan de zuidelijke zijgevel van het landhuis. Het landhuis werd aan de parkzijde voorzien van een binnentuintje afgescheiden door tuinmuren waarin hondenhokken, een jacht-paviljoentje en rondboogpoorten verwerkt werden. Omstreeks 1917 werd het landhuis verbouwd tot

Van Groeneveldhof tot 'château' Groenveld op stafkaarten van 1864, 1892 en - met een 'Franse' tuin - 1930 (DLG, 1867; IGM, 1895 en 1936)

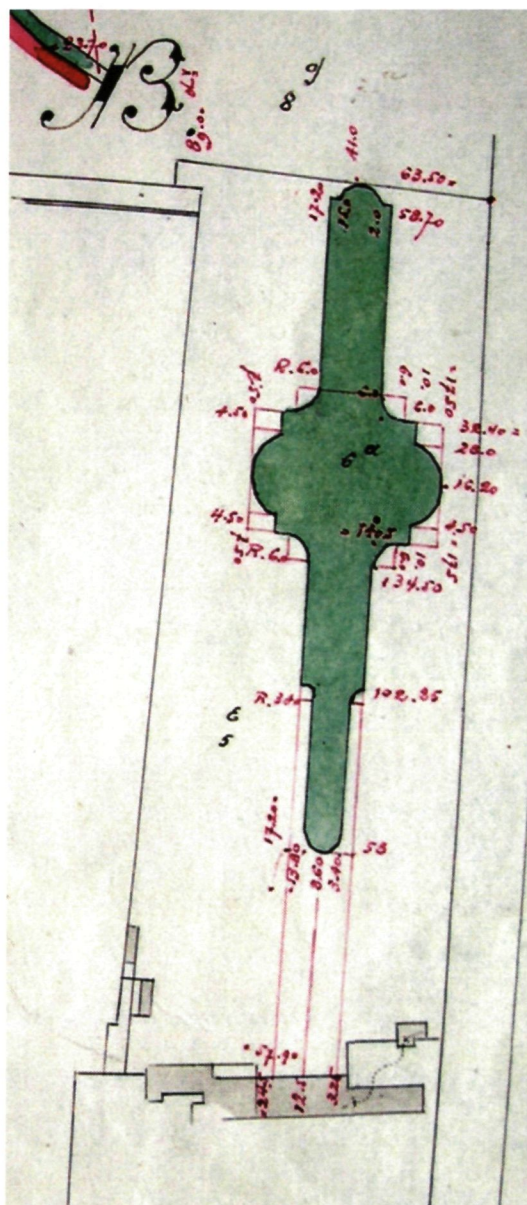
1864

1892

1930

Kadastrale opmetingsschets van 1935 met de aanleg van de sigarenband-spiegelvijver bij het kasteel Groeneveld (archief kadaster Brabant, Brussel) en de huidige toestand (Google Earth, 2005)

een heus kasteel door toevoeging van een tweede bouwlaag en een prestigieuze parkgevel in een verzorgde, sobere Beaux-Arts-stijl naar ontwerp van de Brusselse architect Louis Sauvage, bekend onder meer van het kasteel Sainte-Anne te Oudergem en het Fortis-bankkantoor aan de Kouter te Gent (1922). In het oog springend zijn het hoog oprijzende schilddak met oeils-de-boeuf boven de drie middelste traveeën, de kolossale pilasters met imitatievoegen en kapitelen en de middentravee met een uitwaaiierende arduinen steektrap, een balkon met een smeedijzeren hek en een halfronde kroonlijst met een omlijste oeil-de-boeuf. De bepleisterde achtergevel aan de neerhofzijde wordt daarentegen gekenmerkt door rustieke eenvoud en zelfs een traditionalistisch tintje, onder meer in de lage deurtjes, één daarvan met een bovenlicht, de hoek-

en negblokken van het souterrain en de bel-etage (restanten van het oude gebouw) en de kruiskozijnen van het drielichtvenster. De neerhofambiance gaf hier duidelijk de doorslag.

De heraanleg van de tuin werd door het kadaster pas geregistreerd in 1935 (11), maar werd waarschijnlijk gelijktijdig of niet lang na de verbouwing van het kasteel uitgevoerd. Bij de nieuwe 'Franse' kastelen van de eeuwwisseling hoorde meestal ook een nieuwe 'Franse' tuin, zoals in het nabije kasteel d'Overschie (of De Vorst)*, dat rond 1905 eveneens in Beaux-Arts-stijl werd heropgebouwd. De 'style Duchêne', genoemd naar de voornaamste exponenten van deze revival, de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne, is zowat het tuinarchitectonische equivalent van

de Beaux-Arts-stijl (12). In De Vorst vormde een strakke, door bomenrijen geflankeerde 'lepelvijver' al een bruikbare aanzet, waaraan niet zoveel moest worden toegevoegd. In Groeneveld werd de 19de-eeuwse landschappelijke aanleg compleet met vijver en al uitgewist en vervangen door een nieuwe geometrische aanleg met een 'spiegelvijver' in de vorm van een kanaal, 180 m lang, ogenschijnlijk in de as van en haaks op de monumentale tuingevel van het kasteel, maar in feite hiermee een hoek van 85 graden vormend. Deze afwijking is een gevolg van de vorm van het perceel en van het feit dat het kasteel werd opgebouwd op de funderingen van het oude landhuis. De contouren van de vijver doen aan een sigarenbandje denken: een met spiegelbogen afgewerkte 'zwaaiikom' in het midden en op spiegelbogen eindigende armen. De westelijke spiegelboog is wel een heel eind uitgezakt in een 40 m lange versmalling, ongetwijfeld doelbewust want daardoor wordt de perspectiefwerking versterkt en lijkt het kanaal langer.

De symmetrie van de aanleg werd versterkt door de beplantingen: gewone of hangende zilverlinden (*Tilia tomentosa*, *T. petiolaris*) bij het kasteel, vervolgens halve buxusbollen (*Buxus sempervirens*), witte paardenkastanjes (*Aesculus sempervirens*) halverwege de westelijke arm, vier rododendronmassieven (*Rhododendron ponticum*) bij de 'zwaaiikom' en opnieuw witte paardenkastanjes bij het uiteinde van de oostelijke arm. Buiten het rozenperk op de 'terre-plein' voor het kasteel is er van parterres, 'plate-bandes' of andere details niets meer overgebleven. De gemengde border met vaste planten (*Acanthus mollis*, *Phlox paniculata*...) en struiken (*Staphylea pinnata*, *Escallonia rubra*...) aan de noordrand van de tuin ter hoogte van het kanaal is waarschijnlijk van latere datum. Bij het herbouwen van het kasteel en de aanleg van de Franse tuin, werd vermoedelijk ook de dreef naar het Kattemeuterbos herbepplant met zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) in het gedeelte tussen de vaart en de toegang van het kasteel, en platanen (*Platanus x hispanica*) tussen het kasteel en het bos. De dikke beuk (*Fagus sylvatica*) bij de ingang van het bos is mogelijk een restant van de vorige dreefbeplanting. Het huidige bosbestand, vooral beuk, dateert van na de Tweede Wereldoorlog. In 2001-2002 werd het kasteelcomplex ingrijpend gerenoveerd. Vandaag zijn het koetshuis, het landhuis en het boerenhuis afzonderlijke wooneenheden.

De pachthofzijde van het kasteel Groeneveld (foto Jo Wijnant, 2001)

Merkwaardige bomen

(opname 24 augustus 2001)

11. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) 490
12. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) 411
16. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) 447(10), vierstammig exemplaar
17. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) 421

NOTEN

- (1) d.i. het herenhof, landgoed van de heer.
- (2) Minstens tot 1474 volgens WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, V (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 166-167.
- (3) Kopie in WAGENAAR W.P. (red.), *Caertboek van de abdij van Grimbergen* (I), Abdij van Grimbergen, 1999, p. 65-66.
- (4) 'Zwak tot sterk gleyige zandleemgronden' (Lcc, Ldc, Lhc), cf. LOUIS A., *Bodemkaart van België: kaartblad Vilvoorde 73W*, Centrum voor Bodemkartering, 1961.
- (5) Tegen wie hij een proces aanspande, cf. *Correspondance de Monsieur le Duc d'Aiguillon au sujet de l'Affaire de M. le Comte de Guines et du Sieur Tort et autres intéressés. Pendant les années 1771, 1772, 1773, 1774 et 1775*, Paris, Quillau, 1775.
- (6) Cf. foto in het archief van R-O Vlaanderen / Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant te Leuven.
- (7) DELESTRE D.J., *Uit het verleden van Grimbergen*, II (bewerkte en geannoteerde uitgave), Grimbergen, Heemkundige Kring Eigen Schoon – Abdijgemeenschap Norbertijnen, 1987, p. 231.
- (8) Demeure was ook de Primitieve eigenaar, cf. oudste kadastrale legger 212 Grimbergen, art. 162 nrs. 19-45.
- (9) WAUTERS A., *op. cit.*, p. 166.
- (10) Oudste kadastrale legger 212 Grimbergen, art. 2354 nrs. 52-79; kadastrale opmetingsschets Grimbergen 1911 nr. 1.
- (11) Kadastrale opmetingsschets Grimbergen 1935 nr. 5.
- (12) DUCHÊNE M. e.a., *Architectes-paysagistes 1841-1947. Le style Duchêne*, Paris, Editions du Labyrinthe, 1998.

Roger Deneef, Marjolijn
Van Damme & André Cresens

GRIMBERGEN (GRIMBERGEN): PSYCHIATRISCHE KLINIEK SINT-ALEXIUS

GRIMBERGSESTEENWEG 40, 1850 GRIMBERGEN
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De oprijlaan
naar Sint-Alexius,
oorspronkelijk een
dubbele dreef,
nu één geasfalteerde
rijbaan
(foto R. Deneef,
2006)

Domein van psychiatrische kliniek, circa 6 hectare, gebouwd in 1906 naar een traditionalistisch ontwerp van Jules Coomans, één van de laatste instellingen naar het model van een gesloten blok met binnenpleinen; binnentuinen met afgezwakte geometrie, buitenpark in landschappelijke stijl; grotendeels vernield door verbouwingen en nieuwbouw na 1978.

De cellenbroeders of (naar hun patroonheilige Sint-Alexius) alexianen van Grimbergen waren afkomstig uit Mechelen. Reeds vanaf 1305 hielden enkele leken zich daar bezig met het verzorgen van

zieken en het begraven van doden. In 1458 werden ze als orde erkend, legden de drie geloften af en leefden volgens de regels van Sint-Augustinus. Vanaf de 16de eeuw legden zij zich steeds meer toe op de zorg voor geestelijk gehandicapten (1). Aan het einde van de 19de eeuw vatten de broeders het plan op een nieuwe instelling op te richten in de nabijheid van Brussel. De wet op krankzinnigenzorg van 18 juni 1850 zou het concept van deze instelling bepalen. Aan de basis van deze wet, die een meer wetenschappelijke en humane omgang met psychiatrische patiënten beoogde, lag een rapport uit 1842 van een onderzoekscommissie voorzeten door dokter Jozef Guislain en met Edouard Ducpétiaux als secretaris. In de visie van Guislain, tijdens de 19de eeuw de belangrijkste hervormer van de psychiatrische verpleging in België en dé

inspirator van de broeders van liefde, moest elke patiënt beschikken over ruimte en openheid en moesten tuin- en landbouw een wezenlijk onderdeel vormen van elke instelling voor 'zwakzinnigen' (2). Tevens werd er een strikte indeling van patiënten voorzien, niet alleen op basis van geslacht, maar ook van ziektebeeld en geneeslijkheid. Deze principes werden voor het eerst toegepast in de psychiatrische inrichting van dokter Guislain, tussen 1851 en 1876 gebouwd te Gent (3).

In Grimbergen werden uitsluitend mannelijke patiënten opgenomen, opgedeeld in twee strikt gescheiden secties: 1° de "vrije kostgangers, voor wie het Gesticht niets anders is dan een rusthuis in gezelschap met de Broeders" en 2° de zieken, die verpleging en toezicht behoeften. De mate van betoonde liefdadigheid was ook evenredig met het vermogen van de patiënten, die op basis daarvan in drie klassen werden ingedeeld. Op 21 januari 1899 gaf kardinaal Mercier toestemming voor de bouw van een nieuw gesticht voor 150 zieken. De bouwplannen werden in 1906 getekend door ingenieur-architect Jules Coomans (1871-1937), ooit stagiair bij Helleputte, sinds 1895 stadsarchitect van Ieper (4). Nog in hetzelfde jaar startten de werken (5). Het instituut van Grimbergen werd gebouwd volgens de principes van Guislain, maar het is één van de laatste dat nog beantwoordt aan het model van een gesloten blok met binnenpleinen. Na de Eerste Wereldoorlog zal voor psychiatrische inrichtingen (6) het paviljoensysteem veralgemeend worden, dat in Duitsland al in de late jaren 1860 voor hospitalen werd toegepast (7). Het eerste Belgische 'paviljoengesticht', het Caritasinstituut te Melle, werd nagenoeg gelijktijdig met Grimbergen gebouwd (8).

Coomans ontwierp een U-vormig complex met een grosso modo symmetrische grondplan. De binnenruimte werd opgedeeld door twee verbindings-

Briefhoofd van het Sint-Alexiusinstituut vóór de Eerste Wereldoorlog, litho door Frans Gielen (uit: Arca Lovaniensis 12, 1983, p. 109)

vleugels. Hierdoor ontstonden drie binnenplaatsen, waarvan de achterste werd afgesloten door een muur. De ingangspartij en de twee erachter gelegen parallelle verbindingsvleugels werden centraal van een haaks volume voorzien, respectievelijk de ontvangstzaal, de kapel en een dienstruimte. In de eerste binnenplaats was een watertoren voorzien, die reeds in 1923 door een groter exemplaar vervangen werd. Aan de veldzijde waren er eveneens verschillende aanbouswels, die de omringende ruimte in binnentuinen opdeelden. Behalve de aanbouswels, gaat het om volumes van twee bouwlagen onder

Speklagen en trapgevels in de voorgevel van het Sint-Alexiusinstituut (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

1909

1930

1977

Het Sint-Alexiusinstituut op de stafkaarten van 1909, 1930 en 1977 (ICM, 1923, 1936 en 1980)

Het Sint-Alexiusinstituut vóór de Eerste Wereldoorlog met nog jonge aanplantingen; de aanwezigheid van een tramlijn speelde wellicht een rol bij de plaatskeuze (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

zadeldaken van zwarte pannen. De stijl is eclectisch met – vooral in de voorgevel – verwijzingen naar de traditionele stijl. Zo worden de bruine – en voor de voorgevel rode – bakstenen lijstgevels verlevendigd met speklagen en ontlastingsbogen van geglaazuurde steentjes en de uitgespaarde venstertraveeën (behalve in de voorgevel) herinneren vaag aan de ‘Brugse travee’. Andere verwijzingen naar de traditionele bouwkunst en neostijl zijn uiteraard ook de hoog oplopende trapgevel boven het middenrisaliet met de hoofdingang, de op trapgeveltjes uitlopende dakvensters, de lelievormige sierankers, de spitsboogvensters van de kapel, sommige met gebrandschilderde glas-in-loodramen, de kapeldeur met neogotische briefpanelen en vierpasmotieven en een fraai gesculpteerde makelaar met de beeltenis van Sint-Jozef onder een baldakijn met hogel-spits... (9).

Een als briefhoofd bedoelde litho met een gezicht in vogelvlucht vanuit het oosten geeft een beeld

De Lourdesgrot, obligaat element in een religieuze thematuin (foto R. Deneef, 2006)

van het volledig ommuurde complex na de voltooiing van de werken in 1909 – vermoedelijk wel wat geïdealiseerd en uiteraard nog zonder de begraafplaats van de broeders in de westpunt van het domein. Een dubbele, 150 m lange dreef – op de litho naar verhouding veel te kort weergegeven – verbond het complex met de Grimbergsesteenweg. De vier bomenrijen – Hollandse en zilverlinden (*Tilia x europaea*, *T. tomentosa*), witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*) en bruine beuk (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’) gemengd – zijn nog grotendeels aanwezig, maar de oorspronkelijke twee rijstroken hebben plaats gemaakt voor een centrale, geasfalteerde rijweg. De tramrijtuigen op de litho zijn reëel, zoals blijkt uit een ansichtkaart uit dezelfde periode, want bij de keuze van de locatie heeft de bereikbaarheid ongetwijfeld een rol gespeeld, in dit geval de nabijheid van de in 1891 geopende buurtspoorweg Brussel-Grimbergen-Humbeek (10). Opvallend op de litho is de verlichting van het domein: naar verhouding kolossale sneeuwkllokjes (op de foto’s hebben ze normale afmetingen) – gaslampen op gietijzeren zuiltjes, sinds lang verdwenen – die in elk tuincompartiment (zowel de binnenhoven als de buitentuinen) een centrale positie innemen in plaats van een tuinvaas of een beeld. De gaslampen zijn het enige tuinmeubilair dat op de litho wordt afgebeeld. Foto’s uit de jaren 1930 (11) tonen echter een overvloed aan beelden (Heilig Hart, Sint-Alexius, Sint-Jozef, engelsbewaarder, Goede Herder...) en in de zuidpunt van het domein is er nog een Lourdesgrot, een rooms-katholieke versie van de klassieke tuinfolly en een obligaat onderdeel in menig klooster-, pastorie- en pensionaatstuin, in dit geval opgebouwd uit plaatselijke zandsteenknollen en overschaduw door vier oude esdoorns waarvan een bontbladige en een bruinrode cultivar (*Acer pseudoplatanus* ‘Leopoldii’, *A. platanoides* ‘Schwedleri’), die tot de oorspronkelijke aanplanting behoren.

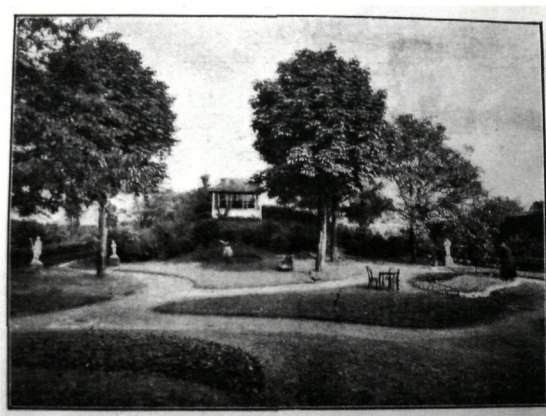
De indeling van de diverse tuincompartimenten wordt gevormd door geometrische patronen, die door hun afgeronde hoeken, hun licht opbollende opbouw en hun invulling (boompjes en ongesnoeid struikgewas, gras) een beetje ‘landschappelijk’ overkomen. Op foto’s uit de jaren 1930 komt dit landschappelijk aspect nog sterker tot uiting. Meestal gaat het om een kruismotief met op het kruispunt een rotonde met de onmisbare gaslamp, maar twee compartimenten hebben een stervormige indeling. De rond 1900 opflakkerende belangstelling voor klassieke ‘Franse’ tuinen komt nog het meest tot uiting in de ‘plate-bande’ voor het instituut, een

De moestuin, ook nu nog onderdeel van de therapie in overeenstemming met de aanbevelingen van Dr. Guislain (foto R. Deneef, 2006)

strook over de hele breedte (140 m) van het ommuurde gedeelte van het domein, geritmeerd door struiken en op vijf plaatsen onderbroken door ronde perken, de middelste daarvan – voor de hoofdingang – met een stervormig bloemenmozaïek. De omgeving van het ommuurde complex wordt op de briefhoofd litho niet als akker afgebeeld, maar als een iel bosplantsoen, met ver uit elkaar staande bomen en struiken. De contouren van dit 'buitenpark', ontsloten door twee lusvormige wandelpaden (12), worden weergegeven op de stafkaart van 1909, die ook de ligging van de moestuin ten zuidwesten van het complex aanduidt. Het landschapelijk karakter van dit buitenpark, waarin naaldbomen prominent aanwezig waren, blijkt uit een foto genomen in de jaren 1930. Het ommuurde gedeelte, het buitenpark en de oprijlaan besloegen samen zowat 6 hectare.

Rond 1934 werd aan de buitenzijde van de oostelijke omheiningmuur een hoeve toegevoegd. In 1938 werd tussen de oostelijke dwarsvleugel en de hoeve een nieuwe keuken gebouwd en het jaar nadien rechts van de oprijlaan nog een dokters- en directeurswoning, nu 'Samaritaan' genoemd. De oor-

Eén van de binnentuinen in de jaren 1930 (uit: *Lichamelijke bijstand in België*, p. 159)

Het 'buitenpark' in de jaren 1930 (uit: *Lichamelijke bijstand in België*, p. 161)

Het Sint-Alexiusinstituut en de Grote Ring rond Brussel (Google Earth, 2010)

spronkelijke structuur werd ingrijpend aangetast in 1978, toen de hoeve werd afgebroken en vervangen door een sportcomplex. Tussen 1983 en 1989 werden aan de noordoostzijde drie nieuwe paviljoenen ('Erasmus', 'Celsus' en 'Galenos') opgetrokken en tussen 1993 en 1999 werden alle gebouwen achter de tweede verbindingsvleugel gesloopt, alsook de westelijke dwarsvleugel ter hoogte van de tweede binnenplaats. In de plaats hiervan kwamen er een nieuw technisch lokaal, de gedeeltelijk vrijstaande paviljoenen 'Avicenna', 'Averroës' en een medisch centrum. In 1998 droegen de alexianen het beheer en de uitbating van het ziekenhuis over aan de broeders van liefde. In een derde fase, van 1999 tot 2002, verdween de resterende westelijke dwarsvleugel op een klein stuk na, en kwamen er links van de ingangsvleugel een daghospitaal en rechts een keuken en een cafetaria. Buiten de Lourdesgrot, een Madonnabeeld, de beplanting van de oprijlaan en, verspreid over het domein, een twintigtal bomen – bruine en gewone beuk, witte paardenkastanje, Hollandse linde, Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), bontbladige esdoorn, gewone es (*Fraxinus excelsior*)

– is er van de oorspronkelijke tuinaanleg niets meer overgebleven. De 'plate-bande' voor het instituut werd een geasfalteerd parkeerterrein. De huidige moestuin en de serre – ook nu nog onderdeel van de therapie volgens de aanbevelingen van Guislain, maar niet afgebeeld op de briefhoofdlitho – en het alexianenkerkhofje overleefden dit alles.

NOTEN

- (1) Zie onder meer ADRIAENSSENS A. e.a., *Werken van barmhartigheid. 650 jaar Alexianen in de Zuidelijke Nederlanden* (tentoonstellingscatalogus, Stedelijk Museum Vander Kelen-Mertens te Leuven), *Arca Lovaniensis* 12, jaarboek 1983.
- (2) GUISLAIN J., *Leçons orales sur les phrénopathies, ou Traité théorique et pratique des maladies mentales: cours donné à la clinique des établissements d'aliénés à Gand*, Gent, Hebbelynck, 1852, p. 340.
- (3) *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen (4nc)*, 1982, p. 99-103; STOCKMAN R., *Mijmeringen*, Gent, Guislain museum, 1988.
- (4) SMETS M. e.a., *Resurgam – de Belgische wederopbouw na 1914*, Brussel, Gemeentekrediet, 1985, p. 218.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Grimbergen 1910 nr. 43.
- (6) Zoals Sint-Kamillus te Bierbeek (Bierbeek) en Ave Regina te Bierbeek (Lovenjoel), cf. DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Bierbeek, Boutersem, Glabbeek, Oud-Heverlee* (Cahier M&L nr. 9), Brussel, afdeling Monumenten & Landschappen, 2004, p. 22-28 en 67-75.
- (7) PEVSNER N., *A history of building types*, London, Thames and Hudson, 1976, p. 156.
- (8) *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen (12n2)*, 1989, p. 267-268.
- (9) Uitvoerige beschrijving in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 42-46.
- (10) ASSOCIATION FERROVIAIRE DES CHEMINOTS DE CHARLEROI, *De buurtspoorwegen in de provincie Brabant*, Ed. Gérard Blanchart & Cie, 2000, p. 12.
- (11) L'assistance corporelle en Belgique / Lichamelijke bijstand in België, p. 159-162 in: *La Revue Catholique des idées et des faits* (speciaal nummer), 1936 (?).
- (12) Nog afgebeeld op de stafkaart van 1961 (MGI, 1966).

*Roger Deneef &
Marjolijn Van Damme*

GRIMBERGEN (GRIMBERGEN): VILLA GOOSSENS

LAGESTEENWEG 75, 1850 GRIMBERGEN
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De villa van notaris
Goossens, represen-
tatief voor de villa's
van rond de Eerste
Wereldoorlog:
eclectisch met vage
neotraditionele en
cottage-inslag
(foto R. Deneef,
2006)

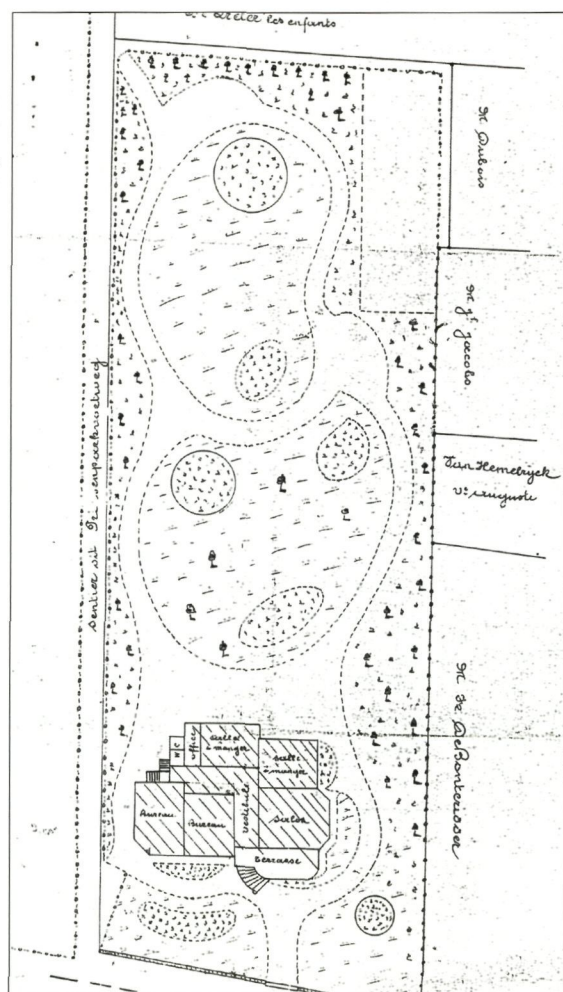
**Tuin in landschappelijke stijl van
21 are met enkele dikke bomen rond een
omstreeks 1910 gebouwde eclectische villa.**

De villa naast het schoolcomplex aan de Lagesteenweg, rond 1910 opgetrokken voor notaris Jules Goossens (1), behoort tot de eerste generatie van bescheiden landhuizen en villa's, voorbode van de urbanisatiegolf waardoor Grimbergen zal uitgroeien van een landelijke gemeente tot een residentiële voorstad van Brussel. Het bakstenen gebouw (maar gedeeltelijk op een hardstenen plint), heeft een afgeknot pannenschilddak, korf- en rondboogvormige vensters en omvat drie traveeën en twee bouwlagen plus een souterrain voor de dienstruimten. De uitbouw van één bouwlaag aan de linkerzijde was bestemd tot kantoorruimte. Het gebouw

is representatief voor de villa's van rond de Eerste Wereldoorlog: eclectisch met vage neotraditionele (speklagen) en cottage-inslag (de vooruitspringende puntgevel van de linkertravee, het pittoreske schrijnwerk zoals de portiek met balkon, later vervangen door een betonnen constructie). Het losstaande garagegebouwtje en de glazen veranda's zijn latere toevoegingen (2).

De oplopende voortuin, van de straat gescheiden door een lage breukstenen muur met hekwerk tussen bakstenen pijlers, is nauwelijks 10 m diep; het gros van de tuin, amper 21 are, ligt achter de villa – een ruimte van 30 m breed bij 60 m diep. Volgens een bijna figuratieve plattegrond uit de beginjaren werd de tuin ontsloten door een slingerend rondpad met ongeveer in het midden een doorsteek, en was hij van de buitenwereld afgeslo-

Plattegrond van een
landschappelijke
villatuin
(met dank aan de
heer en mevrouw
Rolies-Debrouwer,
Grimbergen)

ten door een gordel van bomen en struiken. De centrale open ruimte was gestoffeerd met enkele bomen en struikmassieven en vijf ronde of ovale bloembedden of rozenperken. Kortom: een park in landschappelijke stijl in miniatuur, zonder geometrische of architectonische elementen. De rechthoekige blanco ruimte achter in de tuin (7 bij 20

m) was ongetwijfeld de moestuin. De landschappelijke paden werden later (misschien wel samen met de houten portiek) vervangen door een betonnen pad. Door het uitgroeien van bomen en struiken, nieuwe aanplantingen en allerlei opslag is de centrale open ruimte grotendeels verdwenen. Tot de oorspronkelijke beplanting behoren twee voor hun leeftijd – nog geen honderd jaar – opmerkelijk dikke bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) (3), een zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), een magnolia (*Magnolia x soulangeana*) en twee cipresachtigen (*Chamaecyparis pisifera* 'Plumosa' en *Juniperus chinensis* 'Keteleeri'); vermoedelijk ook een gedeelte van het struikgewas zoals boerenjasmijn (*Philadelphus coronarius*), rododendron (*Rhododendron ponticum* hybride) en gewone en bruine hazelaar (*Corylus avellana*, *C. maxima* 'Purpurea').

Merkwaardige bomen

(opname 24 mei 2006)

3. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
420
4. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')
425(130)

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Grimbergen 1911 nr. 22. Oudste kadastrale legger 212 Grimbergen, art. 2757. Beschrijving in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 107-108.
- (2) Vergelijk met oude prentbriefkaart op p. 18 in DEMOL S. & VANWETSWINKEL J., *Groot Grimbergen tussen 1900-1958: facetten van het dorpsleven in vier deelgemeenten*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 2002.
- (3) Recentelijk zwaar verminkt op eis van de bureu.

*Roger Deneef, Marjolijn
Van Damme & Jo Wijnant*

GRIMBERGEN (HUMBEEK): GRAVENKASTEEL

WARANDESTRAAT 100-102, 1851 HUMBEK
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het Gravenkasteel
vanuit het oosten
in 1945
(Koninklijk Instituut
voor het Kunstpatri-
monium, cliché
B87432)

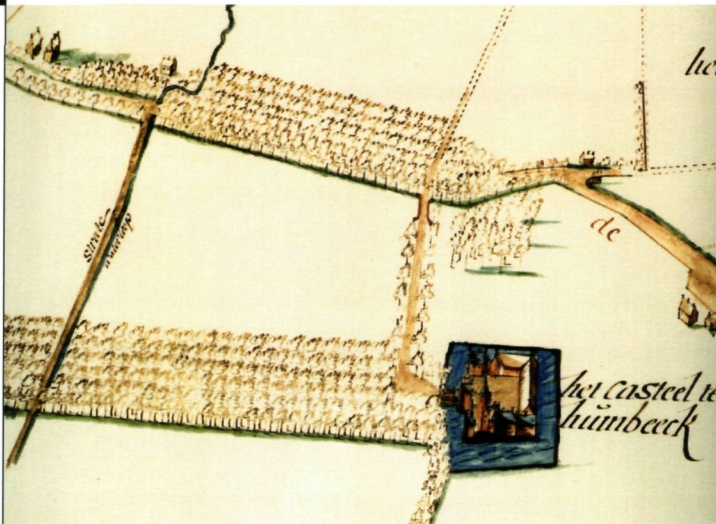

Domein van circa 80 hectare, grotendeels bebost, met een omwald kasteel uit de 14de eeuw, heropgebouwd rond 1600 en eclectisch (vooral Vlaamse renaissance) verbouwd tussen 1861 en 1904; sterrenbos uit het midden van de 18de eeuw; gedeeltelijk ommuurde moestuin en aanleg in landschappelijke stijl in de onmiddellijke omgeving van het kasteel (circa 20 hectare); monumentale bomen, onder meer een libanonceder.

Het kasteel van Humbeek

Het Gravenkasteel, of 'Lundenkasteel', ligt wat geïsoleerd ten opzichte van de dorpskern in het uiterste noorden van de gemeente, op de westoever van het zeekanaal Brussel-Antwerpen. Het water-

kasteel, voor het eerst vermeld in een akte van 1374 naar aanleiding van de oprichting van een kapelarij, werd waarschijnlijk gebouwd door de familie van Bouchout, sinds 1315 heren van Humbeek (1). De bouwgeschiedenis van het huidige ensemble gaat vermoedelijk terug tot omstreeks 1600, toen het na de vernielingen tijdens godsdiensttroebelen werd heropgebouwd. De toenmalige heer, Karel de la Marck, graaf van Arenberg, vroeg in dat jaar toelating voor het plaatsen van een loskraan op de vaartdijk om de aanvoer van bouwmaterialen te vergemakkelijken. De zandstenen onderbouw van de ringmuur, de oostertoren en het zogenaamd oud kasteel (het gedeelte dat in de 19de eeuw niet zo ingrijpend werd gerestaureerd) doen vermoeden dat er ruimschoots gebruik werd gemaakt van de resten van het 14de-eeuwse kasteel (2). De oudste afbeeldingen dateren van het einde van de 17de eeuw: een figuratieve kaart van 1699 uit het kaartboek van de Abdij van Grimbergen en vooral een ets van

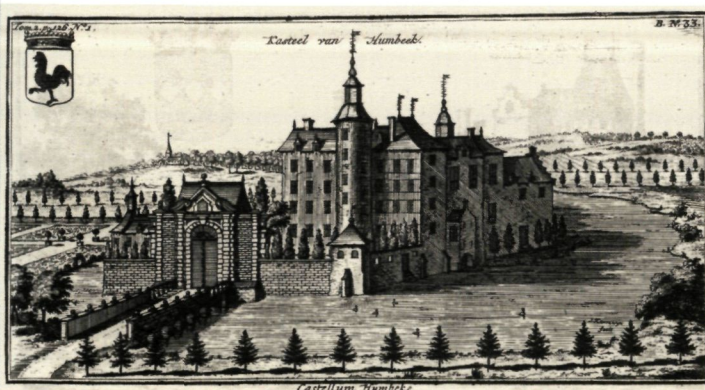

Het kasteel van Humbeek op het tweede kaartblad van de abdijgoederen te Humbeek in het kaartboek van de abdij van Grimbergen door Jan van Acoleyen, 1699 – noorden onder

De brug en het poortgebouw van het Gravenkasteel gefotografeerd door Van Geel in 1945 (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, cliché A3982)

Het 'Castellum Humbeke' op een kopergravure door J. Harrewijn in <i>Castella et Praetosa</i>	<i>nobilium Brabantiae</i> van J. Le Roy, hergebruikt door De Cantillon in <i>Verma-kelykheden</i> van	<i>Brabant en deszelfs onderhoorige landen</i> , 1770
--	--	---

1694 van Harrewijn met de kerk van Humbeek op de achtergrond, gepubliceerd in *'Castella et Praetoria nobilium Brabantiae'* van Jacob Le Roy.

Het waterkasteel was bereikbaar vanuit het zuiden (vanaf de huidige Warandestraat) via een 200 m lang laantje, maar de ceremoniële hoofdtoegang ligt op de figuratieve kaart verborgen (3) onder de kruinen van zes rijen bomen van een rechte, 30 m brede en 800 m lange dreef tussen het kasteel enerzijds, en het sas van Humbeek met het aan de overkant van de vaart gesitueerde 'Gravenhuis', voormalig raadshuis en gerechtshof van de heren van Humbeek (Mechelstraat nr. 2), anderzijds. Deze dreef mondde niet uit bij de stenen, uit zes bogen samengestelde brug en het monumentale, barokke poortgebouw, dat de ingang vormde tot de gedeeltelijk ommuurde en met bomen beplante binnenplaats, maar er juist naast (cf. infra). De door Harrewijn afgebeelde bomen op de binnenplaats van het kasteel hebben een uitgesproken piramidale, bijna zuilvormige kroon. Toch zijn het geen Italiaanse populieren, want die zullen zal pas na 1750 in omloop worden gebracht (4), maar vermoedelijk fruitbomen; tot in 1904 omschrijft het kadaster de binnenplaats trouwens als boomgaard (5). Harrewijn beeldt ook zuilvormige bomen af op het perceel achter (ten westen van) het kasteleiland. Het noordoostelijke gedeelte van het eiland werd in beslag genomen door een massief, complex kasteel van vier bouwlagen onder leidendaken en, als opvallendste element, een ronde hoektoren bekroond met een lantaarn; ten westen daarvan staat een gebouw van één of twee bouwlagen onder leien zadeldak met een torentje onder een klokdak. De westflank en de helft van de zuidflank van het eiland werden in beslag door een L-vormig dienstgebouw, volgens een figuratieve kaart van Jan van Acoleyen in het kaartboek van de abdij van Grimbergen onder een strooien zadeldak. In de zuidoostelijke hoek van het eiland wordt de kapel afgebeeld. Reeds van in het begin van de 14de eeuw bezat het kasteel een huiskapel die gewijd was aan Sint-Joris en, vanaf 1392, aan Onze-Lieve-Vrouw; zij bleef zeker in gebruik tot 1787. Harrewijn toont links op de ets ook een stukje van de tuin die aan de zuidzijde van het kasteleiland lag; een omhaagde, symmetrisch uitgebouwde siertuin met loofwerkparterres (*'parterres de broderie'*) en – op de kasteelgezichten van Sanderus of Le Roy zelden te zien – potplanten, wellicht sinaasappel- of laurier-boompjes. Er moet dus ook een orangerie geweest zijn. Mogelijk lag die naast (tussen de parterretuin en het laantje naar de Warandestraat) de moestuin,

maar noch op de ets noch op de figuratieve kaart is daar iets van te bespeuren.

Het Sterrenbos

Noch Harrewijn noch Acoleyen tonen iets van het Gravenbos, dat zich ten noorden van het kasteel uitstreckte en vóór de aanleg van het kanaal Brussel-Willebroek in 1560-1561 samen met het Bos van Aa en het Kollintebos (op Zemst) nog één aangesloten boscomplex vormde. De Ferriskaart (1771-1775) beeldt met grote nauwkeurigheid het huidige, rechtlijnige boswegennet af, een zesarmige ster. De as van de ster die noordnoordwest-zuid-zuidoost het Gravenbos, ongeveer 90 hectare groot, in twee nagenoeg gelijke delen verdeelt, loopt niet evenwijdig met de vaart en staat evenmin haaks op het kasteel. De armen van de ster zijn van ongelijke lengte. De oostrand van het bos ziet er, in tegenstelling tot de noordelijke en westelijke zomen, bijzonder rafelig uit, met verschillende akkers en hooilanden die insnijdingen vormen in het bos. Stervormen en ganzenvoeten waren veelgebruikte patronen, niet alleen in de Franse baroktuinen, maar tijdens de hele 18de eeuw ook in de bosbouw, bij de herstructurering van bosgebieden (6). Het panopticum-effect beantwoordde ten volle aan het klassieke verlangen naar orde en overzicht en was ook erg doeltreffend binnen het (drijf)jachtritueel: van op één centrale plaats kon men het opgejaagde wild neerleggen zonder één voet te verzetten. In Duitsland spreekt men dan ook vaak van een 'Jagd-stern' (7). Er was ongetwijfeld ook een economisch motief. Voor grootgrondbezitters in de Lage Landen was de 18de eeuw een gouden tijd. Dit kwam tot uiting in een ongeziene bouw- en verfraaiingsactiviteit en in een toenemende rationalisatie en intensivering van het grondgebruik en de bosbouw (8). De aanleg van het 'Gravenbos' – want Jacques-François Le Coq, heer van Humbeek, was in 1694 tot graaf gepromoveerd – was vermoedelijk het werk van drossaard Henri-Antoine Hennau die rond 1750, onder de laatste Le Coqs, het beheer van het kasteeldomein volledig naar zich had getrokken (9). De oude zomereiken (*Quercus robur*) langs de zuidelijke, op het kasteel gerichte arm maken zonder twijfel deel uit van de oorspronkelijke beplanting van de 'ster'.

In 1804 werd het kasteel met bijgebouwen, gronden en bossen, samen goed voor circa 70 hectare, openbaar verkocht aan de Antwerpse rentenier baron André le Candèle, dezelfde die in 1831 vermeld wordt als de Primitieve eigenaar van het domein (10). Het kasteelcomplex, waarvan de plat-

Het Gravenkasteel en, uiterst links midden, het landgoed De Eiken op de Ferriskaart, 1771-1775

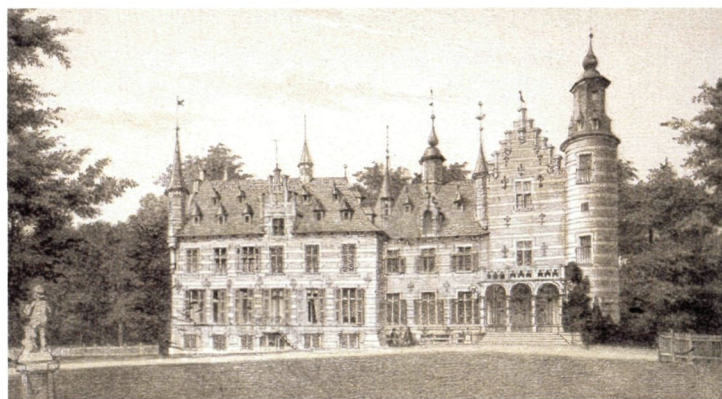

Het Gravenkasteel en, uiterst links bijna onderaan, het landgoed De Eiken op het Plan géométrique de la commune de Humbeek, zonder datum, vermoedelijk 1807 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Het Gravenkasteel in de jaren 1870 op een litho van M. Vasseur in

E. Damseaux, La Belgique pittoresque, 1872-1878 (met dank aan

FUNDP, Bibliothèque universitaire Moretus Plantin, Namen)

Het kasteel van Humbeek op een ansichtkaart van vóór de Eerste Wereldoorlog (collectie André Cresens)

tegrond wordt afgebeeld op het oudste kadastrale document van de 19de eeuw – een ‘plan géométrique’ van de gemeente, niet gedateerd maar vermoedelijk uit 1807 – is niet meer hetzelfde als dat op de ets van Harrewijn en de kaart van Acoleyen. De kapel is verdwenen en het dienstgebouw werd voor de helft gesloopt. De parterretuin ten zuiden van het kasteleiland heeft plaats geruimd voor bos-

Het Gravenkasteel op de Primitieve kadasterkaart door J. Gulikers, zonder datum, waarschijnlijk 1821 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

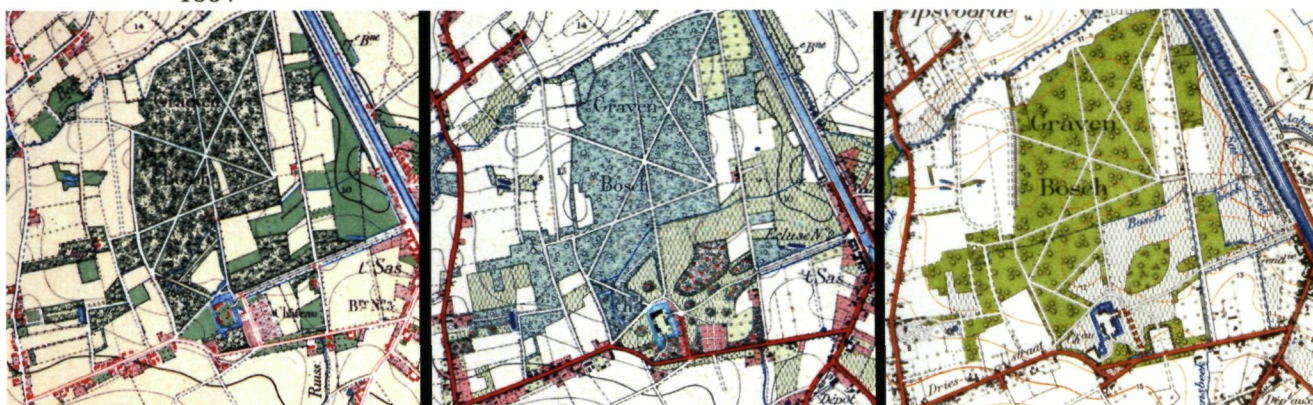
plantsoen (perceel nr. 88). De moestuin (nr. 90) ligt ernaast en de veronderstelde fruitbomen op de ets van Harrewijn vinden we terug in de ‘vergers’ zowel op de binnenplaats als ten westen van het kasteel. Het Gravenbos met zijn landbouwenclaves en rafelige oostrand stemt overeen met de Ferraris-kaart, maar aan de westrand werd een brede strook ontbost. Ook is nu duidelijk te zien dat de brede dreef tussen de vaart en het kasteelcomplex niet bij de brug en het poortgebouw uitmondde, maar om een ongekende reden juist ernaast. De Primitieve kadasterkaart herneemt in 1821 zonder afwijkingen het ‘plan géométrique’ voor de gebouwen.

Wat betreft de omgeving echter, had Le Candèle niet stilgezeten: het bos en de moestuin tussen het kasteleiland en de Warandestraat – waar ooit de broderieparterres lagen (percelen nrs. 137, 138 en 139) – werden verenigd tot één perceel ‘lustgrond’ (*‘terrain d’agrément’*) van 1 hectare 71 are, in het kadastraal jargon synoniem voor een informele sieraanleg zonder uitgesproken geometrie en met een hoge graad van natuurlijkheid, of wat men daar toen onder verstond. Aan de noordzijde, tussen het Gravenbos en het kasteel, lag er een tweede perceel lustgrond (nr. 128) van 2 hectare 76 are, zodat sieraanleg in totaal bijna 4,5 hectare besloeg. Wat dit in werkelijkheid voorstelde, is terug te vinden op de eerste stafkaart, van 1864, toen Le Candèle nog maar enkele jaren overleden was. Het trapeziumvormige perceel ten noorden van het kasteleiland wordt afbeeld als bouwland (geel) maar met een ‘sierlijst’ van hoogstammig plantsoen, waarvan de rand lichtjes golfde. Deze omlijsting bestaat nog en de vijf dikke groene en bruine beuken (*Fagus sylvatica*, *Es. ‘Atropunica’*) en een monumentale es (*Fraxinus excelsior*) die daarin voorkomen, zijn vermoedelijk relictten van de door Le Candèle uitgevoerde aanplanting. Het lustgrondperceel tussen de Warandestraat en het kasteleiland wordt als bosplantsoen weergegeven zonder een duidelijk patroon van wegen of paden, met het kasteleiland verbonden via een brugje over de zuidelijke arm van de slotgracht. In dit perceel, tegen de Warandestraat aan, bevindt zich een heuveltje, mogelijk een beplantingsheuvel of misschien stond er een paviljoen op. Dit gedeelte bevat eveneens een aantal dikke, oude bomen: een zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), een platan (*Platanus x hispanica*), een zomereik (*Quercus robur*) en vooral de monumentale libanonceder (*Cedrus libani*) links van de huidige oprit vanaf de Warandestraat. De Atlasceder (*Cedrus atlantica*) rechts van de oprit is waarschijnlijk niet zo oud, omdat daar tot omstreeks 1880 een moestuin lag. Deze moestuin, meer dan 1,5 hectare, stemt

1864

1892

1930

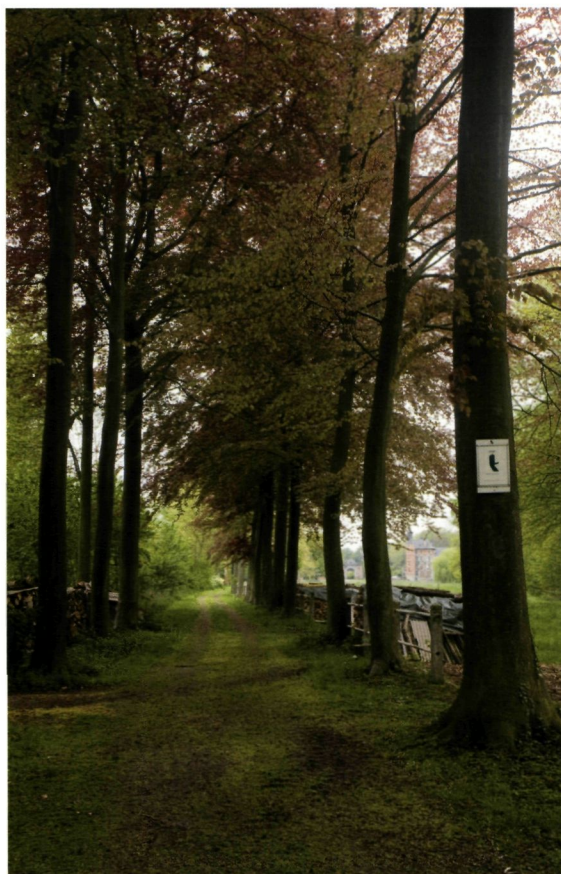
Het domein van het
Gravenkasteel of
Lundenkasteel op de
stafkaarten van
1864, 1892 en
1930
(DLG, 1867; ICM
1895 en 1936)

overeen met het Primitief perceel 110bis, wordt op de stafkaart van 1864 roze gekleurd en was axiaal in tien bedden ingedeeld. Langs de linkerzijde van de oprit, tussen de libanonceder en de weg, werden rond 1864 vijf serres gebouwd (11), die op de volgende stafkaart (1892) ook worden afgebeeld. Enkele van de tamme kastanjes (*Castanea sativa*) langs de oprit dateren waarschijnlijk ook uit de vroege 19de eeuw, maar de meeste werden aangeplant na 1900.

Vlaamse renaissance

Tussen 1861 en 1867 werd in opdracht van Louis le Candèle een grootse restauratiecampagne opgezet, die door zijn neef en erfgenaam baron Théophile Lunden, generaal en 'opperstalmeester' van de koning, na 1880 werd voortgezet en voltooid. Het kasteel, het poortgebouw, het gastenkwartier en het ertegenover gelegen dienstgebouw werden aanzienlijk verfraaid in overwegend neotraditionele stijl met neogotische inslag (12). Het haakse westelijke volume van het kasteel werd gesloopt en de rest van het gebouw werd grondig 'gehistoriseerd', onder meer de bogengalerij in de zuidgevel, de vierkante toren aan de achtergevel, alsook de talrijke spitse spietorentjes, getrapte dakkapellen, dakvensters en smeedijzeren ornamenten. Na de restauratie zag het kasteel er 'authentieker' uit dan voorheen (13). Ook het interieur van het 'oud kasteel' werd in neo-Vlaamse-renaissancestijl met neogotische accenten aangepast. Le Candèle was een verwoed verzamelaar van antiquiteiten (14) en het interieur is daar de weerspiegeling van – een decor opgebouwd uit elementen uit de 16de tot de 18de eeuw, onder meer balkconstructies met gebeeldhouwde moerbalken en consoles, lambriseringen, renaissanceschouwen, verschillende gebrandschilderde glas-in-loodramen en, vooral, diverse kamers met goudleerbehang (15).

Het dienstgebouw tegen de westelijke grachtarm werd uitgebreid en eveneens in een neotraditioneel kleedje (baksteenbouw met gecementeerde speklagen, twee achthoekige torentjes, trapgevel...) gestoken. Het omvatte voortaan een orangerie, een rijschool, een koetshuis en een paardenstal (16). De orangerie en de rijschool werden tijdens de Tweede Wereldoorlog zwaar beschadigd en daarna gesloopt. Het gebouw tegen de oostelijke arm klimt vermoedelijk op tot het begin van de 18de eeuw zoals het aanpalende, in 1712 gedateerde

De laan tussen
de vaart en het
Gravenkasteel,
die vroeger de
hoofdtoegang
vormde
(foto O. Pauwels,
2010)

Overblijfsel van
één van
de beukendreven
in het Gravenbos
(foto R. Deneef,
1991)

Het paviljoentje
in de zuidoosthoek
van het kastelei-
land, mogelijk relict
van de verdwenen
slotkapel
(foto O. Pauwels,
2010)

bakhuis en werd eveneens in neotraditionele stijl aangepast. De binnenhofzijde kreeg hierbij een nieuwe bakstenen gevel met behoud van de oorspronkelijke ordonnantie en kalkzandstenen deuren en kruisvensteromlijstingen. Tijdens een recente restauratie werden gecementeerde speklagen aan de voorgevel verwijderd en werden niet alle smeedijzeren bekroningen teruggeplaatst, waardoor het neotraditioneel karakter afgezwakt en de eenheid met de overige gebouwen enigszins verbroken werd.

Het bakstenen lustpaviljoentje bij de zuidoosthoek van het kasteleiland heeft naar verluidt een vervallen beschilderd interieur met laatclassicistische en empire-inslag en het bevindt zich op de plaats waar volgens het kaartboek van 1699 en de ets van Harrewijn de kapel stond. Mogelijk werd het door André le Candèle gebouwd met materiaal van en gedeeltelijk op de funderingen van de gesloopte kapel. Volgens de Primitieve kadasterkaart stond het paviljoentje op de hoek van het eiland, maar toen de kaaimuren werden verwijderd en de hoeken van het eiland op een 'landschappelijk' verantwoorde manier werden afgerond, kwam het in het

De brug en het poortgebouw
(foto O. Pauwels, 2010)

De 'fruitmuur'
in de moestuin
(foto R. Deneef, 1998)

De schuur aan de Warandestraat,
voorbeeld van
pittoreske 'knoestarchitectuur'
(foto O. Pauwels, 2010)

De libanonceder bij
het Gravenkasteel
(foto O. Pauwels, 2010)

water te staan. Het is toegankelijk via een houten brugje.

De neobarokke heraankleding van het poortgebouw met zijn geblokte korfboogomlijsting en zijn gebroken boogfronton wijkt aanmerkelijk af van de barokpoort op de ets van Harrewijn en ook de vierledige bakstenen boogbrug heeft niet meer dezelfde gedaante. De moestuin ten zuidoosten van het kasteleiland werd door baron Lunden rond 1885 iets meer naar het oosten heraangelegd: een vierkant van 86 are, gedeeltelijk ommuurd, met in de noordoostelijke hoek een bergruimte, serres en een intussen gesloopte hovenierswoning. Tevens liet hij omstreeks 1904 ten zuidwesten van het kasteelcomplex de eerste vleugels van de stoeterij bouwen – Warandestraat nrs. 138-140 – die in 1910 werden uitgebreid tot het huidige semigesloten geheel, ondanks de twee bouwfasen in een uniforme neotra-

ditionele stijl (17). Op de stafkaarten van 1909 en 1930 [zie p. 133] wordt op de kouter ten westen van het Gravenbos een paardenrenbaan afgebeeld, een circuit van 1500 m. Hiervan is elke spoor uitgewist.

Siersmeedwerk speelt een belangrijke rol bij de heraankleding van de gebouwen (vorstkammen, balustrades, lichtarmaturen, spitsen, hekken...) en van het domein in het algemeen. Een voorbeeld hiervan is het toegangshek aan de Warandestraat (rood en wit geschilderd), vermoedelijk vervaardigd rond 1880, een mooi uitgewerkt pijlpunthek met aflopend beloop van de stijlen naar de makeelaar toe, waar ze eindigen in krulmotieven. De makeelaar heeft een medaillon met daarboven een met parels bezette kroon; de decoratieve invulling van het medaillon is echter verdwenen. De schuur aan de Warandestraat is een interessant voorbeeld van rustieke 'knoestarchitectuur'.

Landschappelijke
aanleg ten zuidoos-
ten van het
Gravenkasteel
(foto O. Pauwels,
2010)

Aanleg in landschappelijke stijl

De 'eclectisering' van landhuizen en kastelen in de late 19de eeuw ging dikwijls gepaard met een door-gedreven 'verlandschappelijking' van de omgeving, in zover dit nog niet eerder gebeurd was. Al wat recht was, werd krom gemaakt, maar in Humbeek werd daar duidelijk paal en perk aan gesteld. De ster van het Gravenbos bleef behouden en werd zelfs opnieuw afgelijnd met groene en bruine beuken (die in het begin van de jaren 1990 grotendeels werden gerooid). Maar de omgeving van het kasteel werd 'verlandschappelijkt', vooral in de ruimte tussen het kasteel en het bos. De stafkaart van 1892 [zie p. 133] geeft hiervan een duidelijk beeld. De grote dubbele toegangsdreef vanuit het oosten mondde voortaan niet meer uit *naast* de brug over de slotgracht maar, dankzij een zachte slingerbeweging vanaf het huidige Langstraatje, tijdens de laatste 400 m, precies voor de brug. Het beboste, strak afgelijnde perceel (nr. 112) ten noorden van de dreef is opgedeeld in een viertal afgeronde bosmassieven, die op de stafkaart met rode vlekjes worden weergegeven. Dat duidt op sierbeplanting, voor de

toenmalige karteerder wellicht herkenbaar dankzij de aanwezigheid van rode beuken, Amerikaanse eiken, rododendrons. Ook ten zuiden van deze dreef zijn massieffes met sieraanplantingen verschenen, evenals in het reeds vermelde omkaderde landbouwperceel ten noorden van het kasteleiland.

Een groot gedeelte van de huidige beplanting in de omgeving van het kasteel dateert van na 1900, van het interbellum of zelfs van na de Tweede Wereldoorlog, maar het rond 1870 vastgelegde landschapelijk stramien werd daarbij geëerbiedigd. Tot de naoorlogse generatie behoren onder meer het groepje Amerikaanse amberbomen (*Liquidambar styraciflua*) langs de ceremoniële oprit ten oosten van het kasteel, het groepje weymouthdennen (*Pinus strobus*) wat verderop, een groepje Oostenrijkse dennen (*Pinus nigra* subsp. *nigra*), bomen die werden aangeplant naar aanleiding van een huwelijk van de kinderen, de treurwilgen (*Salix alba* 'Tristis') langs de slotgracht. Volgens het kadaster was het Gravenkasteel rond 1950 omringd door 77,5 hectare 'lustgrond', waarbij uitzonderlijk ook het hele

Gravenbos gerekend was (18). In de huidige context van waarderingskaarten en ruimtelijke plannen werd de natuurwaarde van het domein, vooral het beboste gedeelte, sterk benadrukt. Het Gravenbos werd in 1977 in het gewestplan ingekleurd als 'natuurgebied', scoort hoog in de 'biologische waarderingskaart' en werd ook aangeduid als zogenaamd VEN-gebied (Vlaams Ecologisch Netwerk, 2003). In plantensociologische termen zou men het kunnen omschrijven als een beuken-eikenbos (*Fago-Quercetum*) met een groot deel van de min of meer courante kensoorten, van bosanemoon (*Anemone nemorosa*) tot en met maagdenpalm (*Vincaminor*), maar ook met minder courante soorten als gevlekt longkruid (*Pulmonaria officinalis*) en stijve naalddvaren (*Polystichum aculeatum*).

Merkwaardige bomen

(opname 18 augustus 1998)

28. atlasceder (*Cedrus atlantica*) **644**

29. libanonceider (*Cedrus libani*) **765(30)**

30. zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) **370(160)**

35. gewone platan (*Platanus x hispanica*) **425**

39. zomereik (*Quercus robur*) **387**

54. gewone platan (*Platanus x hispanica*) **432**

57. canadapopulier (*Populus x canadensis*) **441**

65. Amerikaanse amberboom (*Liquidambar styraciflua*) **258**

70. gewone es (*Fraxinus excelsior*) **383**

Het Gravenkasteel met ringgracht, stoeterij, landschapelijk park en sterrenbos (Google Earth, 2005)

NOTEN

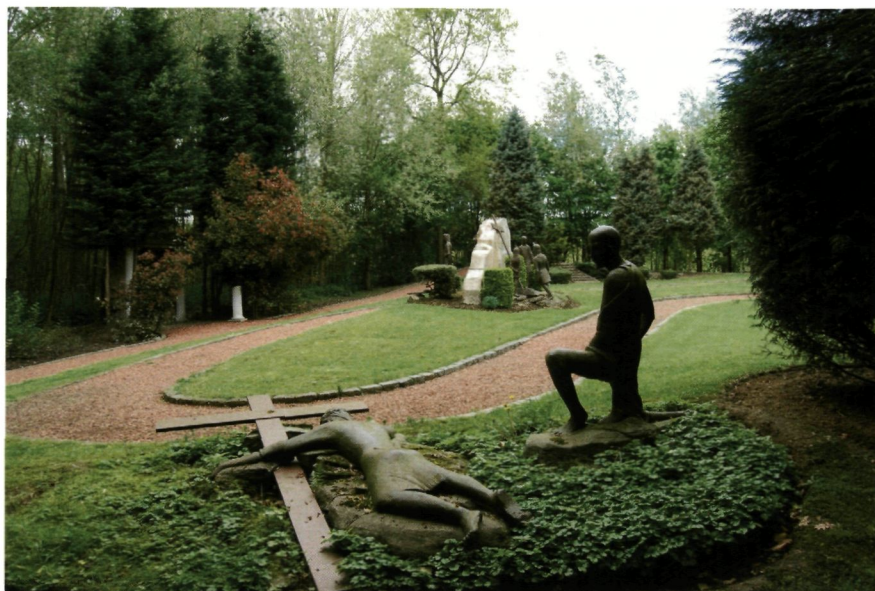
- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VII (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 182. DAELEMANS F., *Het kasteel van Humbeek, Humbeek*, Vereniging Humbeekse Handelaars, 1996, p. 7-8 en 27.
- (2) Uitvoerig beschreven in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 308-314.
- (3) De opstanden worden door Acoleyen in vogelvlucht afgebeeld (zoals toen gebruikelijk), zodat het wegdek (ook dat van de Warandestraat) niet zichtbaar is.
- (4) KRÜSSMANN G., *Handbuch der Laubgehölze* (II), Berlin/Hamburg, Paul Parey, 1977, p. 456.
- (5) Oudste kadastrale legger 212 Humbeek, art. 527 nr. 230 en art. 1251 nr. 51.
- (6) Zie bijv. het Zoniënwoud, de hertogelijke warande van Tervuren, de bossen van de abdijen van Averbode en Tongerlo en de Sint-Michielsabdij te Antwerpen.
- (7) Zie onder meer VON BUTTLAR A. & MEYER M.M., *Historische Gärten in Schleswig-Holstein*, Heide, Boyens & Co, 1996, p. 682.
- (8) TACK G. e.a., *Bossen in Vlaanderen*, Leuven, Davidsfonds, 1993, p. 49 e.v.
- (9) DAELEMANS F., *op. cit.*, p. 15.
- (10) Oudste kadastrale legger 212 Humbeek, art. 187, nrs. 7-37.
- (11) Kadastrale opmetingsschets Humbeek 1866 nr. 9.
- (12) Volgens SPINNAEL H., *Humbeek vroeger en nu*, Kapelle-op-den-Bos, Sint-Theresiacollege, 1967, p. 42 naar ontwerp van de Antwerpse architect Victor Durlot (1837-1900); volgens DE DAMSEAUX E., *La Belgique pittoresque. Album illustré des châteaux. Province de Brabant*, Mons, Daquin, 1872-1878, van een zekere Leyers, eveneens uit Antwerpen; volgens COSYN A., *Grimbergen. Note descriptive*, Bruxelles, Touring Club de Belgique, 1909, p. 72, een zekere Loyers.
- (13) Vergelijk met de foto's van het gebouw vóór de restauratie in DAELEMANS F., *op. cit.*, p. 28.
- (14) DE DAMSEAUX E., *op. cit.*
- (15) BERGMANS A. & KOLDEWEIJ E., *Inventaris van het 17de en 18de-eeuwse goudleer in Vlaanderen. Monumenten & Landschappen* 11(6), 1992, p. 33-46.
- (16) Kadastrale opmetingsschets Humbeek 1880 nr. 3. Oudste kadastrale legger 212 Humbeek, art. 527, nrs. 145-149.
- (17) De noordwestelijke en noordoostelijke volumes werden gebouwd rond 1904 (kadastrale opmetingsschets Humbeek 1904 nr. 1) en uitgebreid tot de huidige configuratie naar ontwerp van J. De Boeck in 1910 (cf. gevelsteen) hoewel pas in 1936 kadastraal opgetekend (kadastrale opmetingsschets Humbeek 1936 nr. 3).
- (18) Oude kadastrale legger 212A Humbeek, art. 1251 nrs. 18-44, 51 en 83.

Roger Deneef &
Marjolijn Van Damme

GRIMBERGEN (HUMBEEK): LOURDESGROT, KRUISWEG EN CALVARIE

WESTVAARTDIJK (HOEK SASDREEF), 1851 HUMBEK

Eén van de zeven
'staties' van de
kruisweg achter de
Lourdesgrot aan de
vaart te Humbeek
(foto R. Deneef,
2010)

**Religieuze thematuin, circa 1 hectare,
aangelegd in 1954-1958, met
Lourdesgrot, kruisweg en calvarie.**

Het parkje (ongeveer 1 hectare) met de Lourdesgrot en de kruisweg met Calvarie aan de oostrand van het Gravenbos, ten noorden van de Sas- of Kasteeldreef, werd aangelegd op initiatief van twaalf 'kajoters' – leden van de 'Kristelijke Arbeiders Jongeren' (KAJ) – uit Humbeek na een massabedevaart naar Lourdes. Het kan omschreven worden als een religieuze thematuin, een type dat vaak voorkomt bij katholieke bedevaartsoorden en, in minder uitbundige vorm, bij kloosters. Stichtelijk en op strategische punten opgesteld beeldmateriaal speelt daarin een dominante rol. Humbeek kan vergeleken worden met, bijvoorbeeld, het 'Mariapark' naast de abdij van Averbode, dat vlak voor de Tweede Wereldoor-

log werd aangelegd en in een inventaris van "*bizarre bouwwerken*" in Nederland en België (1) enigszins oneerbiedig als 'folly' wordt gecatalogeerd, een begrip dat gezien de connotaties van excentriciteit en aperte nutteleloosheid hier niet helemaal op zijn plaats is. Dergelijke parken beantwoordden aan een welomschreven religieus-pedagogisch project, waren bedoeld als decor of drager van een doelgericht ritueel – in het geval van Humbeek een 'kaarsjesprocessie' – en kunnen alleen maar excentriek lijken voor iemand die niet vertrouwd is met het 'rijke Roomse leven' en de afbeeldingen in schoolhandboeken van 'gewijde geschiedenis' van voor het Tweede Vaticaans Concilie.

De bouw werd toevertrouwd aan professionele 'rotsbouwkundigen' of 'rocailleurs', de firma V. Janssens-Van Ostade uit Westmeerbeek, die gespecialiseerd was in bouwwerken en sculpturen

van 'kunstbeton' en die ook een groot gedeelte van het Mariapark te Averbode had gebouwd. De monumentale Lourdesgrot in gewapend 'kunstbeton' werd ingewijd op 15 augustus 1954 door de stichter van de beweging, monseigneur (later kardinaal) Jozef Cardijn (2). Het Mariabeeld was in gewijde toestand vanuit Lourdes meegebracht en werd in de daartoe speciaal bestemde nis in de rotswand rechtsboven de grot met het altaar geplaatst, met neonlicht gekroond en omkranst, onder het eveneens in neon cursief uitgevoerde 'Ave Maria', aangestaard door een tuinkabouterachtige Bernadette Soubirous. Het parkje is toegankelijk via een metalen buishek tussen breukstenen pijlers met de letters 'A' en 'M' (Ave Maria).

De in een boog opgestelde zitbanken en een betonnen schuilhuisje met knoestige imitatieboomstammen als pijlers, vormen het functionele meubilair. Achter (ten noordwesten van) de grot bevindt zich de 'Calvarie', Christus aan het kruis geflankeerd door Maria en Johannes, het hoogtepunt (ook topografisch want op een heuveltje) van de 'kruisweg', een circuit waarbij de veertien 'staties' worden aangedaan van Jezus' tocht van het paleis van Pilatus naar de heuvel Golgotha en zijn graf (volgens een in 1751 vastgelegde canon). De meeste 'lijdenstaferelen' worden weergegeven door groepen van expressionistische beelden, die stilistisch aan de schilderijen van Albert Servaes herinneren, tegen een summier decor van imitatierots, afgeknotte Dorische zuilen, een 'Egyptische' tempelruïne met hiëroglfen... – alles in 'kunstbeton' en het werk van V. Janssens. De beelden van de Calvarie, de Christus van de graflegging en een bronzen piëta in 'ronde-bosse' werden ongetwijfeld van elders gerecupereerd.

Een rondpad in roodachtige kiezel – bij een restauratiebeurt rond 1995 nog extra benadrukt door kasseiboorden – doet landschappelijk slingerend de 'staties' aan. Een rond, met bielzen omzoomd vijvertje met witte waterlelie (*Nymphaea alba* subsp. *alba*) en grote lisdodde (*Typha latifolia*) vormt het middelpunt van de centrale open ruimte. De bielzen, boordstenen en een groot gedeelte van de beplanting verraden de onderhoudsvriendelijke, bonte gemeenteplantsoenen vanaf de late jaren 1960 met treurwilgen (*Salix alba* 'Tristis'), Japanse sierkersen (*Prunus serrulata*), gele haagliguster (*Ligustrum ovalifolium* 'Aureum'), *Juniperus sabina* en in blok gesnoeide massieven van *Potentilla fruticosa*, *Berberis*, *Lonicera nitida*, *Forsythia intermedia* 'Spectabilis'... Maar enkele mooie thuja's, groene en goudbonte (*Thuja plicata* 'Zebrina'), de door zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) gevormde 'exedra' achter de Calvarie en doorgeschoten hagen van taxus (*Taxus baccata*) laten vermoeden dat de oorspronkelijke beplanting enigszins verschilde van de huidige. De muurtjes in breuksteen, de flagstonepaden en de betonnen knoestbalkarchitectuur van het schuilhuisje verwijzen naar de bron waaruit de firma Janssens haar inspiratie putte: de 'Nouveau Jardin Pittoresque' van het interbellum.

NOTEN

- (1) MEULENKAMP W., *Follies: Bizarre bouwwerken in Nederland en België – Idylle*, Amsterdam/Antwerpen, De Arbeiderspers, 1995, p. 283-284. Over het 'Mariapark' naast de abdij van Averbode zie DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen – Hageland, noordoosten van Vlaams-Brabant* (M&L Cahier 14), Brussel, Onroerend Erfgoed, 2007, p. 261-263.
- (2) SPINNAEL, H., *Humbeek, vroeger en nu*, Kapelle-op-den-Bos, Sint-Theresiacollege, 1967, p. 109-111.

Roger Deneef, Marjolijn Van
Damme & Jo Wijnant

GRIMBERGEN (HUMBEEK): KASTEEL DE EIKEN

VOORDESTRAAT 48, 50 EN 52-54, 1851 HUMBEK
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De door de huidige
eigenaars aange-
legde parterres ten
noordoosten van het
kasteel
(foto O. Pauwels,
2010)

Park in landschappelijke stijl van 1 hectare 59 are, aangelegd rond een eclectisch verbouwd landhuis van circa 1800.

De site van het huidige kasteel De Eiken wordt op de Ferrariskaart (1771-1775) weergegeven [zie p. 131] met twee afzonderlijke volumes, elk op hun omhaagd perceel en door een laantje verbonden met het oostelijk gelegen Gravenbos. Op het 'plan géométrique de la commune de Humbeek', zonder datum, vermoedelijk 1807, en op de kadasterkaart uit 1821 van J. Gulikers wordt een verschillende situatie afgebeeld, die nauw aansluit bij de huidige: een landhuis evenwijdig met de straat en, haaks daarop tegen de noordrand van het perceel, de losstaande dienstvleugel, ongetwijfeld met koetshuis en stallen. Volgens de Primitieve kadastrale legger werd het huis omgeven door een perceel 'lustgrond' ("terrain d'agrément") van 68 are. Daarachter lag een bosperceel van 83 are in tweeën gedeeld

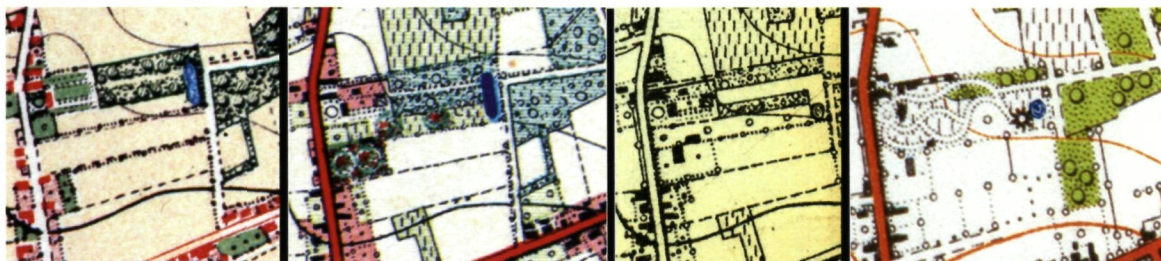
door de vermelde, op de Primitieve kadasterkaart in stippellijn aangegeven laan naar het Gravenbos. Het landgoed, eigendom en buitenverblijf van een zekere Lampo uit Brussel (1), omvatte ook een langgerekte moestuin van 95 are, ten zuiden van de lustgrond en het bosperceel. In het huidige kasteel (2) is het (vermoedelijk) rond 1800 gebouwde classicistische landhuis nog herkenbaar – met een ligging die beantwoordt aan het 18de-eeuwse model 'vivre entre cour et jardin', een symmetrisch 'dubbelhuis', twee bouwlagen hoog en negen traveeën breed onder een leien schilddak, met een driehoekig fronton boven de drie middelste traveeën, oorspronkelijk wellicht met bepleisterde gevels. De Primitieve indeling van het landgoed, inclusief het bosperceel met de laan naar het Gravenbos, komt min of meer terug op de 19de-eeuwse stafkaarten (1864, 1892). Op de oostgrens van het bos wordt bovendien een kanaalachtige, 50 m lange en 15 m brede vijver afgebeeld. De stafkaart van 1892 toont ten zuiden van het landgoed bovendien een sier-

1864

1892

1909

1930

Het kasteel De Eiken in 1864, 1892, 1909 en, met landschappelijk park, 1930 (DLG, 1867; ICM 1895, 1923 en 1936)

plantsoen, dat ontsloten wordt door een 8-vormig pad, ongeveer 72 are groot, maar op het kadaster noch op de latere stafkaarten is daar iets van terug te vinden.

In 1901 liet een nieuwe eigenaar, Henri Lieutenant (de achtste sinds Lampo), aan de tuinzijde een haaks volume van twee bouwlagen onder een afgesnuit zadeldak toevoegen. Deze dwarsvleugel werd aan de noordzijde geflankeerd door een aanbouw van één bouwlaag, de onderbouw voor een wintertuin van glas en hout en, rond 1908, aan de zuidzijde door een veranda van dezelfde materialen. De mid-dentravee van de voorgevel werd voorzien van een toren met een afgetopte leien naaldspits, bekroond met siersmeedwerk en geflankeerd door getrapte vleugelstukken. De hoofdingang en de zuidelijke zijingang kregen ver uitstekende, beglaasde giet- en smeedijzeren luifels met een vage art-nouveau-inslag (3). Aan de oorspronkelijke 'lustgrond' van 68 are werd de vroegere moestuin gevoegd, zodat er een 'lusthof' van 1 hectare 59 are ontstond. De oude dienstvleugel tegen de noordelijke grens van het domein werd vervangen door een nieuwe conciërgewoning met aanpalende dienstruimten op de plaats van de voorgaande – een langgerekt complex bestaande uit verschillende bakstenen volumes van één en twee bouwlagen op een afgeschuinde sokkel van breuk- en hardstenen onder gecombineerde zadel- en schilddaken met zwarte pannen en met traditionele en rustieke elementen zoals imitatiespekbanden en pseudovakwerk en zelfs wat art nouveau (een groot raam in de achtergevel). In het verlengde maar los daarvan kwam er een serre en enkele jaren later, in dezelfde trant, een kleine oranjerie. Het nieuwe koetshuis aan de zuidrand van de uitgebreide lusthof was een bakstenen, boerderijachtig gebouw zonder enige opsmuk. Buiten de lusthof kwam er een tweede serre, omgeven door een moestuin van 48 are.

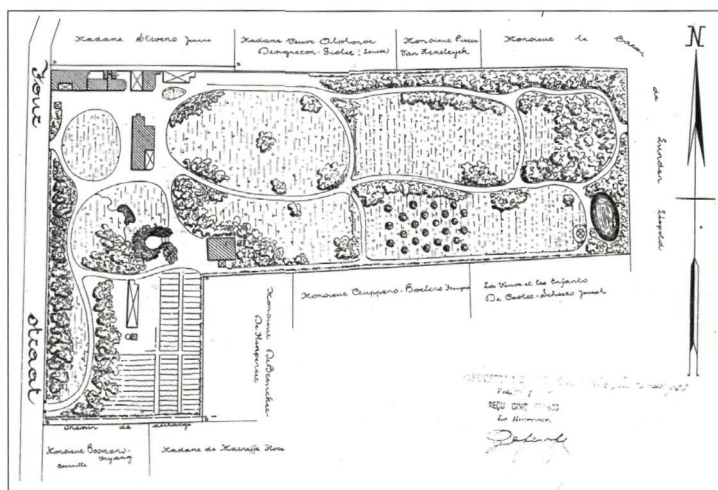
Nadat het domein nog eens vier keer van eigenaar veranderde, kwam het in 1956 in handen van Manuel Gernaert, die het landhuis ontpleisterde, de

toren verwijderde – waarbij misschien een oorspronkelijk driehoekig front met oculus werd hersteld – en tot zijn huidige T-vormige plattegrond herleidde door de haakse vleugel aan de achterzijde met twee traveeën uit te breiden en de volumes in de oksels te slopen (4). De glazen luifels waren al tijdens de oorlog verdwenen.

De Eiken op het Plan géométrique de la commune de Humbeek, zonder datum, vermoedelijk 1807 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Het kasteel De Eiken met tuin in landschappelijke stijl, opgemeten door Edgard Van Sichelen, 1923 op een plattegrond (met dank aan de heer Ch. Adriaenssens, Humbeek) gevoegd bij een akte door notaris Everaert van 4 mei 1923

Het kasteel
De Eiken vanuit
het park
(foto O. Pauwels,
2010)

Het door Lieutenant heraangelegde landgoed wordt gedetailleerd afgebeeld op een opmetingsplan, gevoegd bij een notariële akte van 1923. Het toegangshek tussen witstenen pijlers, pal tegenover de voordeur van het kasteel, geeft toegang tot een ereplein, heden met een grasrotonde en omlopend gekasseid pad, volgens oude ansichtkaarten ooit met een bolle bloemencorbeille of een bloemperk met een tuinvaas en afgezoomd met rozen. Het plein wordt aan de linkerzijde afgesloten door de dienstvleugel, aan de rechterzijde door een groenmassiefje, dat de moestuin buiten het gezichtsveld houdt en aansluit bij een miniatuurlandschapje met een met rotswerk omgeven heuveltje en een slingerende waterpartij met cascades – duidelijk geïnspireerd op de rotstuinen van de ‘Nouveau Jardin pittoresque’. Het park achter het kasteel omvat het bosperceel (nu zonder centraal pad), de oorspronkelijke ‘lustgrond’ en het langgerekte moestuinperceel uit de tijd van Lampo, en de paden volgen min of meer de grenzen van deze Primitieve percelen. Ze lopen zoals gebruikelijk in parken in landschappelijke stijl niet helemaal recht en liggen een beetje

ingediept, zoals men nog steeds kan vaststellen. De haagbeuken (*Carpinus betulus*) langs sommige delen van hun traject laten vermoeden dat ze ooit door hagen of groene palissades werden afgezoomd.

Het park omvat twee langwerpige ruimtes: 1° de noordelijke ruimte, circa 50 m breed en 220 m diep, is gestoffeerd met boom- en struikmassiefjes – onder meer met taxus (*Taxus baccata*), Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*), grootbladige hulst (*Ilex x altaclarensis* ‘Belgica’) – en omzoomd door hoogstammig groen. De zichtas vanuit het kasteel, in 1923 bijna 200 m lang, is in de loop van de jaren door natuurlijke opslag en verbossing met de helft ingekort. De bomen die door Lieutenant werden aangeplant – tamme kastanje (*Castanea sativa*), bruine beuk (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’), grauwe abeel (*Populus canescens*), zomeik (*Quercus robur*), zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) – zijn duidelijk herkenbaar met hun 2 tot 3 m stamomtrek. Een monumentale bruine beuk (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’) is het enige relict van de 19de-eeuwse aanplantingen.

2° de zuidelijke strook, circa 30 m breed en 220 m diep, eindigt bij een vijvertje – een ingekorte versie van het vroegere ‘kanaal’. Op de heuvel naast de vijver zou volgens het opmetingsplan een paviljoen hebben gestaan. Door de ‘quincunx’ van fruitbomen halverwege was er in deze strook geen sprake van een zichtas.

Deze structuur, met sterk overdreven kronkels op de stafkaart van 1930 weergegeven, bepaalt nog grotendeels het huidige uitzicht. De moestuin werd door de huidige eigenaars nieuw leven ingeblazen en tussen de orangerie en het kasteel verscheen een kleine, met buxushaagjes afgezoomde parterretuin. De rotstuin met de cascades werd gerestaureerd of gereconstrueerd. Het park werd verrijkt met onder meer een collectie *Malus* en weinig courante soorten als vaantjesboom (*Davidia involucrata* var. *vilmoriniana*). Recentelijk werd in de noordelijke strook, in de as van het kasteel, een landschappelijke vijver aangelegd.

Merkwaardige bomen

(opname 17 mei 2001)

10. bruine beuk (*Fagus sylvatica* ‘Atropunicea’) 469

NOTEN

- (1) Oudste kadastrale legger 212 Humbeek, art. 174.
- (2) Uitvoerig beschreven in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 300-303.
- (3) Kadastrale opmetingsschetsen Humbeek 1902 nr. 2 en 1909 nr. 7; oudste kadastrale legger 212 Humbeek, art. 1313. Het kasteel met de toren wordt afgebeeld op diverse Ansichtkaarten en in DEMOL S. & VANWETSWINKEL J., *Groot Grimbergen tussen 1900-1958: facetten van het dorpsleven in vier deelgemeenten*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 2002.
- (4) Oude kadastrale legger 212A Humbeek, art. 2187; kadastrale opmetingsschets Humbeek 1958 nr. 7.

Het kasteel
De Eiken vanuit
het voorplein
(foto O. Pauwels,
2010)

*Roger Deneef, Marjolijn Van
Damme & Jo Wijnant*

GRIMBERGEN (HUMBEEK): KASTEEL TER WILDER

KRUISSTRAAT 22, 1851 HUMBEEK
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De neoclassicistische
voorgevel van het
kasteel Ter Wilder
in de jaren 1960
(archief Onroerend
Erfgoed Vlaams-
Brabant, Leuven)

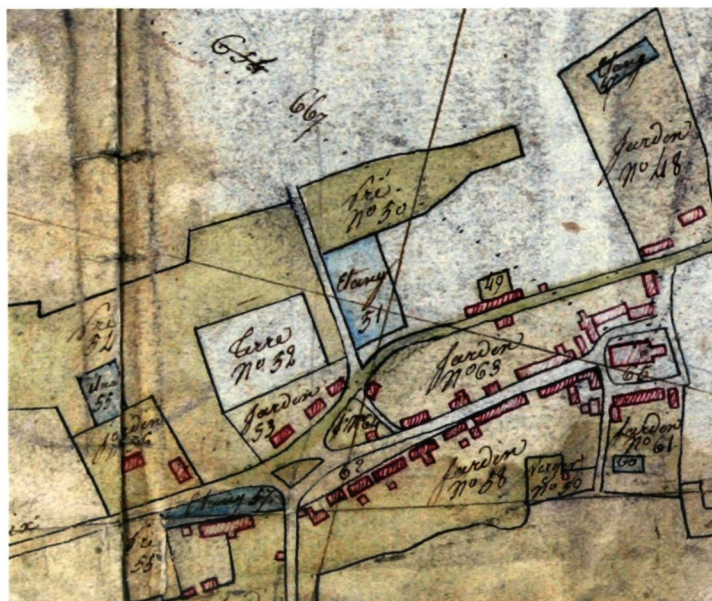
***'Jardin anglais' van 4 hectare 84 are,
aangelegd rond 1800 achter een neo-
classicistisch kasteel, uitgebreid tot meer
dan 7 hectare tijdens de 2de helft van de
19de eeuw, gedeeltelijk verkaveld voor
woningbouw in 1926-1932.***

De naam 'ter Wilder' zou verwijzen naar het leengoed Wilder te Kampenhout waarmee het kasteel naar verluidt feodaal verbonden was. Het huidige classicistische kasteel werd gebouwd aan het einde van de 18de eeuw, vermoedelijk door Louis-François van den Cruyce (1). Van het 16de-eeuwse 'huis van plaisantie', dat bij die gelegenheid werd gesloopt, kunnen we nog een laatste glimp opvangen op de Ferrariskaart (1771-1775): een gebouw met een L-vormige plattegrond op een bijna vierkant eilandje. Tussen de straat en het huis lag een in bedden verdeelde tuin, mogelijk een combinatie van nuts- en sierelementen (bijvoorbeeld loofwerk-

parterres). Het nieuwe kasteel werd 50 m dichter bij, en evenwijdig met de straat opgetrokken. Het werd achteraf enkele keren verbouwd, vooral rond 1908 (cf. infra), maar de toevoegingen waren vrij oppervlakkig, zodat de oorspronkelijke vorm duidelijk herkenbaar is gebleven: een witgeschilderd, bakstenen huis van zeven traveeën en twee bouwlagen met een souterrain in de kalkzandstenen onderbouw, onder een schilddak (nu met zwarte pannen) en op een rechthoekige, symmetrisch uitgebouwde plattegrond. De streng symmetrische voorgevel wordt horizontaal geleed door een de kalkzandstenen puilijst, kroonlijst, fries en attiek. Een middenrisaliet van drie bouwlagen tussen geblokte pilasters en bekroond door een driehoekig fronton met een oculus, verenigt de drie middelste traveeën. De achtergevel ziet er ongeveer hetzelfde uit, maar de attiek wordt daar onderbroken door een balustrade in plaats van een fronton. Uit een ontwerpversie van de Primitieve kadastrakaart (vóór 1821, mogelijk nog uit de Franse tijd)

Het kasteel Ter Wilder met slot-gracht op de Ferrariskaart, 1771-1775, foutief aangeduid als 'Steenen Huys', dat aan de overkant van de straat staat

Het kasteel Ter Wilder met rechthoekige vijver links in beeld op het Plan géométrique de la commune de Humbeek, zonder datum, vermoedelijk 1807 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

blijkt dat de halfcirkelvormige hardstenen trappen bij de voor- en achterdeuren oorspronkelijk zijn. Het dienstgebouw (koetshuis, stallen en wellicht ook woongelegenheden voor stalknecht of portier), rechts van het voorplein en haaks op het kasteel, behoorde eveneens tot de oorspronkelijke aanleg.

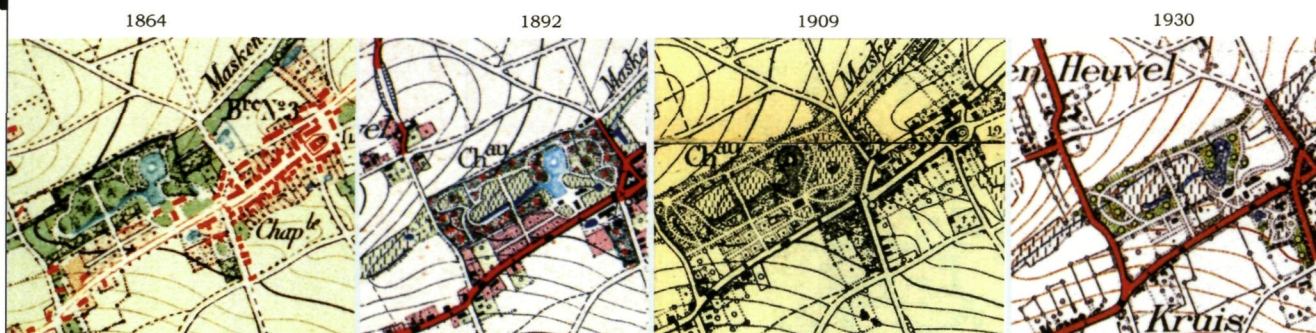
Op de ontwerpversie van de Primitieve kadastrakaart worden – zeer uitzonderlijk – nog in de traditie van de 'figuratieve' cartografie een groot aantal details weergegeven van de tuin rond het kasteel, onder meer de bomen van de rechte dreef (hierna dwarsdreef genoemd) ten westen van het kasteel, haaks op de Kruisstraat. Het ereplein tussen de straat en het kasteel bestaat uit een grote rotonde met een centraal bloemperk, dat afgelijnd wordt door een smal paadje ('passe-pied') en omkaderd door boogvormige gazonstroken ('plate-bandes de gazon') – een lay-out uit de klassieke 'Franse' tuin-kunst. Een tweede, nog bestaande dreef gaf toegang tot het domein vanuit het oosten, vanaf de huidige Hof ter Wilderlaan. Opmerkelijk is ook dat de locatie van het kasteel – naast de tuin – en de configuratie van het domein nog de 18de-eeuwse stelregel 'vivre entre cour et jardin' vertolkt. Dit contrasteert met de "*plaisir grond*" achter het kasteel (deel van perceel nr. 127) die met een gelijkaardig omschreven perceel (nr. 124) en twee kleinere percelen "*plaisir bosch*" één groot landschappelijk park van 4 hectare 84 are vormde, dat alleen door de vermelde dwarsdreef werd doorsneden. Het overmatige gekronkel van de wandelpaden, die bovendien nog drie ronde uitstulpingen vertonen, weerspiegelt het hoog rococogehalte van deze strak omkaderde

'jardin à l'anglaise'. Deze 'tumors' waren ongetwijfeld rustpunten in een wandeltracé, met een zitbank of een prieel, maar wellicht ook – zoals de weergave van de meest zuidelijke lijkt te suggereren (halve cirkel afgeboord met puntjes) – een 'elysium' met beelden (bijvoorbeeld borstbeelden van Griekse filosofen of andere 'worthies' uit de wereld-geschiedenis) opgesteld in een halve cirkel. Didactische motieven, uitstallingen van eruditie en ook emblematische verwijzingen naar de verlichting en de vrijmetselarij speelden een belangrijke rol in de vroegste 'Engelse' tuinen. Op de noordwestelijke uitstulping, die samenvalt met een nog bestaande ophoging, wordt een zuil of een beeld weergegeven, één van de zes sculpturen die op de ontwerpkaart voorkomen. Vier daarvan lijken op ten voeten uit afgebeelde menselijke figuurtjes.

De manier waarop met het water werd omgesprongen, laat vermoeden dat de aanleg nog niet

Het kasteel Ter Wilder met ereplein en een halfslachtige 'jardin anglais' met beelden, vazen en brugges op de ongedateerde ontwerpversie van de Primitieve kadastrakaart, vóór 1821, mogelijk zelfs vóór 1815 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Het kasteel ter Wilder met landschappelijk park ten westen van de dorpskern van Humbeek op de stafkaarten van 1864, 1892, 1909 en 1930 (DLG, 1867; ICM 1895, 1923 en 1936)

De landschappelijke vijver van Ter Wilder (foto Jo Wijnant, 2001)

voltooid was toen de Primitieve kadaasterkaart werd opgemaakt of – minder waarschijnlijk – dat van den Cruyce (2) moeite had om alle banden met het verleden door te snijden. Het oude kasteleiland werd weggegraven (misschien werd de heuvel aan de noordrand van het domein opgeworpen met de uitgegraven specie), maar de vierkante buitencontouren van de oude ringgracht bleven in al hun strakheid behouden. Kunstmatige rivierlandschappen waren een belangrijk motief in de 19de-eeuwse landschappelijke parken en dat is op een bescheiden manier ook hier het geval: de slingerende loop van de opgestuwde Meiskensbeek stroomopwaarts ten westen van de vijver zou de meanderende loop van een riviertje (hoogstens 8 m breed) evoceren. Stroomafwaarts van de vierkante ringgrachtvijver kronkelde het riviertje verder om te eindigen in een lus met een eilandje, dat via een brugje – vermoedelijk een boogbrugje – met het ‘vasteland’ verbonden was. De vierkante vijver met kronkelende appendices wordt overgenomen op de uiteindelijke versie van de Primitieve kadaasterkaart (1821).

Pas op de eerste stafkaart (1864) verschijnt de vijver van Ter Wilder met zijn huidige, golvende contouren in plaats van rechte oevers. De ringgrachtvijver werd verkleind tot een halfronde lob en de lus met het eilandje werd aanzienlijk vergroot. De paden volgen in 1864 nog min of meer de tracés van de ontwerpversie van de Primitieve kadaasterkaart, maar ze kronkelen niet meer zo uitzinnig en ze hebben ook de percelen (nrs. 123 en 124) ten westen van de dwarsdreef ingepalmd. De moestuin, volgens de Primitieve kadastrale legger beperkt tot het perceel tussen het ereplein en de dwarsdreef (nr. 129; 53 are groot), omvat dan ook een perceel (nr. 122) aan de overkant van de dreef en beslaat niet minder dan 1 hectare 35 are. Ten oosten van het kasteel en het koetshuis verscheen rond de tijd dat de eerste stafkaart werd opgemaakt een tweede dienstgebouw: een orangerie annex serre (3). In 1892 had het landschappelijk park zich volgens de stafkaart ook in oostelijke richting uitgebreid; de percelen tussen de oorspronkelijke Engelse tuin en de huidige Hof ter Wilderlaan, bijna 2,5 hectare, werden bij het park ingelijfd en door een net van slingerpaden ontsloten. Het park rond het kasteel ter Wilder besloeg daardoor meer dan 7 hectare.

Het kasteel werd omstreeks 1908 door de toenmalige eigenaar, verzekeraar Gustaaf Vanderton, aan weerszijden vergroot met aanbouwen van één bouwlaag – bepleisterde volumes op onregelmatige plattegrond en zijgevels met rechthoekige, houten erkers. De zuidwestelijke zijgevel werd uitgebreid met een vijfzijdig verhoogd terras. Dit terras was bereikbaar door een uitwaaierende hardstenen trap met daarop een eveneens vijfzijdige veranda onder een plat dak en bekroond door een ijzeren balustrade, die oorspronkelijk versierd was met borstbeelden (4). De aanbouw tegen de noord-oostelijke zijgevel bestaat uit ten opzichte van elkaar verspringende dienstgebouwtjes, bepleisterd en voorzien van een sterk opvallende horizontale voeg. Het koetshuis kreeg – als herinnering aan het

16de-eeuwse 'huis van plaisantie' – een renaissance-architectuur (gecementeerde muurbanden, bolkozijnen en klokgevel) en de binnenplaatsgevel werd opgesmukt met neoclassicistische elementen (driehoekig fronton met oculus, rondboogpoort en -deuren in plattebandomlijsting). De orangerie werd verbouwd tot een fraaie Victoriaanse serre, aan de westzijde afgerond en voorzien van een glazen koepel (5).

In 1926 werd het domein verkocht aan de 'Société Immobilière Bernheim', die het oostelijk gedeelte en het deel van de moestuin ten oosten van de dwarsdreef verkavelde voor woningbouw (halfopen bebouwing op repelperceeltjes). Het domeingedeelte ten westen van de dwarsdreef met de bovenloop van de 'rivier' werd een apart landgoed (6). De grote vijver in dit afgesplitste deel werd onlangs uitgegraven. Recent is ook de mooie, geometrische parterretuin – diverse rozen en lavendel in met buxus afgeboorde parterres – op het ereplein voor het kasteel (7). Aan de vijver is sinds 1864 niets veranderd, maar door de opsplitsing van het domein is het 'riviereffect' teloorgegaan. Tijdens de Bernheim-periode werd er niet alleen verkaveld maar vermoedelijk ook op grote schaal gerooid. De meeste bomen – witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*), gewone en treurbeuken (*Fagus sylvatica*, *Fs.* 'Pendula'), zomer-, zilver- en hangende zilverlinden (*Tilia platyphyllos*, *T. tomentosa*, *T. petiolaris*), ginkgo (*Ginkgo biloba*), gewone plataan (*Platanus x hispanica*), Corsicaanse den (*Pinus nigra* subsp. *laricio*) – hebben stamomtrekken van minder dan 3 m. Enkele bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), zomereiken (*Quercus robur*), een witte paardenkastanje en – aan de noordrand van het domein in de omgeving van het heuveltje – een aantal tamme kastanjes (*Castanea sativa*) is het enige wat rest van de vorige periode.

Merkwaardige bomen

(opname 30 mei 2001)

15. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea')

388(160)

27. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*)

382

Het kasteel Ter Wilder met landschappelijke vijver en eilandje; de oorspronkelijke 'jardin anglais' werd opgesplitst in aparte eigendommen (Google Earth, 2005)

NOTEN

- (1) De verwijzing naar Kampenhout en de vermelding van L.-F. van den Cruyce als opdrachtgever komen uit SPINNAEL H., *Humbeek vroeger en nu*, Kapelle-op-den-Bos, Sint-Theresiacollege, 1967, p. 167-169. Over het kasteelgoed van Wilder te Kampenhout zie DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen* (M&L Cahier 19), Brussel, Onroerend Erfgoed, 2009, p. 35-43.
- (2) Volgens de oudste kadastrale legger 212 Humbeek, art. 330.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Humbeek 1866 nr. 37.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Humbeek 1909 nr. 45.
- (5) Gebouwen uitvoerig beschreven in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 289-292.
- (6) Oude kadastrale legger 212A Humbeek, art. 1822; kadastrale opmetingsschets Humbeek 1931 nr. 46 (verkaveling van het oostelijk gedeelte) en 1923 nr. 23 (bouw van de villa).
- (7) Luchtfoto van de toestand voordien in DEMOL S. & VAN WETSWINKEL J., *Groot Grimbergen tussen 1900-1958: facetten van het dorpsleven in vier deelgemeenten*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 2002, p. 166.

*Marjolijn Van Damme,
Roger Deneef & Jo Wijnant*

GRIMBERGEN (HUMBEEK): VILLA DE DONDER

KERKSTRAAT 121, 1851 HUMBEK
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De in 1849 door
Edouard Reyers
gebouwde villa,
typisch voor de
landhuizen rond het
midden van de
19de eeuw
(foto R. Deneef,
2007)

***Grotendeels ommuurde tuin van 52,5 are
met enkele oude bomen achter een in
1849 gebouwde neoclassicistische villa.***

In de loop van de 19de eeuw werden langs de hoofdweg door het centrum van Humbeek (Kerkstraat, Achterstraat) enkele voorname, meestal neoclassicistische burger- en herenhuizen opgetrokken: het gemeentehuis met een woning voor de hoofdonderwijzer uit de jaren 1820; 'Le Vieux Logis' van 1847 (Achterstraat 2); Villa De Donder van 1849; de villa van dokter Callebaut van circa 1887 (Kerkstraat 55), in 1957 ingericht als gemeentehuis, rond 1900 aan de straatzijde uitgebreid met een prachtige, intussen verdwenen Victoriaanse serre met neogotische inslag (1). De Villa De Donder – genoemd naar de huidige eigenaar sinds 1950, dokter Constant De Donder, en door een zekere Edouard Reyers gebouwd in 1849 – volgens de gevelsteen naast de ingang (2) – is de enige

waar nog een noemenswaardige tuin bewaard bleef. Het gebouw beantwoordt aan een voor die periode (1840-1860) veel voorkomend model voor vrijstaande herenhuizen: een symmetrisch, zogenaamd dubbelhuis, in dit geval gepleisterd (momenteel geel geschilderd), vijf traveeën breed en met twee hoge bouwlagen plus een mezzanine onder een schilddak, met als enige versiering: hoekpilasters met Franse voegen, de puilijst tussen de beneden- en de eerste verdieping van de voorgevel, het omlopend kordon tussen de verdieping en de mezzanine, gedichte steigergaten en de klossen onder de daklijst. De aanbouw van één bouwlaag tegen de linker zijgevel en de luifel boven de voordeur zijn van recente makelij (3). Links, op 8 m van de villa, staat het gedeeltelijk aangepaste en bepleisterde koetshuis, met drie rondboogtraveeën en anderhalve bouwlaag onder een kunstleien zadeldak.

Het goed, circa 55 are, is grotendeels omheind met een gewitte bakstenen muur onder een ezelsrug,

voor de villa doorbroken door een lanspuntenhek met pijnappelbekroning op de stijlen en een make-laar gevat tussen gietijzeren zuilen met een gecanneleerde schacht en een kapiteel met bolbekroning, aan weerszijden geflankeerd van een twee traveeën breed hek op een gewit muurtje met een hardstenen dekplaat. In tegenstelling tot de tuin rond Villa Callebaut (op de stafkaart van 1892 afgebeeld met kronkelpaadjes en rode vlekjes, symbool voor sierbeplanting) wordt de tuin rond de villa van Reyers op de stafkaarten slechts gesignaleerd door een vijvertje, het nog bestaande, grotendeels drooggevalen poeltje achter in de tuin. Pas vanaf 1950 zal de tuin (52,5 are) door het kadaster als 'lustgrond' worden omschreven (4), maar de drie witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*) en de taxus (*Taxus baccata*) rechts van de villa bewijzen dat er voordien niet alleen groenten werden geteelt.

Merkwaardige bomen

(opname 20 oktober 2000)

2. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*)

436

NOTEN

- (1) Ansichten met foto's van het huis en de serre in DEMOL S. & VANWETSWINKEL J., *Groot Grimbergen tussen 1900-1958: facetten van het dorpsleven in vier deelgemeenten*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 2002, p. 144.
- (2) Ondanks de ruitvormige gevelsteen rechts van de deur ("PIERRE / POSÉE PAR / E. REYERS / 1849") zou volgens de oudste kadastrale legger 212 Humbeek, art. 408 nrs. 6 en 34-35, dokter François Verbruggen uit Brussel eigenaar en opdrachtgever geweest zijn; het goed werd pas in 1855 via een verdeling aan Reyers toegewezen.
- (3) Beschrijving in VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 282.
- (4) Oude kadastrale legger 212A Humbeek, art. 2269 nr. 2.

*Roger Deneef, Marjolijn Van
Damme & Jo Wijnant*

GRIMBERGEN (STROMBEEK-BEVER): KASTEEL VAN BEVER

BOECHOUTLAAN 221, 1853 STROMBEEK-BEVER
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het kasteel
van Bever vanuit
het westen,
een tulpenboom op
de voorgrond
(foto R. Deneef,
2004)

Park in landschappelijke stijl met vijver en eilandje, aangelegd rond 1850 bij een nieuw neoclassicistisch kasteel na afbraak van een 17de-eeuws 'huis van plaisantie', oorspronkelijk 5,5 hectare, rond 1970 uitgebreid tot bijna 14 hectare met twee bijkomende vijvers; belangwekkende dendrologische collectie.

Zes vijvers en een speelhuis

Het kasteeldomein van Bever, soms ook 'het Nekerke' genoemd, omvat het brongebied van een zij-arm van de Maalbeek, aan de noordrand van het Brabants leemplateau (1). De vijver spreekt tot de

verbeelding. Vermoedelijk door zijn vorm – een negen of een zes in spiegelbeeld met een rond eilandje – beschouwden sommigen hem als een relict van een dubbele feodale motte met opper- en neerhof, vergelijkbaar met onder meer het nabijgelegen kasteel van Boechout (2). Deze vijver is echter niet ouder dan 1845-1846, toen het oude 'speelhuis', dat vermoedelijk uit het begin 17de eeuw dateerde, werd afgebroken en vervangen door het huidige classicistische landhuis. De opdrachtgever was graaf Jean-François de Villegas de Clercamps, burgemeester van Strombeek-Bever en kleinzoon van de laatste heer van Bever. De Ferrariskaart (1771-1775), de 'Carte topographique de Bruxelles et de ses environs' van circa 1810 door Guillaume De Wautier (3) en de Primitieve kadasterkaart van

Het kasteel van Bever met zes vijvers op de Ferrariskaart, 1771-1775

1821 tonen min of meer in detail de oude situatie. Voordien waren er zes vijvers, onregelmatige vierhoeken in twee rijen van drie. In de vijver tegenover het landhuis lag een eilandje dat door een landtong met het 'vasteland' verbonden was, mogelijk een relict van een feodale motte maar misschien ook een eilandtuin, wat in de 17de en 18de eeuw vaak voorkwam.

Het kasteelcomplex, sinds 1748 eigendom van de familie de Villegas, bestond uit twee aparte gebouwen: het eigenlijke 'huis van plaisantie' en, ten oosten en ongeveer in het verlengde daarvan, een dienstgebouw (koetshuis en stallen). De oevers van de vijvers waren volgens de Ferrariskaart met bomen afgelijnd. Op beide kaarten wordt ten zuiden van de kasteelgebouwen een bijna rechthoekige, in bedden verdeelde tuin getoond – in de 18de eeuw mogelijk een siertuin met loofwerkparterres. De percelen ten noorden van het kasteel (nrs. 189, 191 en 196, samen 73 are) waren in 1831 volgens de Primitieve kadastrale legger 'tuin', ongetwijfeld de moestuin, en het 'landgebouw' (nr. 190) was een schuurtje. In het huis (nr. 188) op de hoek van de Drijpikkelstraat en de kasteeldreef woonde de tuinier of de huisbewaarder (4).

Neoclassicistisch kasteel in een park in landschappelijke stijl

Het nieuwe kasteel werd 80 m meer naar het zuidoosten opgetrokken (5). Het beantwoordt min of meer aan het sobere, neoclassicistische model van landhuizen en kasteeltjes die tussen 1840 en 1860 als paddenstoelen uit de grond rezen: een recht-

Het kasteel van Bever op de Primitieve kadastrale kaart opgemaakt door P.F.J. Sablon in 1821 - noorden linksboven (archief Kadaster Brabant, Brussel)

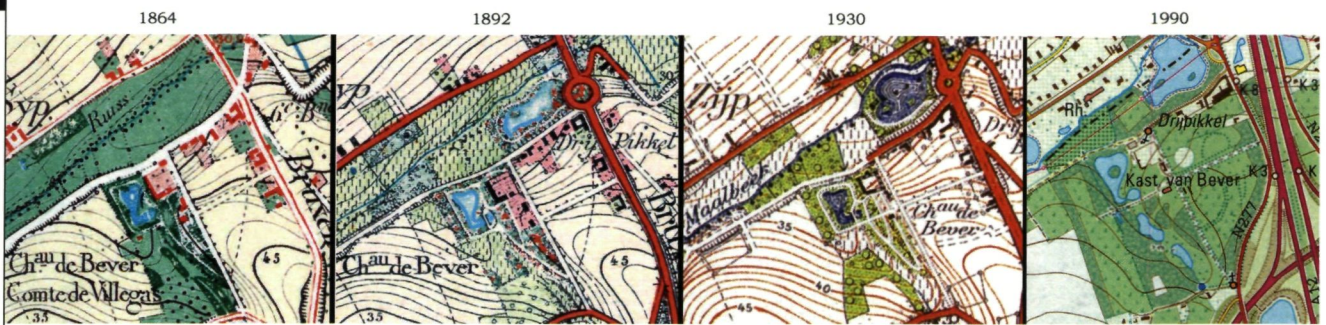

Het kasteel van Bever circa 1810 op de Carte topographique de Bruxelles et de ses

environs door G. De Wautier (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, afdeling Kaarten en Plannen)

Het eilandje in de vijver bij het kasteel van Bever, geen middeleeuwse motte (foto R. Deneef, 2004)

Het kasteel van Bever (centraal in beeld) op de stafkaart van 1864, 1892, 1930 en - met twee nieuwe vijvers en uitgebreid park - 1990 (DLG, 1867; ICM 1895 en 1936; NGI 1995)

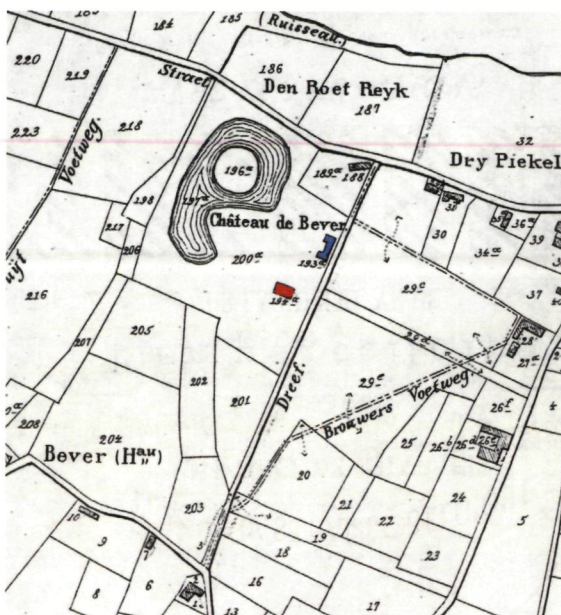
hoekige plattegrond, symmetrisch uitgebouwd, met twee bouwlagen en zeven traveeën onder een leien schilddak (6). Meestal hadden deze huizen een mezzanine, maar die werd in het nieuwe kasteel van Bever misschien bij een latere verbouwing weg-gewerkt en vervangen door de huidige dakkapellen. De versiering van de bepleisterde en witgeschilderde lijstgevels bleef beperkt tot de arduinen omlijstingen van de (nog steeds) beluikte, rechthoekige vensters, de omlopende kordons, de lekdrempel-panels van de vensters op de begane grond en de

doorgetrokken lekdrempels van de vensters van de verdieping. De rondboogdeur die de hoofdingang vormt, maakt deel uit van een drie traveeën breed middenrisaliet, voorafgegaan door een bordestrap en bekroond door een deurvenster in een entablementomlijsting met balkon. Het risaliet in de (naar het zuiden gekeerde) achtergevel werd op een vergelijkbare manier uitgewerkt. In de jaren 1920 werden aan de westzijde een achtste travee en een lage aanbouw met plat dak toegevoegd, waardoor de oorspronkelijke symmetrie verdween.

De voormalige moestuin bij het kasteel van Bever (foto R. Deneef, 2004)

Het domein van Bever in de Atlas cadastral de Belgique van P.C. Popp (1860), met neoclassicistisch kasteel (door ons rood aangestipt), koetshuis (blauw), nieuwe oprijlaan (29d) en een landschappelijk park (200a), waartoe ondanks de opgave als landbouwgrond door het kadaster ook de percelen 201, 202 en 203 behoorden

Een rechte, 250 m lange oprijlaan verbond het nieuwe kasteel met de weg Brussel-Merchtem (de huidige Boechoutlaan). Ze kruiste de dreef die vanouds de oostgrens van het domein vormde en mondde uit tussen het kasteel en het nieuwe koetshuis. De diverse tuinpercelen werden verenigd tot één perceel 'lustgrond' en de zes vijvers tot één grote 'lustvijver' met de reeds vermelde, misleidende vorm. Dit park in landschappelijke stijl van 3 hectare 83 centiare (7) wordt voor het eerst afgebeeld op de stafkaart van 1864. Volgens diezelfde kaart omvatte het ook de door het kadaster als hooiland en akker geregistreerde percelen (nrs. 201, 202 en 203) in het zuidoosten van het landgoed, in het versmallende dalhoofd met het eigenlijke brongebied. Het park van graaf de Villegas besloeg dus minstens 5,5 hectare. Door de langgerekte stroken beplanting, min of meer evenwijdig met de hoogtelijnen, werd het dalreliëf van het zuidoostelijke gedeelte geaccentueerd. De nieuwe vijver werd omkaderd door hoogstammige beplanting (8).

De omheiningsmuur van de moestuin, die zich zoals voorheen in de noordoostelijke hoek van het domein bevond, wordt kadastraal opgetekend in 1865. Aan de westzijde wordt deze bakstenen muur geritmeerd door gekoppelde bakstenen bogen, aan de binnenzijde geflankeerd door deels vervallen, deels tot woning verbouwde dienstgebouwen. De orangerie en duiventoren, die de moestuin langs de zuidzijde begrenzen, werden geregistreerd in 1885,

maar de stafkaart van 1864 doet vermoeden dat dit minstens twintig jaar na datum is. Beide werden naar verluidt opgetrokken met afbraakmateriaal van het oude kasteel en van panden uit de omgeving van de Sint-Hubertusgalerij te Brussel (9). Het gaat hoe dan ook om recuperatiemateriaal: in twee van de rondbogen van de orangerie zijn steenhouwersmerken terug te vinden uit de tweede helft van de 17de – begin 18de eeuw en het steenhouwersmerk op de linker deurstijl van de barokke korfboogdeur van de duiventoren, die ook de ingang is tot de moestuin, is van Pierre Wincqz (1635-1728). De witgeschilderde bakstenen orangerie omvat zeven traveeën en één bouwlaag onder een leien schilddak. De middelste vijf traveeën worden gevormd door hardstenen, beglaasde rondboogarcaden van licht gebombeerde zuilen met basement en dekplaat met geringde rondbogen erop. De middelste arcade, tevens de deur, wordt bekroond door een driehoekig fronton met een oculus. De halve serre die de duiventoren met de orangerie verbond is verdwenen, evenals de volière voor de toren.

Arboretum en kantoren

Geen enkele boom is ouder dan het midden van de 19de eeuw en van de oorspronkelijke beplanting van het landschappelijk park zijn slechts enkele bomen overgebleven: groene en bruine beuken (*Fagus sylvatica*, *F.s. 'Atropunicea'*), een es (*Fraxinus excelsior*), een haagbeuk (*Carpinus betulus*), een canadapopulier (*Populus x canadensis*) en vermoedelijk ook de dreef van zomereiken (*Quercus robur*) op de oostgrens van het oude park in landschappelijke stijl. De rest werd aangeplant na 1900, ook de dubbele dreef van bruine beuken die de oprijlaan vormt. Rond 1970 werden in het valleihooft in het zuidoostelijk gedeelte van het domein twee bijkom-

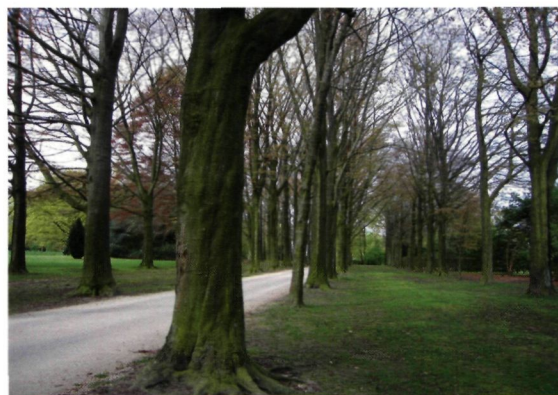
Overblijfselen van
de moestuincultuur
(foto R. Deneef,
2004)

De orangerie, de
duiventoren die ook
de toegang is tot
de moestuin, en het
koetshuis; de serre
is verdwenen
(foto C. Demaegd,
1972)

De tuin vanuit
de orangerie
(foto R. Deneef,
2004)

De oprijlaan naar
het kasteel van
Bever met vier rijen
bruine beuken
(foto J. Wijnant,
2005)

Groep moerascipres-
sen bij één van de
recente vijvers in
het zuidoostelijke
gedeelte van het
domein
(foto R. Deneef,
2004)

Eén van de dikste en hoogste bomen van België: een canadapopulier met 658 cm stamomtrek (foto R. Deneef, 2004)

mende vijvers aangelegd. De percelen ten westen daarvan (nrs. 204 en 205) – door Jean-François de Villegas ooit met fruitbomen beplant (10) – en de ruimte tussen het kasteel en de Boechoutlaan werden bij het landschappelijk park ingelijfd. De totale oppervlakte van het park bedroeg voortaan bijna 14 hectare. Deze uitbreiding omvatte ook enkele formele elementen, onder meer het dreefje met zilversdoorns (*Acer saccharinum* 'Laciniatum') dat aftakt van de dubbele beukendreef en via een bocht doorheen het nieuwe gedeelte bij het oude landschapspark ten zuiden van het kasteel uitmondt.

De uitbreiding ging gepaard met intensieve aanplantingen, waardoor het kasteeldomein van Bever uitgroeide tot een belangrijke dendrologische collectie met zeldzaamheden als Oregon-es (*Fraxinus latifolia*), gele paardenkastanje (*Aesculus flava*), mispelbladige wintereik (*Quercus petraea* 'Mespilifolia'), cephalotaxus (*Cephalotaxus harringtonia*), Brewers treurspar (*Picea brewerana*), gele den (*Pinus ponderosa*), Amerikaanse kransmagnolia (*Magnolia tripetala*), vaantjesboom (*Davidia involucrata*), papierschorsedoorn (*Acer griseum*), tupeloboom (*Nyssa sylvatica*) (11). In tegenstelling tot vele verzamelaarstuinen – bij gebrek aan ruimte vaak niet meer dan een encyclopedische uitstalling – werd grote aandacht besteed aan het landschappelijk as-

Jonge aanplantingen rond één van de nieuwe vijvers (foto R. Deneef, 2004)

pect. De twee nieuwe vijvers vormen een interessante 'etalage' en soorten of cultivars werden meestal in groepjes aangeplant, waardoor de specifieke kleur, textuur en habitus nog beter tot hun recht komen.

In 2003, na 250 jaar in het bezit geweest te zijn van de familie de Villegas de Clercamps, werd het kasteeldomein van Bever verkocht. Het kasteel en het koetshuis werden verbouwd tot kantoorruimten; zowel het buiten- als het binnenschrijnwerk werden vernieuwd en van het oorspronkelijke kastee-linterieur resten enkel de marmeren vloertegels en de houten trap met ijzeren leuning in de hal. Een gedeelte van de voormalige moestuin – na 1960 omgevormd tot een siertuin – werd als parkeerterrein ingericht en de muur met de bogen werd grotendeels gesloopt.

Merkwaardige bomen

(opname 22 juli 2004)

1. oosterse platan met smalle bladlobben (*Platanus orientalis* f. *digitata*) **255**
6. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **351**, sterk verdikte stamvoet
8. els hybride (*Alnus* x *spaethii*) **170**
9. gewone es (*Fraxinus excelsior*) **394**
11. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **242**
15. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) **431**
21. canadapopulier (*Populus x canadensis*) **658**

NOTEN

- (1) BAEYENS L., *Bodemkaart van België: kaartblad Leuven 91E*, Centrum voor Bodemkartering, 1965.
- (2) Min of meer gesuggereerd in VERRIJKEN H.T., *Strombeek-Bever tot eind 1952* (2de uitgave), 1952, p. 36.
- (3) Maar bijgewerkt tot 1821.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Strombeek-Bever, art. 65 nrs. 32-38.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Strombeek-Bever 1850 nr. 12.

Oosterse platan aan de voet van de helling ten noorden van het kasteel (foto R. Deneef, 2004)

- (6) Volledige beschrijving in: VAN DAMME M., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het bouwkundig erfgoed: gemeente Grimbergen*, Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 370.
- (7) Oudste kadastrale legger 212 Strombeek-Bever, art. 65 nrs. 58-61.
- (8) Zoals beschreven door WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, V (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 70.
- (9) Volgens DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent*, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 675.
- (10) Cf. de stafkaarten van 1864 en 1892.
- (11) Zie: FABRY E. & AWOUTERS J., *Inventaris van het park Kasteel van Bever te Grimbergen* (Strombeek-Bever), Boechoutlaan, 29 september 2004, Belgische Dendrologie Belge.

Roger Deneef & Jo Wijnant

KAPELLE-OP-DEN-BOS (KAPELLE-OP-DEN-BOS): KONINGSTEEN

OXDONKSTRAAT 168, 1880 KAPELLE-OP-DEN-BOS
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

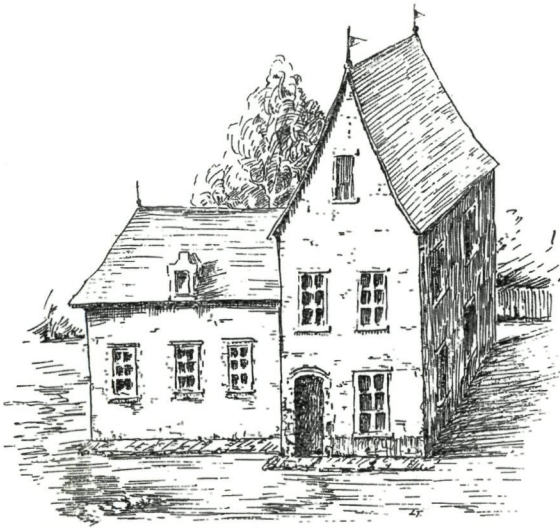
Koningsteen vanuit
het park
(foto R. Deneef,
2008)

Park in landschappelijke stijl van 87,5 are, rond 1900 geënt op een ouder, omgracht 'hof van plaisantie', dat vermoedelijk afstamt van een hoogmiddeleeuws jachtpaviljoen.

De naam duikt pas op in 1671, toen Robert Heymans, secretaris van de commanderij van Pitzenburg te Mechelen, er in een verzoek tot het Leenhof van Brabant op aandrong om zijn eigendom voortaan 's *keyzers* oft 's *coninx steen* te mogen noemen. Het hof wordt voor het eerst vermeld in de late 14de eeuw, maar aan de oorsprong ligt mogelijk een jachtpaviljoen van de hertogen van Brabant; Koningsteen ligt aan de noordrand van een gebied, dat tot circa 1700 grotendeels bebost was (1). Op de Ferrariskaart (1771-1775) worden vier los-

staande gebouwen afgebeeld. De twee meest westelijke liggen aan de rand van een omhaagde tuin met een padenkruis – vermoedelijk een in parterres verdeelde siertuin (wellicht met loofwerk of 'broderies'), waar het 'huis van plaisantie' over uitkijkt. Deze tuin besloeg 87,5 are en was door een gracht omgeven, zoals blijkt uit de oudste kadasterkaarten – een ontwerpversie uit 1812 en de Primitieve kadasterkaart van 1821. Van het meest westelijke gebouw, dat op een figuratieve kaart van 1786 nog wordt weergegeven (2) valt op deze kaarten niets meer te bespeuren. Het huis bestond uit twee afzonderlijke volumes: het grote was ongetwijfeld de woonvleugel; dwars hierop stond de lagere, smallere dienstvleugel. Naast het huis vormde de ringgracht een heuse vijver. De twee oostelijke gebouwen buiten de gracht waren wellicht de neerhofgebouwen, maar ze behoorden rond 1830 niet meer

1	2
3	4

1. Het Koningsteen in de 18de eeuw volgens een reconstructietekening door Leo Theys (uit C. THEYS, *Geschiedenis van Kapelle-op-den-Bos*, 1953)

2. Het gehucht Oksdonk en het gebouwencomplex van Koningsteen op de Ferrariskaart, 1771-1775

3. Pittoresk brugje, onderdeel van een landschappelijke aanleg van omstreeks 1900 (foto R. Deneef, 2008)

4. Het gehucht Oksdonk met onderaan het Koningsteen op de Primitieve kadastrale kaart opgemaakt door J.B. Guiot in 1821 - noorden links (archief Kadaster Brabant, Brussel)

tot het landgoed. Koningsteen was toen eigendom van François Pansius (3), nazaat van Martin Pansius, secretaris van de Grote Raad van Mechelen, die Koningsteen in 1779 had aangekocht. Volgens de Primitieve kadastrale legger besloeg het landgoed 1 hectare 20 are, water en gebouwen inbegrepen. De geknotte zomereiken (*Quercus robur*) langs de zuidelijke arm van de ringgracht zijn de enige beplantingsrelicten uit die periode.

In de loop van de 19de eeuw veranderde het goed bijna om de 10 jaar van eigenaar en was van 1871 tot 1886 onder meer eigendom van kunstschilder Alexandre Thomas (4). Pas in 1901 werd door het kadaster een eerste verbouwing genoteerd. Enkele jaren later kreeg het dienstgebouw een dwarsvleugel, zodat er een bijna gesloten complex ontstond (5). Buiten de ringgracht ten westen van het do-

mein werd bovendien nog een huis gebouwd, waarschijnlijk een tuinierswoning, want het omgevende perceel (80 are) werd als tuin omschreven in de kadastrale legger. De rudimentaire landschappelijke aanleg – inclusief de boogbrugjes met rustieke, knoestige leuningen van cement en het grootste gedeelte van de huidige beplanting – dateert uit die periode. Het landhuis ligt zoals vanouds tegen de noordoostelijke rand van het domein, dat langs de andere zijden wordt omsloten door een gordel van gevarieerd hoogstammig groen: groene en bruine beuk (*Fagus sylvatica*, *F.s.* 'Atropunicea'),

Rudimentaire
landschappelijke
aanleg op de
stafkaart van 1930
(ICM, 1936)

zomereik, haagbeuk (*Carpinus betulus*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), gewone es (*Fraxinus excelsior*), taxus (*Taxus baccata*)... Voor het eerst duikt dan het woord 'lusttuin' op in de kadastrale legger (6). De stafkaart van 1930 detailleert ook de ontsluiting van het park: een lusvormig pad langs de binnenrand van de boomgordel. Het uit gestapelde stenen opgetrokken heuveltje met de schuilkelder in de zuidoostelijke hoek van het park behoort wellicht ook tot de aanleg in landschappelijke stijl; de schuilkelder werd vermoedelijk geïnstalleerd aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog.

De verbouwing die tot het huidige uitzicht leidde, werd in 1936 uitgevoerd in opdracht van Edmond Cremer uit Mechelen. Het huis verdubbelde nagenoeg in oppervlakte en kreeg het uitzicht van een echt kasteel – een eigenaardige combinatie van traditionele en moderne elementen: twee ronde hoektorens met bijna platte kegeldaken, een dakruiter met uurwerk en windvaan, gecementeerde muren met schijnvoegen, maar een ingangspartij in de vorm van een modernistisch portiek tussen patrijs-

Koningsteen vanuit
het zuidwesten
circa 1950
(Koninklijk Instituut
voor het Kunstpatri-
monium, cliché
M65869)

poortachtige vensters met daarboven in grote modernistische letters "CONINCKXSTEEN". In de kadastrale legger wordt voortaan van 'kasteel' gesproken. Op de kadastrale mutatieschets (7) wordt expliciet vermeld dat er ook grondwerken worden uitgevoerd en dat de vijver wordt gewijzigd; de tot een vijver verbrede uitloper van de ringgracht ten noorden van het kasteel werd toen grotendeels gedempt. In 1948 werd Koningsteen verkocht aan een zekere Louis Raeymaekers (8), die er een 'Nationale School voor Lichamelijke Opleiding voor Juffrouwen' in vestigde. In 1996 werd op Koningsteen een gelijknamig vormings- en opleidingscentrum ('wellness' inbegrepen) ingericht met mogelijkheid van overnachting.

Merkwaardige bomen (opname 17 mei 2001)

19. eenstijlige meidoorn met roze bloemen met wit hart (*Crataegus monogyna* 'Bicolor')
50(100)

NOTEN

- (1) THEYS C., *Geschiedenis van Kapelle-op-den-Bos*, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1953, p. 96-100.
- (2) Algemeen Rijksarchief Brussel, Kaarten & Plannen nr. 2275 hs, gereproduceerd in WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, Vlc (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 65.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Kapelle-op-den-Bos, art. 129.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Kapelle-op-den-Bos, art. 406. Zie ook VERBELEN L. & SPEECKAERT D., *Alexandre Thomas, 1810 – 1898, portraitiste, peintre d'histoire et de sujets religieux*, s.l., Association Speeckaert van Bomberghen, 1997.
- (5) Kadastrale opmetingsschetsen Kapelle-op-den-Bos 1901 nr. 17 en 1906 nr. 56.
- (6) Oudste kadastrale legger 212 Kapelle-op-den-Bos, art. 885 nr. 8. De transformatiewerken werden uitgevoerd onder het eigenaarschap van Pauline Focqué en, vanaf 1902, de Mechelse industrieel Gustaaf Cremer.
- (7) Kadastrale opmetingsschets Kapelle-op-den-Bos 1938 nr. 28.
- (8) V(ictor) volgens VAN DE VEN H., *Kapelle-op-den-Bos vroeger en nu* (3de uitg.), Zemst, drukkerij Binst, 1973, p. 164; Ludovicus-Jozef volgens de oude kadastrale legger 212A Kapelle-op-den-Bos, art. 1923.